Salim Fikret Kırgi

Osmanlı Vampirleri

Söylenceler, Etkiler, Tepkiler

iletişim

SALİM FİKRET KIRGİ İstanbul doğumlu. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Sinema-Televizyon, İstanbul Şehir Üniversitesi'nde Tarih ve Edebiyat öğrenimi gördükten sonra Budapeşte Orta Avrupa Üniversitesi'nin Karşılaştırmalı Tarih Bölümü'nde Osmanlı toplumunda vampir inanışı hakkındaki teziyle yüksek lisans derecesi aldı.

İletişim Yayınları 2654 • Tarih Dizisi 134
ISBN-13: 978-975-05-2455-4
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2018, İstanbul
2. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak
KAPAK Suat Aysu
KAPAK GÖRSELİ III. Murad'ın kızı Fatma Sultan'a hediye edilmek üzere Seyyid Muhammed bin Emir Hasan el-Su'udî tarafından hazırlanan ve Nakkaş Osman tarafından nakşedildiği düşünülen *Metali-u's-saadet ve yenabi-ü's-siyadet* (1582) adlı kitapta "kâbus" denilen doğaüstü varlığı tasvir eden minyatür.
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Hazal Bayat

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SALİM FİKRET KIRGİ

Osmanlı Vampirleri

Söylenceler, Etkileşimler, Tepkiler

iletişim

İÇİNDEKİLER

BAŞLAMADAN EVVEL 7

Giriş 17

Vampir söylencesinin evrimi ve meydana çıkardığı bazı sorunlar 21

Folklorik vampir inanışına dair bazı tanımlar 24

Köken tartışmalarında başat eğilimler 26

BİRİNCİ BÖLÜM

Folklorik Vampir Söylencesinin Ortaya Çıkış Sürecinde İç İçe Geçmiş Görüşler: Öyküler, Vampirler ve Avcılar 35

Karşı reform süreci ve erken modern dönemde hurafelere karşı açılan savaş 35

Folklorik vampirler üzerine temel eser ve Leo Allatios 40

Folklorik vampirler hakkında diğer kaynaklar ve bir Doğu fenomeninin oluşumu 49

Vampirizm vakalarındaki Türk ve Müslüman unsurlar 51

İKİNCİ BÖLÜM
Folklorik Vampirlere Müslüman Osmanlıların Verdikleri Tepkiler ... 57
İmparatorluk hukuku ve Ebussuud Efendi ... 57
Vampir fetvaları ve yasal zeminin oluşumu ... 60
***Anonim Osmanlı Tarihi* ve Müslüman vampir kronikleri** ... 66
***Seyahatname* ve 17. yüzyıl Osmanlı mantalitesi** ... 70
***Tuhfetü'ş-Şahan* ve vampir ilmihali** ... 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Avrupa'da Vampir Çılgınlığı ve Osmanlı Vampirleri Üzerindeki Etkileri ... 91
Reform Dönemi'nden Aydınlanma Çağı'na Batı'nın vampir tasvirleri ... 91
Vampire dönüşen yeniçeriler sansasyonu ve muhtelif tepkiler ... 101
Eski inanışlar - yeni tabirler ... 109

Sonsöz ... 119

KAYNAKÇA ... 122

BAŞLAMADAN EVVEL

Ölüme karşı koyarak doğanın temel kuralına meydan okuyan vampir kimi zaman cemiyet davetlerinde bir başına dolanan esrarengiz yabancı, kimi zaman da terk edilmiş şatoların ıssız dehlizlerinde bir sonraki kurbanını bekleyen acımasız avcı olarak resmedilir. Puslu gecenin sinsi gezgini, tenha mezarlığın sabırlı ev sahibi, korku timsali vampir; üzerine toprak kokusu sinmiş ahşap tabutunun yanı sıra modern insanın bilinçaltının kuytu köşelerinde de yer edinmiştir. Vampir figürü günümüzde sinema, televizyon dizileri ve fantastik edebiyat başta olmak üzere dünya çapında en çok kullanılan ve "sevilen" kurgusal korku karakterlerinin başında geliyor. Gerçi mezarlarından geri dönen ölümsüzlere aşk romanları, komedi filmleri hatta çocuklar için yapılan animasyonlarda dahi rastlayabildiğimizi göz önünde bulundurduğumuzda kurgusal vampir figürünü korku janrıyla sınırlamak doğru olmaz. Dünya çapında ünlü olmadan evvel ilk ortaya çıktıkları halk inanışlarında oldukça farklı özelliklere sahip olan yaşayan ölüler, zaman içerisinde insanlaşırken içinde insan öğesi olan tüm kurgu alanlarına dahil ol-

muşlardır. Yüzyıllardır ilgi odağında kalmayı başaran vampir imgesinin halk inanışlarından post-modern edebiyat evrenlerine uzanan karanlık yolculuğunda muhafaza ettiği en mühim karakteristik özellikse gerçeklik ve kurgu arasındaki muğlak konumudur.

Vampirlerle ilgili herhangi bir tartışmada öncelikle "vampir" derken neyin kastedildiğini belirtmek yararlı olacak herhalde. Çünkü kurgusal ya da folklorik bağlamda vampir fenomeni çatısı altında değerlendirilen doğaüstü varlıkların "ne oldukları" ve "ne yaptıklarına" dair verilmiş değişik cevaplar var. Mesela, Bram Stoker'ın yarattığı[1] karakterle 1930'lardan itibaren[2] korku sinemasını fetheden –en bilinen örnekleri Bela Lugosi[3] ve Christopher Lee[4] tarafından canlandırılan– şeytanî Kont Drakulaların nitelikleri arasında kâğıt üzerinde aynı kişi olmalarına rağmen ciddi farklılıklar gözlemlenebilir. Kaldı ki, Anne Rice'ın vampir romanları serisinin popüler sinema uyarlaması *Vampirle Görüşme*'nin[5] başkarakteri vicdanlı vampir Louis de Pointe du Lac'ın herhangi bir Kont Drakula yorumuyla aynı türden olduğunu söylemek dahi abestir. Bunun yanında Sheridan Le

---

1 Bram Stoker, *Dracula*, Londra, Archibald Constable and Company, 1897. Türkçe versiyonlarından biri için bkz. *Dracula*, çev. Zeynep Bilge, Can Yayınları, İstanbul, 2013.

2 Beyaz perdedeki ilk popüler *Dracula* uyarlaması olan *Nosferatu* (1922), telif hakkından kaynaklanan sorunlar dolayısıyla romanın veya romandaki karakterlerin adını kullanamamıştı. "Nosferatu" aynı zamanda folklorik vampirin günümüz Romanya ve civarında kullanılan isimlerinden birisidir.

3 Bela Lugosi (1882-1956), en popüler *Dracula* uyarlamalarından birinin başrolünde yer alıp kariyerinin devamında da benzer karakterleri canlandıran, Doğu Avrupa aksanı ve Kont Drakula ile özdeşleşen dış görüntüsüyle ünlü Macar aktör. *Dracula*, Yönetmen: Todd Browning, Kaliforniya, Universal Pictures, 1931.

4 Christopher Lee (1922-2015), Londra kökenli Hammer film yapım şirketinin (*Hammer Film Productions*) düşük bütçeli korku filmlerinde 1958'den 1970'lere dek Kont Dracula'yı canlandıran, karakterin sinemada tekrar popülerleşmesini sağlayan İngiliz aktör.

5 *Interview with the Vampire*, Yönetmen: Neil Jordan, Kaliforniya, Geffen Pictures, 1994.

Fanu'nun genç bakireleri tuzağa düşüren Kontes Carmilla'sı[6] ile *Alacakaranlık* serisinin[7] bekaretini vampir kocasına saklayan mahzun güzeli Bella Swan'ın ne ölümden sonraki yaşam tarzları ne de doğaüstü özellikleri bakımından hiçbir ilgileri yoktur. Kimi vampir karakteristikleri nispeten geç dönemde popülerleşmiş ve henüz standartlaşmamışlardır. Mesela vampirlerin gün ışığında parlamaları[8] ya da peri kanı içerek güneşin yakıcı etkisine karşı dayanıklılık kazanmaları[9] halen istisnai niteliklerdir. Bu çeşitliliğin nedeni, kurgusal vampir figürünün yazarların kurmak istedikleri dramatik olay örgüleri ve takip edecekleri karakter gelişim aksları doğrultusunda her defasında baştan yazılabilmesidir.

Yeni nesil anlatılarda her türlü doğaüstü kural esnetilse de vampir severlerin aşina oldukları klasik vampir öykülerinin bilindik formülleri büyük oranda geçerliliklerini sürdürür: Vampirin sembol hayvanı yarasadır, aynada aksi görünmez, sarımsaktan tiksinir ve iradesi güçsüz insanların zihinlerini kontrol edebilir. Neredeyse değişmeyen ilk kuralsa vampirlerin aslında doğa kanunlarına karşı gelerek yaşama dönen

6 Sheridan Le Fanu, *Carmilla*, Londra, 1871-1872. Roman ilk defa *The Dark Blue* adlı dergide tefrika edilmişti. Türkçe versiyonlarından biri için bkz. *Carmilla*, çev. Zeynep Bilge, Can Yayınları, İstanbul, 2011.

7 Stephenie Meyer tarafından yazılan serinin tüm kitapları Türkçeye çevrilip Epsilon Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca dört kitaplık seri son kitap iki parçaya ayrılarak toplamda beş film olarak sinemaya uyarlanmıştır. Tüm zamanların en çok izlenen film serilerinden biridir. Kitapların Türkçe adları ve çevirmenleri: *Alacakaranlık*, çev. Hüseyin Baran, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2006; *Yeni Ay*, çev. Öncü Saraç Tüzüner, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2006; *Tutulma*, çev. Eren Abaka, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2007; *Şafak Vakti*, çev. Demet Adıgüzel, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2008.

8 "Güneş ışığında tenin parıldaması" *Alacakaranlık* serisindeki vampirlerin özelliklerinden birisidir.

9 "Peri kanı içerek güneş ışığına bağışıklık kazanmak" Amerikan HBO kanalında yayımlanan *True Blood* (2008-2014) adlı TV dizisindeki vampirlerin özelliklerindendir. Söz konusu TV dizisi Charlaine Harris'in *The Southern Vampire Mysteries* adıyla bilinen polisiye-fantastik roman serisinden uyarlanmıştır. Serinin tüm kitapları *Bir Güneyli Vampir-Sookie Stackhouse Romanı* adıyla Artemis Yayınları tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır.

"ölü insanlar" olmalarıdır. Liseli vampir avcısı Buffy'nin[10] hayalî Sunnydale kasabasının mezarlığındaki gece devriyelerinde defalarca gördüğümüz üzere, vampirler kabirlerinden dışarı kollarıyla yol açıp mezarlarını terk etmek suretiyle fiziksel olarak insanlar dünyasına geri dönerler. Mezarlarını terk ettikten sonra gündüzleri güneş ışığından korunmak için tercih ettikleri yerlerse tenhalarda saklanan ahşap tabutlardır. Fakat şafak vakti mezarına dönmeyi tercih eden, Kont Drakula gibi kendi toprağından uzaklaşırsa güçten düşen ya da Salvatore kardeşler[11] gibi insan sevgilileriyle sıcak yataklarda gece uykularına dalmayı tercih eden vampirlere de rastlanabilir.

Hemen her doğaüstü kötü varlık figüründe insanla "öteki" ilişkisi kurulabilir yanlar olsa da vampirin ötekiliği her zaman uçlardadır: Vampir, bilinci olmayan ya da başkası tarafından kontrol edilen yaşayan ölü *zombi* değildir, aksine iradesi güçlüdür; şekil değiştirerek kontrolünü içgüdülerine bırakan kurtadam değildir, kurnazdır ve ustalıkla rol yapar; iblislerle işbirliği yapan bir cadı da değildir, çünkü gücünün ve kötülüğünün kaynağı kendisidir. Vampirlerin yarattığı tehdidin büyüklüğüne samimiyetle inanan, vampir araştırmalarının 20. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden, aynı zamanda bir iblis uzmanı[12] ve yazar olan İngiliz din adamı Montague Summers (1880-1948), popüler veya akade-

10 *Vampir Avcısı Buffy* [Buffy the Vampire Slayer], TV dizisi, Proje Tasarım: Joss Whedon, Kaliforniya, Mutant Enemy Productions, 1997-2003.

11 Stefan Salvatore ve Damon Salvatore, L.J. Smith tarafından yazılan *Vampir Günlükleri* [*The Vampire Diaries*] adlı fantastik roman serisi ve aynı adla uyarlanan TV dizisinin (2009-2017) başkarakterleri olan vampir kardeşlerdir. Serinin tüm romanları Artemis Yayınları tarafından *Vampir Günlükleri* serisi adıyla Türkçe olarak yayımlanmıştır.

12 İngilizce *demonologist* ve Türkçe "şeytaniyatçı" birbirlerinin yerine kullanılabilir terimler olsalar da Hıristiyanlık ve İslâmiyet kapsamlarında iblis, şeytan, demon, cin vb. unsurların özgün kullanımları ve tarihsel süreç içerisinde söz konusu ilimlerin *–demonology* ve *şeytaniyat–* ortaya koyduğu farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda "iblis uzmanı" daha yerinde bir tabir olacak.

mik çok sayıda vampir araştırmasında sıklıkla danışılan ünlü incelemesinin başlangıcında şunları söylemektedir: "Doğaüstü kötü varlıklar tarihinin kara sayfalarının hiçbir yerinde vampir kadar korkunç bir geleneğe rastlanamaz; o, diğer iblisler tarafından bile dışlanmıştır."[13]

Daha en baştan ölüm ve mezar etrafında şekillenen vampir karakteri nihai ötekidir. Vampirin varoluşu insan doğasına esastan meydan okur. İnsan yaşar ve ölür; vampirse ölümle doğar ve bir daha ölmez. İnsanlar gündüz yaşar, gece uyur; vampirler gece yaşar, gündüz uyur. Güneş yaşamın kaynağıdır ama aynı zamanda vampirin sonudur. Vampir asalaktır, bencildir; insanların kanlarını emerek onları kurutur ve hayatta kalabilmek için yaşamı yok etmek zorundadır. Duyguları yoktur ya da insanoğlunun kavrayabileceği sınırların ötesinde yoğundur. Ahlâk kuralları da yoktur ya da insanların uyduğu ahlâk kurallarına meydan okuyacak doğrultuda şekillenmişlerdir. Hemen her anlamda doğanın kanunlarına ve kabul edilmiş tanımlarıyla sosyal yaşamın temel ilkelerine karşı çıkar.

Kurgusal vampirin, onun varoluşunu bile küfür addeden din kurumuyla arasındaki ilişkiler de oldukça karmaşıktır. Son dönemde ortaya çıkan marjinal örnekleri saymazsak Batı yazınının yıldızı modern vampir "doğası gereği" anti-Hıristiyan'dır. Vampir uzaklaştırma yöntemleri şeytan çıkarma ritüeliyle bariz benzerlikler gösterir: En çok korktuğu imge haçtır, kutsal su istemsizce gerilemesine hatta vücudunda değdiği yerin erimesine neden olabilir, kutsal toprak ve üzerinde inşa edilmiş mekânlarsa vampirin girmekten imtina ettiği yerlerdir. Aslında vampirin yaşayan insana ait tüm mekânlarla meselesi vardır, zira ev sahibi tarafından kabul edilmeden meskenlere de giremez. Bu yüzden kapının ya da

13 Montague Summers, *Vampire; His Kith and Kin*, Kegan Paul, Trench&Co, Londra, 1928, s. 1.

camın önünde içeri davet edilmeyi bekleyen vampir imgesiyle birçok anlatıda karşılaşılabilir. Vampir, kimi anlatılarda Hıristiyanlık-öncesi dönemden gelen, kimi anlatılardaysa "bir zamanlar hizmet ettiği İsa'nın kilisesine karşı gelerek şeytanla işbirliği yapmayı seçen" "sonradan olma iblis" olarak tasvir edilir. Belirtmek gerekir ki, *Dracula* temelli ikinci türden yorumlarda Hıristiyanlığa yaptığı temel katkı, kiliseyi Müslüman Türklere karşı savunmaktır.[14]

Kurgusal vampirlerin kolay şaşmayan, hatta en baştan beri süregelen ortak özellikleriyse yok edilme metotlarıdır. Akla ilk gelen yöntem vampire dönüşen cesede kazık saplamaktır; kurgusal vampirlerde uygulanırken neredeyse ayinsel anlam kazanan bu işlemin kökeninde "dirilen ölüyü mezarında sabitleyerek dışarı çıkmasını engellemek" düşüncesi yatar. Bazı kitap ve filmlerde hangi ağaçtan yapılması gerektiği de belirtilen tahta kazığın yanında organları parçalamak, ceset üzerine kutsal su dökmek, yaşayan ölünün kafasını kesmek gibi işlemler de vampir avlarında rastlanabilen uygulamalardır. Amma velakin en kesin vampir yok etme yöntemi, ölmeyi reddeden cesedi yakmaktır. Güneş ışığına maruz kalan vampir bedeni defaten ateş alır, bazen de kutsal su dökme, kafa kesme ya da kazıklamanın sonucunda gerçekleşen işlem, ölünün yanarak kül olmasıdır. Hıristiyan ya da değil, kurgusal vampirlerin hemen hepsi ateşten ellerinden geldiğince uzak durmaya çalışırlar.

Kurgusal vampirin her anlatıda değişen ve yeniden yazılan kurgusal tarihinin ötesinde bir de bu edebi figürün meydana gelişine kaynaklık eden ve ilerleyen bölümlerde fark edileceği üzere etkileri 21. yüzyılda hâlâ devam eden "folklorik vam-

14 En popüler örneği *Bram Stoker's Dracula* (1992) filminde resmedilen bu yaklaşım, Türk tarihinde "Kazıklı Voyvoda" namıyla bilinen III. Vlad Tepeş'i doğaüstü vampir fenomeninin doğuşuyla ilişkilendirir. Son dönemdeki *Dracula* uyarlamalarının popüler örneklerinden biri de hayalî bir kılıç dövüşünde Kont Drakula ile II. Mehmet'i karşı karşıya getiren *Dracula: Untold* (2014) adlı filmdir.

pir" fenomeni vardır. Çeşitli dillerde vampir, *upir, obur, vrykolakas, strigoi,* hortlak, cadı, *tenacz, meçkey* ve daha birçok değişik isimle bilinen, mezarından geri gelerek yerel halkı dehşete boğan vampir benzeri doğaüstü varlıklara dair halk inanışlarının –namı diğer folklorik vampirlerin– izleri, erken modern dönemden itibaren Doğu ve Orta Avrupa, Trakya, Karadeniz ve Ege bölgelerinin halk kültürlerinde ve çeşitli yazılı kaynaklarda gözlemlenebilir. Söz konusu yaşayan ölü inanışları, uluslararası tarih sahnesine 18. yüzyılda vampir adıyla yaptıkları sansasyonel girişi takiben emin adımlarla popüler kültürün her alanına nüfuz etmiş; sonunda şeytandan bile daha popüler bir metafora dönüşmüşlerdir. Yoğun olarak erken modern dönem tarih kaynaklarında gözlemlenen vampir söylencesiyle ilgili veriler, kurgusal vampirle ilgili olanlardan çok daha çeşitli ve karmaşıktır; zaten öyküleri karanlık, egzotik ve ilgi çekici kılan özellik de bu belirsizliktir.

Kurgusal vampirlerin eğlendirici etkilerinin aksine, folklorik vampirler görüldükleri topluluklarca yerleşim yerlerinin yok olmasına veya toplu göçlere neden olabilen fazlasıyla "gerçek" tehdit unsurlarıdır. Vampir benzeri doğaüstü varlıkları soğuk kış gecelerinde soba önü öykülerinde hatırlanan bir korku figürü ya da uyku kaçıran bir çocuk masalı kahramanı olmaktan çıkararak benzersiz bir vahşet sembolüne dönüştüren dehşetengiz unsur, kimi zaman göz ardı edilse de, vampirlerle mücadele yöntemleridir. Sayısı tam olarak bilinemeyecek, hatta tahmin bile edilemeyecek kadar çok insanın cesetleri vampir salgını tehdidi dolayısıyla hemşerileri, komşuları bazen de en yakın aile bireyleri tarafından gömüldükleri mezarlarından çıkarılıp, günümüz insanına canice gelecek yöntemlerle –kazıklanıp, parçalanıp, yakılarak– yok edilmişleridir. Dinî ve hukuki otoriteler de bu olanlara sessiz kalamamış, farklı motivasyonlarla muhtelif tepkiler göstermişlerdir.

Bu çalışmanın yapılmasına giden süreç, kişisel merakım dolayısıyla vampir mitinin kökenine dair yaptığım okumalar sonucunda, günümüz vampirleriyle modern-öncesi dönemde var olduklarına inanılan vampir benzeri doğaüstü varlıklar arasındaki "karanlık ilişkileri" deşifre etmek amacıyla başladı. Önde gelen çalışmalardaki genel eğilim folklorik vampiri "modern-öncesi dönemde çoğunlukla Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Slav ve Grek toplulukların takip ettiği bir halk inanışı" olarak tanımlamaktı. Ekseriyetle göz ardı edilen hususa kurgusal vampire öncülük eden folklorik vampirin ortaya çıkış yeri olan coğrafyanın büyük bölümünün, fenomenin ilk meydana çıkıp tartışılmaya başlandığı 15.-18. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde olmasıydı.

Neticede, genel kabullere uygun olarak sadece Rum tebaanın inandığı bir söylence olsa bile, aynı coğrafyada yaşayan Müslüman Osmanlılar da vampir inanışından –en azından– haberdar olmalılardı. Eğer folklorik vampir çoktanrıcı dönemden kalma bir inanışsa Rum Ortodoks inanç sistemiyle ilişkileri hangi koşullar altında şekillenmişti? Müslüman Osmanlı toplumu da vampir benzeri doğaüstü varlıklara dair halk inanışlarına iştirak etmiş olamaz mıydı? Osmanlı ulemasının vampir salgınlarıyla mücadele konusundaki görüşleri, mahkemelerin konuyla ilgili almış oldukları kararlar neydi? Vampir olduğuna inanılan Müslümanlar var mıydı ve –eğer öyleyse– onların cesetleri de kazıklanıp yakılıyor muydu? Müslüman Osmanlıların vampir farkındalığı ne koşullar altında şekillendi ve halk inanışının Batı Avrupa'da kazandığı tanınırlık sonrası ne yönde gelişti?

Elinizdeki çalışmada amaçlanan, folklorik vampir inanışını dinî ve etnik sınırların üzerinde "bölgesel" bir halk inanışı kabul ederek Osmanlı Avrupası içerisindeki dinî-etnik toplulukların iletişimleri, etkileşimleri ve değiş tokuşla-

rı çerçevesinde vampir mitinin tarihine katkı yapmak, yukarıda bahsettiğim ve ilerledikçe çoğalan iç içe geçmiş sorulara cevap aramaktır. Kitabın öncülü olmadığından ve araştırmanın sınırlamaları dolayısıyla belli oranda özetleyici tutum izlenmiş, bazı kaynaklara ve tarihî süreçlere hak ettiklerinden daha az yer verilebilmiştir. Çalışmanın birincil amacının "folklorik vampir fenomeninin gelişimini Osmanlı Avrupası kültürel tarihi perspektifinden değerlendirmek" olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durumun anlayışla karşılanacağına inanıyor; kurgusal vampir mitolojisini takip eden bir vampir sever olarak bu çalışmanın akademik ve popüler yayınlarda yeni, yaratıcı, cesur incelemelere öncülük edeceğini ümit ediyorum.

Son olarak bu araştırmanın tamamlanması ve kitap haline gelmesi aşamalarında maddi, manevi ve fikrî yardımlarından ötürü başta Nicole Kançal-Ferrari ve Tijana Krstić olmak üzere değerli hocalarım György E. Szőnyi, Brett Wilson, Günhan Börekçi ve Gábor Klaniczay'e; ayrıca kıymetli arkadaşlarım Şule Güney-Scurich, Ceyda Ulukaya, Nilay Vardar, Egemen Merdan, Bihter Bayraktar ve Umut Burgaz'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Rahmetli babama, sabırlı anneme, güzel kardeşlerime ve canım teyzelerim başta olmak üzere her zaman yanımda olan sevgili aileme de destekleri dolayısıyla teşekkür ederim.

Giriş

> "Münih'ten 1 Mayıs günü 8:35'te ayrıldım ve Viyana'ya ertesi sabahın erken saatlerinde ulaştım, 6:46'da varmam gerekliydi ama tren bir saat gecikti. Budapeşte, trenden gördüğüm ve şehrin sokaklarındaki kısa gezintimde edindiğim ilk izlenime göre muhteşem bir yer gibi görünüyor. Buraya geç ulaştığım ve mümkün olan en kısa zamanda yolculuğumun geri kalanına başlamam gerektiği için istasyondan çok uzaklaşmaya korktum. Batı'yı terk ederek, Doğu'nun sınırlarından girmekte olduğumuz izlenimine kapılıyorum; Batı'nın en ucunda, Tuna Nehri üzerindeki göz alıcı genişlik ve derinlikleriyle görkemli köprüler bizi Türk egemenliğinin gelenekleri arasına taşıyorlar."
>
> – BRAM STOKER, *Dracula* (1897)

Batı kültüründe ilk ortaya çıkışından beri doğulu, feodal, batıl ve birçok bağlamda "öteki" olanı temsil eden vampir figürünün en ünlü örneği kuşkusuz Bram Stoker'ın *Dracula*'sıydı. Yıllar içerisinde, bilhassa sinemanın etkisiyle, bir roman karakterinden popüler kültür ikonuna dönüşen

Kont; büyüye karşı bilimin üstünlüğü, batıl inanca galip gelen nedensellik ve bunların hepsini sarmalayan bastırılmış cinsellik alt metinleriyle kendinden sonraki onlarca yazar, okuyucu ve izleyici kuşağını etkisi altına aldı. Ne var ki, İrlandalı edebiyatçı Bram Stoker'ın "modern vampir" fenomeninin yapıtaşı sayılan Kont Drakula karakterinin doğaüstü öğelerini yaratırken kullandığı kaynak, zannedilenin aksine Eflak Beyi III. Vlad (1431-1476), namı diğer Kazıklı Voyvoda'nın gerçek yaşam öyküsü değil, erken modern Osmanlı Avrupası'nda oldukça yaygın bir inanış olan "folklorik vampir" söylencesiydi. Hatta romanı yazarken Stoker'a danışmanlık yapan Macar Türkolog Armin Vambery (1832-1913), aynı zamanda *Drakula*'daki doğaüstü varlığa oldukça benzeyen Çerkes-Tatar *obur*ların anlatıldığı *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin 19. yüzyıl kopyasının altıncı cildinin dibacesini de yazmıştı.

Muhtemel bir yanlış anlamayı önlemek maksadıyla, çalışmada kullanılan iki temel kavramın açıklamasını yapmam yararlı olacak. "Folklorik vampir" ve "modern vampir" birbirlerine çeşitli yönlerden benzeyen, ilki, ikincisine öncül olan ancak nihayetinde temel nitelikler açısından birbirlerinden farklı iki kavramdır. Modern vampir, Avrupa'daki "18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı"[1] sonrasında, folklorik vampirlerden esinlenen edebi yapıtlarda ortaya çıkmış; birçok kaynaktan etkilenip değişerek adını aldığı halk inanışından bağımsız özellikler kazanmış kurgusal bir figürdür. Folklorik vampirse erken modern dönemde sıkça tartışılan; çeşitli nedenlerle mezarlarından geri geldiklerine inanılan; yerleşim yerlerine musallat olarak insanlara, hayvanlara ve eşyalara zarar veren; en önemlisi, tespit edilmeleri ve yok edil-

1 Pasarofça Antlaşması'yla (1718) Orta ve Doğu Avrupa'daki geniş toprakların Osmanlı'dan Habsburg Hanedanı'na geçişini takiben 1720'lerde başlayan, özellikle 1730'larda medyada geniş yer bularak Batı Avrupa kamuoyunda sansasyon yaratan vampir salgını raporları ve devamındaki gelişmelere verilen genel ad.

meleri için belli ritüel uygulamalar gerektiren –ölünün mezar içindeki durumunun incelenmesinden sonra gerekiyorsa kafa kesmek, kazık saplamak, ceset yakmak– doğaüstü varlıklara dair halk inanışıdır. Bir halk inanışı olan vampirden politik metafor, kültürel simge ve edebi karakter olan vampire geçiş süreci çok değişkenli ve karmaşıktır. Bu sürecin safhalarını mümkün olduğu kadar açıklamaya çalışmakla birlikte, incelemedeki esas hedefim Osmanlı toplumunda 16. yüzyıldan itibaren görülmeye ve tepki gösterilmeye başlanan "folklorik vampir" inanışlarının yaygınlıklarını, çeşitliliklerini, hukuk, basın, dinî eserler ve edebiyat gibi farklı platformlardaki gelişimlerini, arka plandaki kültürel etkileşimleri de hesaba katarak tahlil etmeye çalışmak.

Coğrafi sınırlarını çizmek gerekirse vampir benzeri doğaüstü varlıklara dair söylencelere, modern-öncesi dönemde yoğun olarak Orta ve Doğu Avrupa, Karadeniz kıyıları, Trakya Yarımadası, Ege kıyıları ve adalarında rastlanmaktaydı. Bu bölgenin büyük kısmı aynı zamanda "Osmanlı Avrupası" olarak biliniyordu. Onlarca din ve mezhep, yüzlerce etnik topluluğa ev sahipliği yapan bölgenin başat dinî inancı Rum Ortodoks Hıristiyanlıktı, bunun yanı sıra kalabalık Katolik ve Müslüman gruplar da vardı.

Derin teolojik sınıflandırmalara girmeden, Osmanlı Avrupası'nın kalabalık "Rum Ortodoks Kilisesi" cemaatinin sadece Grek/Helen kökenli Ortodoks Hıristiyanları kapsamadığını ya da tüm Doğu Hıristiyanlarını (Ermeni, Süryani, Kıpti, vb.) içermediğini; Konstantinopolis Patrikliği'ne bağlı ancak kendi ulusal kiliselerine de sahip olabilen, bu topluluklarla ve coğrafyayla sınırlı olmamakla birlikte ağırlıklı olarak Grek, Sırp, Bulgar, Arnavut ve diğer Doğu Avrupalı etnik gruplardan oluşan yapıyı belirttiğini hatırlatmak gereklidir. Ancak bu dinî sınıflandırma sadece genel hatlar seviyesinde dikkate alınmalı, kurumsal dinlerin merkezileşme

ve ritüellerini standartlaştırma seviyelerinin modern-öncesi dönemde oldukça düşük olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda hız kazanan dinî merkezileşme politikaları, yaşayan ölülerle ilgili halk inanışlarının gelişiminde ve değerlendirilmesinde belirleyici rol oynamışlardır.

Günümüzde korku filmlerine, aile büyüklerinden öğrenilen ibretlik masallara, bazen de komik hikâyelere konu olan halk söylenceleri; modern öncesi dönemde dinî-politik merkezlerden uzak, bazıları kadim çoktanrıcı inanışların etkisinde işleyen taşra topluluklarında günlük hayatı biçimlendirebilmekteydi. Ayriyeten, yazılı kaynaklarda günümüze ulaşan hukukçu, edebiyatçı veya din adamı anlatılarını biçimlendiren dünya görüşleri de kendi çağlarının kabulleri çerçevesinde şekillenmişti, dolayısıyla günümüzdeki kurumsal din dogmalarından ziyade kendi dönemlerindeki halk inanışlarına daha yakın olabiliyorlardı. Bu çok önemli ayrım, temel nitelikte olmasına rağmen günümüz değerlendirmelerinde ekseriyetle göz ardı edilmektedir.

Yaşayan ölülere dair halk inanışları sırasıyla: 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı, 19. yüzyılda edebi-romantik vampir karakterinin doğuşu[2] ve 20. yüzyılın popüler global kültür ikonu vampirin ortaya çıkışı[3] gibi süreçlere esin kaynağı olmuştu. Lakin folklorik fenomen sadece vampir adıyla değil, geniş bir coğrafyada; *strigoi*, *tenacz*, *obur*, *cudlak*, *upir*, *vrykolakas* ya da daha tanıdık gelebilecek cadı, hortlak, karakoncolos ve gulyabani gibi adlarla da biliniyordu. "Vam-

2 En ünlü örneklerin yazarları arasında Goethe, Lord Byron, Polidori, Stoker, Tolstoy, Le Fanu gösterilebilir.

3 Vampir fenomeninin global tanınırlık kazanmasının en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz Bram Stoker'ın ünlü romanı *Dracula* ve ondan esinlenen veyahut direkt uyarlamaları olan sinema filmlerinin popülariteleridir. Günümüzde de satış rekorları kıran kitap serileri ve hasılat rekorları kıran filmlerle "vampir söylencesi" gelişimine devam etmektedir.

pir", Doğu Slav dillerinde kullanılan *upir*'den türetilmiş, Batı Slav topluluklarının yalnızca bir kısmı tarafından kullanılan bir terimdi.[4] Fakat söylence uluslararası tanınırlığını bu terimle elde ettiği ve vampir adı zaman içinde –büyük başarıyla– tüm dünyadaki benzer inançları kapsayan bir şemsiye kavrama dönüştüğü için, şimdi de en doğru yaklaşım, gerekli yerlerde açıklamalar ekleyerek aynı terminolojiyi kullanmaya devam etmek olacak. Dolayısıyla bu incelemede vampir terimi, aksi belirtilmedikçe, folklorik vampir anlamında kullanılmış, gerekli görülen durumlarda vampir benzeri doğaüstü varlık, yaşayan ölü, cadı, hortlak, *obur* veya *vrykolakas* gibi muadillerine yer verilmiştir.

Vampir söylencesinin evrimi ve meydana çıkardığı bazı sorunlar

Osmanlı Avrupası'nın folklorik vampirleri Batılılaşırken, sadece adları değil dış görünüşleri ve davranış biçimleri de değişmişti. Üzerine çamur bulaşmış, yırtık, beyaz kefeni; yuvalarından fırlamış gözleri; yarı çürümüş, kan dolu uzuvları; mezarda uzamaya devam eden sivri tırnakları; birbirine karışmış kirli, uzun saçlarıyla mezardan dönüp ailesinin ve tanıdıklarının kapılarını çalan folklorik vampir tasviri; günümüzün gün ışığında parıldayan, değişik renkli gözleriyle büyüleyen, aristokratik, baştan çıkarıcı vampirine aşina vampir severlere garip gelebilir.[5] Bu hususta önemli bir alt başlık, folklorik vampirin aktivitelerindeki farklılıklardır; mo-

4 Vampir sözcüğünün etimolojisi için bkz. M. Katharina Wilson, "The History of the Word: Vampire", *Journal of the History of Ideas*, c. 46, sayı 4, Ekim-Aralık 1985, s. 577-583. Peter Mario Kreuter, "The Name of the Vampire: Some Reflections on Current Linguistic Theories on the Etymology of the Word Vampire", *Vampires: Myths and Metaphors of Enduring Evil,* (ed.) Peter Day, Rodopi, Amsterdam, 2006, s. 57-63.

5 Paul Barber, *Vampires, Burial, and Death: Folklore and Reality*, Yale University Press, New Haven, 1988, s. 1-5.

dern vampirin olmazsa olmazı ve hatta belirleyici özelliği kan emicilik, folklorik vampir inanışında çoğu zaman görülmeyen bir durumdur. Lakin "kan faktörü" hemen her örnekte –bir şekilde– olaya dahildir: Örneğin, vampir olduğu düşünülen cesetlerin mezar içindeki durumları çoğu vakada organları kırmızılaşmış, gözleri kan dolu ve bazı durumlarda da ağız bölgesi kanlı olarak tasvir edilir.

Folklorik vampir fenomeninin belirleyici özellikleri mezara gömüldükten sonra uzun süre bozulmadan kalmak ve tartışma yaratan yok edilme yöntemleridir. Vampir olduğundan şüphelenilen cesedin kafasını kesmek, vücuduna kazık saplamak, kalbini yerinden çıkarmak ve sonunda cesedini yakmak, folklorik vampir söylencesinden modern vampir fenomenine değişmeden süregelmiş uygulamalardır. 16. yüzyıldan itibaren vampir inanışının diğer popüler söylencelerden ayrılarak tartışmaların odağına yerleşmesinin nedeni de bu iki özelliktir. Çünkü "ölümden sonra mezarda bozulmadan kalmak" pek çok inanç sisteminde, bilhassa Hıristiyanlıkta, "azizlik" ya da "ermişlik" belirtisidir. Yerel halkın –kimi zaman aforoz edildikleri için hortladıklarına inanılan– folklorik vampirlere bu vasfı addetmesi, dinî otoritelerce affedilemez bir küfür olarak ayıplanmıştır. Teorik sorunların yanı sıra "mezara saygısızlık etmek" ve "mahşer günü ayağa kalkacağına inanılan cesetleri yakmak" bölgedeki kurumsal dinî geleneklerce lanetlenen pratiklerdir.

Folklorik vampir mitini araştırırken karşılaşılan zorluklardan bir tanesi benzer doğaüstü varlıkların değişik adlarla bilinmesiyken, bir başka sıkıntı da aynı adlı söylencelerin farklı özellikleri haiz fenomenleri belirtmek için kullanılmasıdır. Günümüz terminolojisinden yola çıkarsak vampir, cadı, kurtadam ve şekil değiştirenler birbirlerinden tamamen farklı edebi/sinemasal karakterlerdir. Modern tanımlamalar ve sınırlamalar kurgusal karakterlerin doğru sınıflandırıla-

bilmeleri ve okuyucu/izleyicinin gerekli ayrımları yapabilmesi için gereklidir. Modern-öncesi halk söylencelerindeyse, bu tür kaygılar ve incelikli tanımlar bulunmaz. Örneğin, eski Türkçede mezarından çıkan vampir teriminin en yaygın muadili cadıdır. Cadı aynı zamanda günümüz kullanımındaki gibi "büyücü kocakarı, masaldaki kötü kadın" benzeri anlamlara da gelir[6] ama bu durum her kullanımda gerekli ayrıştırmaların yapılacağı veya aynı metinde sabit bir anlamda kullanımına karar verilip sonuna kadar ona sadık kalınacağı anlamına gelmez. Çerkes *obur*ları meselesinde Evliya Çelebi *obur*ların –günümüz terminolojisiyle– hem cadı hem de vampir olduklarını peş peşe ibretlik öykülerde anlatır, ancak farklı doğaüstü fenomenleri belirtmek için farklı yerlerde kullandığı aynı kelimeler arasında anlam ayrımı yapmak kaygısı yoktur.

Balkanlarda folklorik vampirleri tanımlamak için kullanılan yaygın terim Slav dillerinin çoğunda *vourdalak* ya da Yunanca *vrykolakas*tır, eski Slav dilindeki anlamı muhtemelen kurt postu ya da kurtadamdır.[7] Fakat bahsi geçen varlıklara kurtadam denmesi, anlatılan öykülerde modern anlamda kurtadamlığa dair herhangi bir özellik göstereceklerı anlamına gelmez. Kaldı ki, söylencenin bazı varyasyonlarında hayatta olduğu dönemde cadılıkla ilgilenenler, ölümlerinden sonra vampir olarak geri dönerler; bazı örneklerdeyse vampir benzeri doğaüstü varlıklar yaşayanlar dünyasına dönerken kurt veya değişik hayvan şekillerine girerler.[8] Örneğin, bir sonraki bölümde bahsedilecek ilginç bir vaka-

6 Günlük kullanımda "büyücü kadın" anlamı daha yaygın olsa da hâlâ birçok sözlükte cadının birinci anlamı "geceleri mezarından çıkıp kötülük yapan ölü" olarak verilir.

7 J.C. Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910, s. 377.

8 Vampirler ve muhtelif gece hayvanları arasındaki ilişkiler örnek seçilmesini güçleştirecek kadar çok sayıda kurgusal vampir anlatısında da vurgulanmıştır. En bilinen örneklerden biri *Dracula*'dır.

da, şekil değiştiren vampirin yok edilirken sineğe dönüştüğüne inanılır. Kısacası, erken modern dönemdeki halk inanışları "kurallı" ve "özenle sınıflandırılmış" olmaktan ziyade, terminoloji bağlamında bir hayli kaotiklerdir.

Folklorik vampir inanışına dair bazı tanımlar

Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar içerisinde vampir mitinin kökenindeki folklorik fenomen hakkında mühim incelemelerden birisi Amerikalı antropolog Paul Barber'a aittir. *Vampires, Burial, and Death: Folklore and Reality* [Vampirler, Defin ve Ölüm: Folklor ve Gerçeklik] adlı kitabında Barber, vampir salgınlarının nedenlerini bir olasılıklar ve koşullar ağı çerçevesinde değerlendirir. Zira bu kadar geniş bir coğrafyada ve inanç çeşitliliği içerisinde indirgemeci açıklamalar yetersiz kalmaktadır. Merkezde Doğu ve Orta Avrupa'daki iklim koşulları ve toprak tipinin ölüm sonrası fizyolojik süreçlere etkisi olmak üzere, mezar defin gelenekleri, salgın hastalıklara bilimsel devrim öncesi verilen tepkiler ve çoktanrıcı dönemden kalma gelenekler bu bölgesel söylencenin ortaya çıkışını ve yayılmasını sağlayan bölgesel faktörlerdir. Barber, Avrupa çapındaki vampir salgınlarından topladığı veriler ışığında bazı önemli sınıflandırmalar yapmıştır; bunların başında da halkın vampirin ortaya çıkış nedenleriyle ilgili inanışları vardır. Birinci neden yatkınlıktır: Alkolikler, intihar edenler, günahkârlar, büyücüler ya da diğer dinlerin mensuplarının öldükten sonra vampir olarak geri gelme oranları diğerlerinden daha yüksektir. İkinci neden kaderdir: Nesilden nesle geçen uğursuzluk, üzerinde plasentayla doğmak ya da gayrimeşru ilişkiden olmak tarzında insanların kontrolleri dışında gerçekleşen olaylar, vampire dönüşmelerine neden olabilir. Üçüncü grup neden yaşanan olaylardır: Vampir tarafından ısırılmak, vampir tarafından öldürülen hayvanı yemek ya da

cesedin üzerinden kara kedi atlaması gibi sebeplerle vampir salgını başlayabilir. Son nedense hayattayken bitirilmemiş işlerdir: Yakınları tarafından defin ritüelleri doğru gerçekleştirilmeyen kişiler, yalnız ölenler ya da ölümleri kimse tarafından görülmemiş insanlar bu sorunları halletmek amacıyla yaşayanların arasına dönebilirler. Barber, örneklerine Müslüman-Türk vakaları dahil etmemiştir ancak ilerleyen bölümlerdeki folklorik vampir hadiselerinin de bu kategorilere dahil edilebilecekleri anlaşılabilir.[9]

Halk inanışlarının ve din adamlarının yorumlarının ötesinde, olayların ardındaki "maddi" nedenlerin başında ne oldukları açıklanamayan salgın hastalıkların ve bunlara müteakip hastalık kaynağını yok etme çabalarının geldiği muhakkaktır. Zira en çok kullanılan yok etme yöntemi olan "ceset yakmak" geleneğinin ardında yatan inanış, kadim dönemlerden beri kullanılan ateşin temizleyici özelliğidir. Sığ toprağa gömülen, bazen de iki kez gömme geleneğinden dolayı yüzeye yakın bırakılan hastalıklı ceset yakılırken, esasında ortadan kaldırılmaya çalışılan şey hastalık kaynağıdır. Geç Osmanlı döneminden bir kayıtta,[10] vampir yok etme yöntemi olarak bahsedilen "mezara sönmemiş kireç dökmek" de aslında yaygın olarak kullanılan bir bulaşıcı hastalık yok etme yöntemidir. Bugüne kadar kuduz, verem ve veba gibi farklı hastalıkların vampir salgınlarıyla bağlantıları üzerine üretilen muhtelif teoriler geçerliliklerini korumaktadır, elbette farklı bölgelerdeki olayların ardında farklı salgın hastalıklar olması da ihtimal dahilindedir.

Göz ardı edilmemesi gereken bir unsur da fenomenin bölgedeki semavi dinler öncesi inanışlarla bağlantılardır. Batı'daki vampir farkındalığını başlatan misyoner ve seyyah

9 Ölümden geri dönme nedenleriyle detaylı bilgi için bkz. Barber, s. 28-38.

10 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (ed.) Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995 (orijinal metin 1910).

metinlerinde, bu inanış korkunç bir pagan hurafesi olarak nitelendirilir. Bölgedeki pek çok dinî ve etnik topluluğun semavi dinler öncesi inanışlarında benzer doğaüstü fenomenlere rastlanır. Ayrıca tamamen aynı olmasa da birbirlerine benzer özelliklere sahip inanışlar, halk söylencelerinin kültürlerarası geçişleri sırasında dayanak noktası işlevi görebilirler. Baskın teorilerden hareketle açıklamak gerekirse, eğer bunun orijinal bir Slav inanışı olduğunu kabul edersek, muhakkak ki Yunan ve Türk geleneklerinde kendine yer bulurken bu toplumların inanç sistemlerindeki benzer fenomenlerden faydalanmıştır.

Bir başka deyişle, folklorik vampir inanışının kökeninde tek bir belirleyici sebepten ziyade iç içe geçkin, sürekli devinim ve etkileşim içinde, farklı örneklerde yeni biçimler alabilen, dinamik bir nedenler ağı vardır. Ancak kesin olan, erken modern dönemde folklorik vampirlerin –esas ortaya çıkış nedeni ne olursa olsun– yeri geldiğinde nedeni bilinmeyen uğursuz olaylar nedeniyle suçlanacak, yeri geldiğindeyse topluluğun günahlarını sırtlayarak tanrı tarafından affedilmelerine yardımcı olacak günah keçileri olarak görülmeleridir.

Köken tartışmalarında başat eğilimler

Vampir fenomeni, etnik ve dinî sınırları aşarak yüzyıllara ve yeni kıtalara yayılma becerisini gösterebilmiş, edebiyattan folklora, psikolojiden politikaya, operadan sinemaya ustalıkla sıçrayabilmiştir. Halk inanışının kökeninin ne olduğuna, hangi kültürün ürünü olduğuna dair tartışmalarsa değişik trendler etkisiyle farklı yönlerde ilerlemiş ve gitgide belirsizleşmiştir. Vampir söylencesine karşı farklı dönemlerde, farklı motivasyonlarla yöneltilen sert eleştiriler ve sonradan yakaladığı beklenmedik popülarite, popüler ve akademik yaklaşımların meydana gelişinde etkili olmuştur.

Popüler kültür evreninde en yaygın teori, vampirlerin kökeninin Transilvanya olduğudur. Tarihî Kazıklı Voyvoda figürü haricinde, Karadeniz'in Batı kıyılarında ve dağlık Karpatlar bölgelerinde devam eden halk inanışları bu iddiaya kanıt gösterilir. Ne var ki, esas sebep en popüler vampir romanındaki baş vampirin Transilvanyalı olmasıdır. İlginç biçimde, 16. yüzyılda başlayan teolojik tartışmalarda bu yörenin halk inanışlarına dair iddialar konu dahi edilmemişlerdir. Kazıklı Voyvoda, Vlad Tepeş ya da namı diğer "gerçek Drakula"nın ne yaşadığı dönemde ne de ölümünden sonra vampir özellikleri gösterdiğine inanıldığına dair hiçbir belge yoktur. Tarihî karakter hakkında yazılanlardan çok kurgusal figürün bilinirliğiyle paralel olarak 20. yüzyıl boyunca yaygınlaşan bu asılsız inanış öngörülemez biçimde baskın teoriye dönüşmüştür.

Folklorik vampirlerin Batı'ya sıçrama tahtaları Osmanlı Yunanistanı'ndaki Rum halk inanışları ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin buna verdiği tepkiler olmuştur. Ancak muhtelif sebeplerle Yunan vampiri ilerleyen dönemlerdeki tartışmalarda önceliğini yitirmiştir. Bu aşamada kültürel-politik süreçlerin devreye girdiği söylenebilir. Vampirlerin bütünüyle "olumsuz" olarak nitelendirildiği bu ilk dönem, Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin "hurafe savaşları" dönemidir ve Rum Ortodoks Kilisesi hedef tahtasındadır. Bu dönemi bir yandan Antik Yunan kültürünün Batı uygarlığının kaynağı olarak görülüp yüceltildiği bir yandan da Hıristiyanlığın pagan dönem değerlerinin yitirilmesinin müsebbibi olmakla suçlandığı süreçler takip eder. Folklorik vampirler bu kültürel-politik atmosferde çeşitli yöntemlerle Antik Yunan efsanesinden uzaklaştırılırlar; Aydınlanma çağında ve sonrasında yapılan açıklamalarda Bizans ve Osmanlı Rumları suçlanırken, Antik dönemde bu inanışın olmadığı, Hıristiyanlıkla birlikte görülmeye başlandığı, hatta Yunan kültürüne Ortadoğu'dan bulaştığı iddia edilir.

Halbuki Karşı-Reform sürecinde vampir inanışı "pagan dönem inancı" olduğu gerekçesiyle lanetlenmiştir. Sonrasındaysa Yunan kültüründe folklorik vampirin en yaygın adı olan *vrykolakas*ın Slav kökenleri ve inanışın Balkan Slavları arasında daha yaygın olmasından mütevellit, Greklerin ancak Slav istilası sonucu bu ilkel inanışla tanıştıkları öne sürülmüştür.

Akademi içinde en yaygın kabul gören teori Slav köken iddiasıdır. Nitekim 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı, Balkan-Slav coğrafyasında alevlenmiştir. Bölgedeki Slav topluluklarında sayısız benzer inanç ve kaydedilmiş vampir salgını vardır. Ayrıca arkeolojik kazılarda defaatle kazıklarla ve çeşitli vahşi yöntemlerle mezarlarına sabitlenmiş cesetlere rastlanmaktadır. Folklorik vampirlerle ilgili olduğu düşünülen ve cesetlerin yakılmasını yasaklayan ilk yasal düzenleme de efsanevi Sırp Kralı Dusan'ın adıyla bilinen 14. yüzyıl Dusan Kanunları'nda görülür.[11] Slav halk kültürü ve Hıristiyanlık öncesi Slav inanışlarının fenomenin gelişimimdeki büyük etkisini görmezden gelmemekle beraber, tüm bunlar inancın kökeninin Slav kültürü olduğunu değil; aynı dönemde, aynı coğrafyada yaşayan topluluklar arasında –eldeki veriler ışığında– bu inanca daha uzun süreden beri ve daha sıkı bağlı olanların Balkanlarda yaşayan Hıristiyan Ortodoks Slavlar olduğunu göstermektedir. Teorinin kabul görmesinin muhtemel nedenlerinden birisiyse 20. yüzyılda folklorik vampirlerin utanç verici hurafeler olmaktan adım adım çıkıp popüler, egzotik, mistik bir doğaüstü fenomen haline gelmeleridir. Buna istinaden günümüz Slav çalışmalarının folklorik vampirlere kültürel miras olarak sahip çıkma eğiliminde oldukları gözlemlenebilir.

Köken tartışmalarında kritik fikir ayrılıklarına neden olan Türkçe köken teorisi 19. yüzyılda Sloven asıllı Slav dili uz-

11 T.P. Vukanovic, "The Vampire", *Vampires of the Slavs*, (ed.) Jan Perkowski, Slavica Publishers Inc., Cambridge, Mass, 1976, s. 279-80.

manı Miklosic tarafından ortaya atılmıştır. Bugün bazı Slav folkloru uzmanlarının ısrarlı muhalefetine rağmen hâlâ geçerli kabul edilen teoriye göre vampir teriminin kökeni *upir*, *upir* teriminin kökeniyse hâlâ tam belirlenememiş Türkçe dil grubundan bir kelimedir. *Obur*un da bu kök sözcükle ilgili olması kuvvetle muhtemeldir, ancak Türki dillerden Slav dillerine geçişin Çuvaşça veya Tatarca başka bir sözcük yoluyla olduğu düşünülmektedir.[12] Bu teoriye dayanarak vampir kelimesinin kökeni çeşitli sözlüklerde Türkçe olarak verilir. Ancak kastedilen Osmanlı dönemindeki inanışlar ya da Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde Türkçeden Slav dilleri yönünde gerçekleşmiş bir sözcük transferi değildir. *Obur*, *über, upır* ya da orijinal terim her neyse, 11. yüzyılda Avrasya steplerinde Doğu Slavları ve Orta Asya Türkleri arasındaki münasebetler sırasında Türki dillerden Slav dillerine geçmiş olmalıdır. Sonrasındaysa Macarca, Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi Slav grubu dışındaki lisanlara intikal etmiştir. Vampir terimin Osmanlı Türkçesinde rastlanılmasıysa –eldeki veriler ışığında– 19. yüzyıldır. İslâm öncesi Orta Asya inanç sistemlerindeki doğa ruhları, ev iyeleri gibi figürler, atalar kültü ve günümüzde hâlâ devam eden folklorik vampir inanışlarıyla beraber düşünüldüğünde Orta Asya kökeni iddiaları dikkat çekicidir.[13]

Yukarıda bahsettiğim "köken araştırmaları" hakkında yapılan tüm çalışmalara saygı duymakla beraber bu incelemenin folklorik vampir inanışının kaynağını aramak gibi bir amacı olmadığını belirtmem gerek. Başından itibaren folk-

12 Etimoloji konusunda, özellikle Türkçe köken teorileri hakkında Wilson ve Kreuter'in yazdıklarının yanı sıra Türkçe bir makale için bkz. Hatice Şirin User, "Vampir", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2010/2, TDK Yayınları, Ankara, 2010, s. 119-30.

13 Türk halk kültüründeki doğaüstü varlıklar ve bölgesel vampir söylencesi arasındaki etkileşimler üzerine kapsamlı bir makale için bkz. Mehmet Berk Yaltırık, "Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları", *Tarih Okulu Dergisi*, yıl 6, sayı XVI, Aralık, 2013, s. 187-232.

lorik vampirin "bölgesel" bir fenomen olduğunun altını çizmeye çalışmamın nedeni Osmanlı Avrupası'ndaki pek çok halkta benzer inanışların var olması; köken konusundaki teorilerin çeşitliliği de bu iddiayı sadece güçlendiriyor. Ancak 16.-18. yüzyıllar arasındaki yorumlar üzerinden, Osmanlı belgelerinde görülen fenomen hakkında konuşursak Müslüman tebaa, söz konusu halk inanışını –o günkü şekliyle– Rum Ortodokslardan öğrenmiş fakat sonrasında kendi iç dinamiklerinden doğan yeni açılımlar eklemiştir. İncelemedeki tartışmalar, bir folklor fenomeninin transferi esnasında iki topluluktaki birbirlerine yakın inanışların oynadığı roller ya da bir "halk dini" öğesinin kurumsal dinlerin alanına girerken izlediği yollar gibi "köken dışı" konular üzerine. Ayriyeten kapsamı folklorik vampir inanışlarının görüldüğü tüm toplulukları kullanarak elden geldiğince geniş tutmaya çalışsam da araştırmanın boyutları ve sınırlamaları doğrultusunda odak noktasında Osmanlı İmparatorluğu'nun folklorik vampirlere inanan veyahut bu inanışı yorumlayan, Türkçe konuşan Müslüman tebaası ve ulema var. Esas itibariyle Rum Ortodoks din otoriteleri, Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin söylemleri ve Aydınlanma Avrupası entelektüel çevrelerinin tutumları, fenomenin gelişimi ve araştırmanın odağındaki grupla etkileşimleri nispetinde tartışmaya dahil edilmiştir.

Kitabın bölümlerine geçmeden evvel hakkında özel bir bölüm ayıramamış olduğum önemli bir fenomene dikkat çekmek yararlı olacak, gölgesi neredeyse tüm metne yayılmış bir kavram olan "ihtida"ya. Mühtedilerin sayılarını tam olarak bilmek imkânsız. Osmanlı Avrupası'nda evlilik yoluyla din değiştirenler, boşanmak için din değiştirenler, devşirilme ya da kölelik yoluyla din değiştirenler, özgür iradeleriyle din değiştirenler gibi çeşitli motivasyonlarla sonradan Müslüman adları alan çok sayıda insan, bilhassa Rum

Ortodoks, olmuştur. Kesin sayıları bilinemediği gibi, önceki inanç sistemlerinden hangi inanışlarını yeni inanç sistemlerine ne yollarla taşıdıkları da kesin olarak tespit edilemez. Unutulmaması gereken, dinler arası transferlerin insanlar, metinler ve ritüeller arasında olabildiği gibi halk inanışları arasında da olabileceğidir; dinler arası "folklorik" etkileşimlerin sonuçları muhtemelen din değiştiren kişi sayısından çok daha belirsizdir.[14]

Kitabın birinci bölümünde folklorik vampir fenomeninin Osmanlı Avrupa'sından Batı Avrupa'ya doğru ilk hareketini ele alacağım. Doğu Avrupa vampirleriyle ilgili kaynakların büyük çoğunluğu Katolik din adamları, misyonerler ve seyyahlar tarafından yazılmıştır, dolayısıyla dönemin dinî-politik atmosferi eserler üzerinde bariz etkiye sahip. Vampirlerin Batı otoriteleriyle ilk karşılaşmaları fenomene Müslümanlardan önce verilen tepkilerin, benzerlikleri ve farklılıklarıyla dinler arası etkileşimlerin ve söylencenin çokkültürlü karakterinin aydınlatılması adına büyük önem taşıyor. Hıristiyan dünyada Doğu-Batı kiliseleri arasındaki güç dengeleri, Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin Rum Ortodoks Kilisesi'ne bakışı, hurafelerle mücadele politikaları ve bu dinî-politik yapının vampir söylencesinin yorumlanışına etkileri doğaüstü fenomenin evriminin temel taşlarıdır. Yunan vampiri, namı diğer *vrykolakas* hakkında yazılmış, ayrıca folklorik vampir inanışı hakkındaki ilk sistematik değerlendirme kabul edilen Osmanlı Rum kökenli Leo Allatios'un (1586, Sakız Adası, Osmanlı İmparatorluğu - 1669, Roma, Papalık Devleti) 1645 tarihli *De Graecorum hodie quorundam opinationibus*'u (Günümüzdeki Greklerin Bazı İnanışları Üzerine) Osmanlı'da Müslüman otoritelerden kısa

14 Konu hakkında geniş kapsamlı bir çalışma için bkz. Tijana Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları: 15.-17. Yüzyıllar*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

süre önce verilen Rum Ortodoks tepkilerini gün ışığına çıkarmıştır. Bölümün ilerleyen kısımlarında *De Opinationibus* harici kaynaklardan örneklerle vampir söylencesinin çeşitli özellikleri ve uzun süre devam edecek klişeleriyle "Avrupa'nın Doğusu'nun" simgelerinden biri olarak ortaya çıkışından bahsedilecek. Son kısımdaysa bugüne kadar sadece Balkanlarda yaşayan Hıristiyan Ortodoks halkları ilgilendiren vakalar olarak yaklaşılmış vampir salgınlarında göz ardı edilen Türk-Müslüman unsurları vurgulayarak etnik-dinî sınırların ötesinde bölgesel bir doğaüstü fenomenin izini sürmeye çalışacağım.

İkinci bölüm, Müslüman Osmanlı tebaası ve ulema tarafından folklorik vampirlere gösterilen tepkilerle ilgili. Farklı tutumlar birbirleriyle ilişkileri bakımından incelenirken, folklorik vampirlere dair halk inanışlarının kültürlerarası yolculuğunun değişik safhaları vurgulanmıştır. Öncelikle Mehmed Ebussuud Efendi (1490-1574) ve Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599) tarafından verilen ve yaşayan ölülerle nasıl baş edileceğine dair hukuki yaklaşımı biçimlendiren temel metinler, diğer adlarıyla "vampir fetvaları", Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Osmanlı hukuk sisteminin oluşumundaki özel rolüne atıflarla değerlendirilecek. Sonrasındaysa mezarlarından çıkarılıp yok edilen –şu ana kadar rastlanılan– ilk Müslüman vampirlerden bahseden *Anonim Osmanlı Tarihi* (1688-1704) ve Evliya Çelebi'nin (1611-1682) *Seyahatname*'de birinci el tanıklığıyla aktardığı, Çerkes dağlarındaki kabilelerin inandığı vampir benzeri *obur* söylencesi tetkik edilecek. Son kısımda da 17. yüzyılın popüler ilmihallerinden *Tuhfetü'ş-Şahan*'daki vampir yok etme yöntemlerine dair pasaj, folklorik vampir fenomenin erken modern dönemdeki gelişimini anlayabilmek adına Kırım Yarımadası'ndaki kültürel etkileşimleri ön plana alan bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılacak.

Üçüncü bölümde, Aydınlanma Çağı'nda meydana çıkan 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı ve müteakip periyotta bir yandan doğulu cehalet sembolünün baştan çıkarıcı, egzotik kurgusal vampire dönüşümü, öte yandan bu gelişmelerin Osmanlıların vampir algılarının değişimi üzerindeki belirsiz etkileri incelenecek. İlk olarak resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'deki ünlü "Yeniçeri Cadılar" makalesi (1833), yaşayan ölülerin –Batı'da sıkça görüldüğü üzere– politik bir metafor olarak ama tamamen yenilikçi bir yöntemle kullanılmasının ilginç bir örneğidir. Ardından 19. yüzyıl Türkçeden-Türkçeye sözlüklerdeki vampir maddesine ve vampir yerine kullanılan diğer terimlerin (cadı, hortlak, karakoncolos, gulyabani) açıklamalarına yer vereceğim. Ancak bu devirde, erken dönemlerdeki "yaşayan ölülerin varlıklarını bir dereceye kadar meşru gören" tutumun aksine, folklorik vampirler açıkça "hurafe" olarak nitelendirilmişlerdir. Son dönem Osmanlı eserlerinde görülen ilgi çekici bir diğer özellikse vampirlerin –olumsuz tanımlamalara rağmen– herhangi bir din ayrımı yapılmadan eski bir Osmanlı batıl inancı olarak açıklanmalarıdır. Bu durum, folklorik vampir fenomeninin toplumun farklı katmanlarında kabul görüp, dinî ve etnik bariyerleri aşarak içselleştirildiğinin çarpıcı bir göstergesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Folklorik Vampir Söylencesinin Ortaya Çıkış Sürecinde İç İçe Geçmiş Görüşler: Öyküler, Vampirler ve Avcılar

> Bir gün cesedin mezarının üzeri sayısını kestiremediğim kadar çok kılıçla doluydu, bu işi çok ciddiye aldıklarından kafalarına estikçe, bazen günde üç dört defa, gelip mezara kılıçlar saplıyorlardı. O sırada Mikonos Adası'nda bulunmakta olan bir Arnavut, otoritenin sesini yansıtır bir tavırla söz alarak: "Böyle bir iş için Hıristiyan kılıçlarını kullanma fikrinin akıl almaz derece gülünç olduğunu" dile getirdi. "Anlayamıyor musunuz, kör müsünüz!" diye çıkıştı, "Kılıçların tutma yerlerindeki haçların iblisin cesedi terk etmesine mani olduğunu fark edemiyor musunuz?" Ve ekledi: "Neden Türk kılıçları kullanmıyorsunuz?"
>
> – *Bir Doğu Akdeniz Yolculuğu* (1718), Tournefort[1]

Karşı reform süreci ve erken modern dönemde hurafelere karşı açılan savaş

Folklorik vampir kavramı Batı Hıristiyan dünyasındaki dinî tartışmalara Reform(lar) Çağı'nda (Protestan Reformu ve Katolik Karşı-Reform Hareketi - 1517-1648) girerken, fe-

1 Joseph Pitton de Tournefort, *A Voyage Into the Levant: Letter 3 Volume I*, Londra, 1741, s. 146.

nomenin ana hatları Katolik misyonerler ve gezginlerin Osmanlı Hıristiyanları arasındaki izlenimleri ışığında çizilmişti. Misyoner raporları, teolojik makaleler ve gezi yazıları tarzlarında yazılan bu metinler, Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin batıl inançlara karşı 16. yüzyılda başlattığı savaşın izlerini yansıtırken, genel eğilim olarak Rum Ortodoks tebaayı "çoktanrıcı dönemin inanış ve ritüelleriyle zehirlenmiş", kurtarılması gereken Hıristiyanlar olarak nitelendiriyorlardı. Aynı zamanda Rum Ortodoks Kilise hiyerarşisini Osmanlı hâkimiyeti altında bozulup dinî prensiplerden uzaklaşmakla, bilhassa kilise hiyerarşisinde yer almak için Türklere rüşvet vermek suçlamasıyla ağır biçimde eleştiriyorlardı.

Vampir mitinin gelişim öyküsünün tarihsel arka planında Protestanlığın ortaya çıkışı büyük önem arz eder. Zira Protestan reformcuların kadim Katolik Kilisesi'ne olan itirazlarının temelinde "gerçek" dinden uzaklaşmak, pagan dönem hurafelerini sürdürmek ve dünyevi çıkar amacıyla yanlış bidatları kabul etmek gibi suçlamalar yer almaktaydı. Protestanların iddiaları politik atmosferin de etkisiyle beklenmedik biçimde popülerleşince, Katolik Kilisesi bugün "Karşı-Reform Hareketi" ya da "post-Trent" diye adlandırılan yenilenme sürecine girdi: Katolik Karşı-Reformu'nun başlangıcı 1545-1563 arasında duraklamalarla devam eden Trent Konsili kabul edilir. Nitekim bu toplantının çok yönlü etkileri 17. yüzyıl boyunca devam etmişti.

Katolik tarihinin en önemli dinî buluşmalarından birisi olarak görülen Trent Konsili'nin esas toplanma nedeni, kadim kiliseyi Protestan reformcuların teorik saldırılarından mütevellit olağanüstü hal durumunda uğradığı yıpranmalara karşı korumaktı. Lakin toplantının tek sebebi Protestan tehdidi değildi; Katolik ruhban sınıfı ve halkın bazı kesimleri uzun süredir muhtelif konularda reform talep etmekte an-

cak ertelenmekteydiler. Protestanlara kaptırılan siyasi etkinlik alanları ve kitlelerin geri kazanılmasının yanı sıra "taşrada görev yapan din görevlilerinin eğitimi" ve "kilise hiyerarşisindeki ahlâki bozulmanın engellenmesi" minvalinde kurumsal tartışmalar da Trent Konsili'nin gündem maddelerindendi.[2]

Batı Avrupa Hıristiyanlığının nüvesini oluşturan iki temel grup Protestan Reformcular ve Katolik Karşı-Reformcuların folklorik vampir söylencesinin kaderini de ilgilendiren bazı ortak kaygıları ve yaptırımları vardı. Reformcu dinî otoritelerin başlıca hedefleri ayinsel, doktrinal ve ahlâki sapmaları düzeltmek, büyü uygulamalarını durdurmak, bunun yanı sıra pagan dönemden kalma hurafeleri elimine etmekti.[3] Bu uygulamalar bütününün amacı, yanlış inançlara sahip halk kitlelerinin uygun ibadet yolları hakkında eğitilmesi yoluyla Avrupa'nın tabir caizse tekrar Hıristiyanlaştırılmasıydı. İşin pratik kısmındaki en etkin yöntemleriyse vaaz mekanizması ve örgün din öğretimiydi. Hıristiyan ilmihalleri olarak da adlandırılan kateşizm kitapları erken modern Avrupa'nın en popüler basılı eserlerindendi. Karşı-Reform sürecinde Osmanlı Hıristiyanları arasında faaliyet gösteren Katolik misyonerlerin mütemadiyen batıl inançlı olarak tabir ettikleri Rum Ortodoksları anlatırken "pagan gelenekler" kalıbını sıkça kullanmaları da Katolik Kilisesi'nin Karşı-Reform politikalarıyla yakından ilgiliydi.[4]

Bu aşamada önemli bir noktaya değinmek gerekiyor: Batıl inançlar, hurafeler ya da lanetlenen pagan gelenekler bugünün algılayışıyla "batıl" kabul edilen doğaüstü varlık ve olguların tümünü kapsamamaktaydı. Örneğin cadılık, büyü

2 Brian Levack, *The Witch-hunt in Early Modern Europe*, Longman, Londra, 1993, s. 94.

3 Levack, s. 101-102.

4 Karen Hartnup, *On the Beliefs of the Greeks: Leo Allatios and Popular Orthodoxy*, Brill, Leiden, Boston, 2004, s. 72.

ve şeytanla yapılan işbirliklerinin muhtelif yöntemleri erken modern dönemde savaşılması gereken gerçeklikler olarak değerlendiriliyorlardı. Yani büyüye karşı mücadele etmek büyünün, cadıların ve şeytanın yardımcılarının aslında var olmadıkları konusunda halkı bilgilendirmekle alakalı değildi; inançsal ve fiziksel düzlemlerde bu işe karışmış cismî ve ruhani varlıklarla savaşmak anlamına geliyordu. Nitekim erken modern Avrupa, insanlık tarihinin en utanç verici dönemlerinden biri olan büyük cadı avına da sahne olmuştu.[5]

Dönemin misyoner faaliyetlerini kontrol eden "Propaganda Fide", tam adıyla "İnancın Yayılması İçin Kutsal Örgüt", kuşkusuz hurafelerle savaşta en etkili kurumlardan birisiydi. Bir nevi Katolik Kilisesi'nin resmî ideolojik aygıtı olan Propaganda Fide'nin aktiviteleri, folklorik vampirlerin algılanışında etkin rol oynamıştı. Katolik misyonerlerin folklorik vampirlere inanan Osmanlı Hıristiyanları arasındaki aktiviteleri Propaganda Fide'nin 17. yüzyıldaki kuruluşundan daha öncelere dayansa da kurumun faaliyete geçmesiyle misyoner etkinlik büyük oranda artmış ve kurumsallaşmıştı. Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmalarının hedefi, genel kanının aksine, Müslümanlar değil Doğu Hıristiyanlarıydı. Zira Müslüman tebaa üzerinde yürütülecek misyoner faaliyetler tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi.[6]

Katolik Kilisesi'nin propaganda faaliyetlerinin nihai amacı büyük bölünmeden asırlar sonra iki kadim kilisenin tekrar bir araya gelmesiydi. Roma ve Konstantinopolis'in Katolik Kilisesi'nin çatısı altında birleşmesi, Vatikan'ın dinler arenasındaki tartışmasız üstünlüğü anlamına gelecekti. Nitekim tahayyül edilen bu birleşme eşitlerin işbirliği değil,

5 Elbette Reform sürecinin –tüm Batı ve Orta Avrupa'da– başından sonuna kadar cadı avıyla geçmiş olduğunu söylemek doğru olmaz. Ancak av çılgınlığının bölgesel zirvelere ulaştığı 1520-1650 arasının Reform dönemine denk gelmesi de göz ardı edilmemelidir. Bkz. Levack, s. 95.

6 Hartnup, s. 69.

Doğu'nun Batı'nın hâkimiyetini kesin biçimde kabul etmesi anlamına geliyordu.[7] Katolik misyonerlerin bu dinî-politik doğrultuda hazırladıkları raporlarda resmettikleri Rum Ortodoks kilise hiyerarşisi rüşvetçilikle çürümüştü; Ortodoks halksa pagan geleneklerin etkisiyle gerçek dinden uzaklaşmış, doğru yola dönmek için kendilerini yönlendirecek kurtarıcılarını beklemekteydi.

Bu noktada bir zaman atlaması yaparak Katolik Kilisesi'nin 18. yüzyılda devam ettirdiği üstten bakan söylemi hatırlatmak, hem Vatikan'ın Konstantinopolis'e vampir skandalları hususundaki yargılayıcı bakış açısını ortaya koymak hem de Karşı-Reform dönemindeki tutumun Aydınlanma döneminde de sürdürüldüğünü işaret etmesi bakımlarından anlamlıdır. 1740-1758 yılları arasında görev yapan, Aydınlanma ruhuna uygun olarak Hıristiyanlığı hurafelerden ve çoktanrıcı dönemden kalma ritüellerden temizlemeyi şiar edinen hümanist Papa XIV. Benedikt, 18. yüzyılın kamusal tartışmalarında oldukça popülerleşen vampir benzeri doğaüstü varlıklara dair asılsız inanış hakkındaki tutumunu açıkça bildirmişti. Vampir görülerini "delilik, beyin hasarı, fazla oruç tutmak veya uykusuzluğa bağlı halüsinasyonlar"[8] olarak değerlendiren papa, problemin kökeninde eğitimsizlik olduğunu vurgulamıştı. Daha da önemlisi, Ortodoks papazları maddi çıkar elde etmek amacıyla cahil köylülerin safça inanışlarını yaymakla suçlamıştı. Papanın yanı sıra Aydınlanma dönemi vampir tartışmalarındaki dinî figürlerden Trani Başpiskoposu Giuseppe Davanzati de *Dissertazione sopra I vampiri* (Vampirler Üzerine İnceleme) adlı eserinin sonuç bölümünde vampir vakalarının çoğunlukla yozlaşmış papazlar ve söz konusu insan toplulukların saflıkları sonucu

7 Hartnup, s. 69.

8 Renee Haynes, *Philosopher King: The Humanist Pope Benedict XIV*, Weidenfeld&Nicholson, Londra, 1970, s. 109.

meydana geldiğini ve de bu tarz hurafelere inanmaya meyilli eğitimsiz alt tabaka kitlelerin doğru yolda aydınlatılmasının, "bilenin bilmeyene borcu" kapsamında, elitin sorumluluğunda olduğunu belirtiyordu.[9]

Folklorik vampirler üzerine temel eser ve Leo Allatios

Folklorik vampirler ekseriyetle misyoner kayıtları ve seyahatnamelerde kendilerini gösterseler de yazılmasından yüzyıllar sonra bile alanının en saygın kaynaklarından biri sayılan temel eser, aynı zamanda bu konuda yazılmış ilk sistemli çalışma olan *De Graecorum hodie quorundam opinationibus,* kısa adıyla *De Opinationibus*, idi. Batı Avrupa'nın folklorik vampirlerle tanışmasına yön veren ve 17. yüzyılda yazılan inceleme, Aydınlanma çağında ve sonrasında ortaya çıkan vampir uzmanlarının el kitabı oldu. Buna rağmen *De Opinationibus*'ta vampir terimine rastlanmaz, çünkü eserin ilgili bölümlerinde bahsi geçen doğaüstü varlık *vrykolakas,* namı diğer Yunan vampiridir.

De Opinationibus'un yazarı Leo Allatios, 1586 yılında Sakız Adası'nda Osmanlı tebaasından Rum Ortodoks bir ailede dünyaya geldi. Annesinin Katolik olduğuna dair bilgiler varsa da kesin değildir. Vatikan'da başarılı bir kariyer edinen Allatios, antik dönem uzmanı, teolog ve Vatikan Kütüphanesi'nin baş sorumlusuydu. Sakız Adası'ndaki Katolik misyonunun okulunda temel eğitim alarak dokuz yaşındayken, kendisiyle aynı okuldan mezun olan ve Katolik olmayı seçen dayısıyla beraber, öğrenim amacıyla Roma'ya gitti. Burada geçirdiği süre içinde o da dayısı gibi mezhep değiştirip

9 David Keyworth, "The Aetiology of Vampires and Revenants: Theological Debate and Popular Belief", *Journal of Religious History,* c. 34, sayı 2, Haziran, 2010, s. 166.

Katolik Kilisesi'nin mensubu oldu. Roma'nın ünlü kolejlerinin birinden mezun olduktan sonra babasının ölümü üzerine kısa süreliğine Sakız Adası'na döndü. Dokuz ay kadar burada kaldıktan sonra din adamlığı kariyerine devam etmek amacıyla temelli İtalya'ya yerleşti. Bir süre retorik öğretmeni olarak çalıştıktan sonra Vatikan Kütüphanesi'nde eski Yunanca yazılmış Ortodoks Kilisesi kanunlarını (*nomokanones*) çevirme işini alarak yazıcılığa başladı. Meslek yaşamının zirvesiyse Papa VII. Alexander döneminde Vatikan Kütüphanesi'nin sorumlusu olarak atanmaktı. Bu onurlu sıfatı yaşamının sonuna kadar taşıdı.[10]

De Opinationibus adlı eseriyle Leo Allatios erken modern dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumların halk kültürü hakkında benzersiz bir etnografik kaynak sunar. Yunan tarihinde *tourkokratia* diye de adlandırılan Osmanlı Yunanistan'ı (Yunan Yarımadası ve Ege Adaları'nın çoğunda 15.-19. yüzyıllar arası takriben dört asır süren Osmanlı hâkimiyeti), Bizans İmparatorluğu ve modern Yunanistan dönemleri arasında kalan, araştırmacıların da ezici çoğunlukla –başta Antik Yunan olmak üzere– diğer dönemlere odaklanmaları dolayısıyla hakkında fazla çalışma bulunmayan bir periyottur. Bu çalışma azlığının yanı sıra *De Opinationibus*'a atfedilen önemin kaynağı, Katolik Kilise hiyerarşisinde yüksek konuma sahip etnik bir Rum tarafından yazılmış olması, buna istinaden yazarın anlattığı halk inanışları ve hurafeler hakkında birinci elden bilgi sahibi olduğunun düşünülmesidir. Allatios'un yazdıkları yıllarca "içeriden" bilgiler olarak değerlendirilmiştir. Oysa yaşam öyküsünden anlaşılacağı üzere Leo Allatios'un birincil tecrübeleri dokuz yaşına kadarki çocukluk anıları ve yetişkin hayatında Sakız Adası'nda geçirdiği bir yıldan kısa süreden ibaretti.

10 Hartnup, s. 53-58.

Allatios'un eserinin güçlü yanı birinci el deneyimlerden çok dil avantajıyla sağladığı Doğu-Batı kilise gelenekleri hakkındaki bilgisi ve arşiv belgeleri üzerindeki hâkimiyetiydi. Zaten bu özellikleri dolayısıyla arkadaşları tarafından Ortodoks Kilisesi hakkındaki bilgilerini kullanması için cesaretlendirilmişti.[11] Vatikan hiyerarşisi içerisinde onun özelliklerine sahip çok kişi olmamasından mütevellit kendisinin katkıları büyük önem taşıyordu. Neredeyse tüm yetişkin hayatını Katolik Kilisesi'nin yüksek mevkilerindeki insanlar arasında, iki kilisenin birleşmesi yolunda harcayan Allatios'un tezi özetle, Ortodoksların aslında kendilerini Ortodoks zanneden, uzun süre önce yollarını kaybetmiş Katolikler olduğunu tarihsel, ayinsel ve batıl inançlar üzerinden sağladığı kanıtlarla ispat edip, iki kilisenin birleşmesini sağlamaktı.[12] Üstelik Allatios'un teorilerinin pratik değeri de vardı: Farklı Vatikan komisyonlarında görev alan kütüphane sorumlusu, misyoner faaliyetlerin kalbindeki Propaganda Fide'nin de danışmanlarından birisiydi. Nihayetinde, yazarın birinci el deneyimlerinden ziyade üzerinde yıllarca çalıştığı Ortodoks Kilisesi kayıtları ışığında yaptığı değerlendirmeler, özellikle folklorik vampir sorununda resmî otoritelerin tepkilerini yansıtmak açısından tarif edilemez derecede kıymetliydi.

Allatios, günümüzden bakılınca kiliseler arası münasebetler hususunda oldukça taraflı ve yerel halk inanışlarından bahsederken –kimi zaman hakaret derecesinde– hurafe karşıtı görünmesine rağmen, erken modern Katolik çevrelerde kesinlikle böyle görülmüyordu. Hatta döneminde bazı çevreler tarafından Grekleri sempatik göstermeye çalışmakla it-

11 Hartnup, s. 61. Katolik-Ortodoks ilişkileri ve birlik gayesini açıkça ortaya koyduğu teorik eseri 1648 yılında yazdığı *De Ecclessiae occidentalis et orientalis perpetua concesione* idi.

12 Hartnup, s. 69.

ham edilmiş, özellikle de dogmalara karşı çıkan tehlikeli bir inanış gözüyle bakılan *vrykolakas* hurafesine inanmaya her şeye rağmen devam edebilen cahil Rum Ortodokslara karşı yeterince sert olmamakla suçlanmıştı.[13]

Mektup tarzında yazılmış *De Opinationibus*'un konusu, *exotica* diye adlandırılan, Yunan halk kültürünün unsurları olan doğaüstü fenomenlerdir. Söz konusu çocuk kaçıran, yeni evlenenlere musallat olan ya da mezardan dönen şeytansı varlıklar fiziksel dünyanın ve insanlar âleminin sınırlarında, örneğin mezarlıklar gibi yerlerde görünürler.[14] Çalışmadaki egzotik varlıklardan bir tanesi, modern terminolojiyle hortlak ya da vampir olarak tabir edilebilecek "mezarından geri dönen" *vrykolakas* adlı yaşayan ölüdür. Kitabın diğer konularından olan çocuk yiyen kadın şeytan *gello*, yılın belli zamanları ortaya çıkan öcü *kallikantzaroi* (veya karakoncolos) ya da mezarında davul gibi şişen *tympanios* gibi varlıklar da modern veya modern-öncesi vampir kavramlarıyla ilişkilendirilebilir olsalar da erken modern dönem folklorik vampir inanışının prototipi *vrykolakas*tır.

De Opinationibus, Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin folklorik vampirler hakkındaki tutumunun yanında yazarının meslekî durumundan –çevirmen ve yazıcı– dolayı da konu hakkında çok daha nadir bir dönemi aydınlatıyordu. Kitabın *vrykolakas* ile ilgili bölümlerinde kullanılan esas kaynak, Rum Ortodoks Kilisesi'nin yüzlerce yıllık kanun koleksiyonları, *nonomakon*lardı. *Nomokanon*lar, Ortodoks Kilisesi'nin çok daha eski kararları ve düzenlemelerini de barındırmalarına rağmen *vrykolakas* ile ilgili bölümler ağırlıkla 15. ve 16. yüzyıllardandı.[15] Bu enteresan durum ilginç bir kesişmeye işaret ediyordu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum

13 Hartnup, s. 72-73.

14 Hartnup, s. 2.

15 Hartnup, s. 178-179.

Ortodoks Kilisesi ve Sünni-Hanefi ulema vampir inanışına ilk tepkilerini birbirlerine çok yakın zamanlarda vermişlerdi. Anlatılan olaylardaki benzerlikler ve resmî tepkiler arasındaki ilişkiler de oldukça şaşırtıcıdır.

Allatios'un aktarımına göre, Ortodoks Kilisesi vampirleri meşrulaştırmak konusunda çok da istekli değildi ve bu hurafeyi yok etmek veya kontrol etmek için uzun süre etkin mücadele etmişti. Kilise çevrelerinin her olay ve mahalde, tek ve değişmez bir tutumu yoktu. Temel olarak *vrykolakas* konusunda iki bakış açısı hâkimdi. Bunlardan ilki "doğal nedenler" yaklaşımıydı ve vakalarda herhangi bir doğaüstü durum olduğunu reddederek, cesetlerin mezarlarında bulundukları durumu fizyolojik nedenlerle açıklamaya çalışıyordu. Bunlar neredeyse modern dönemdeki bilimsel açıklamalarla aynı eksendeydiler.

İkinci görüşse "ruhani nedenler" yaklaşımıydı ve kendi içerisinde iki gruba ayrılıyordu. Birinci grubun iddiasına göre, *vrykolakas* vakaları demonik bir illüzyondu ve bizzat şeytan tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu yüzden ne mezar içinde çürümeyen cesetle ne de onun hayattayken olduğu kişiyle ilgisi vardı. Köylüler için ciddi bir tehdit teşkil etmiyordu. Nitekim illüzyonlar yaratarak inananları korkutmak, onları doğru yoldan çıkarmaya çalışmak şeytanın olağan aktivitelerinden sayılmaktaydı; netice itibariyle kilisenin bu konuda bir şey yapmasına gerek yoktu.

Asıl ilgi çekici olan ve tartışma yaratan yaklaşımsa ruhani nedenler yaklaşımının ikinci grubunun savunduğu, iblislerin hortlayan ölülerin cesetlerini ele geçirdikleri inanışıydı. *Vrykolakas* vakaları, normalde yaşayanların bedenlerini işgal eden iblislerin bazen de "ölülerin bedenlerini ele geçirmesi" olarak tanımlanınca, yapılması uygun görülen uygulama da, canlılara yapıldığı gibi, şeytan çıkartmaydı. Kilise yönetimi mezardan çıkarıp kazık saplama ve ceset yak-

ma uygulamalarını engellemek için bir şekilde hem yerleşik âdetlere yakın hem de dogmaya uygun bu metodu geliştirmişti. Bu açıklama uyarınca ancak ve ancak kilise görevlilerinin uygulayabileceği şeytan çıkartma ritüeliyle kontrol altına alınabilen *vrykolakas*ın ortaya çıkma nedeniyse halkın suçuydu. Çünkü şeytan ve iblislerin cesetleri kontrol altına alabilecek kadar güçlenebilmelerinin nedenleri halkın inancının kuvvetsizliği ve *vrykolakas*ın varlığına olan yanlış inançlarıydı. *Vrykolakas* olduğunu sandıkları şey aslında Tanrı'nın onların zayıf itikatları nedeniyle uyguladığı komünal cezalandırma yöntemiydi ve bunun gerçekleşmemesi için alabilecekleri önlem, kilisenin yolundan sapmamaktı.[16]

Bir kısır döngü gibi görünen bu şema özetle Rum Ortodoks Kilisesi'nin, en azından bir bölümünün, folklorik vampir inanışını "gerçekliğini kabul ederek" kontrol altına alma girişimiydi. Nihai hedefleriyse, muhtemelen, halk üzerindeki etki alanını genişletmek ve din dışı ceset yakma olaylarının önünü almaktı. Folklorik vampir inancına sınırlı meşruiyet alanı tanıyan bu spesifik tutum bir yandan Katolik Kilisesi'nin Rum Ortodoks Kilisesi'ne yönelik gelecek dönemlerdeki saldırılarında kilit rol oynamış, bir yandan da Osmanlı ulemasının vampir probleminin çözümünde izlediği yolun ana haritasını çizmişti.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin yaklaşımını değerlendirirken, folklorik vampirlerin gerçekliğine dair inançtan çok geleneksel yok edilme yöntemlerini hesaba katmak faydalı olacaktır; çünkü modern öncesi vampirlerin asıl sorun yaratan özellikleri inançsal değil pratiktir. Bir vampirin usulüne uygun yok edilmesi için önce cesedin mezar görünümünün test edilmesi, sonra da gerekirse kazıklanması, çeşitli organ-

16 Bu üç paragrafta özetlenmeye çalışılan "Rum Ortodoks Kilisesi'nin vrykolakas inanışına verdiği tepkiler" için bkz. Hartnup, "Ecclesiastical Approaches to the Vrykolakas", *On the Beliefs of the Greeks*, s. 180-185.

ların parçalanması veya haşlanması, kafanın bedenden ayrılması ve cesedin yakılması gerekliydi; bölgesel farklılıklar olsa da genel şema böyleydi. Bu yöntemler ana akım dinlerin klasik defin işlemlerinden oldukça farklı olmalarının yanında, mahşer gününde topraktan çıkarak insanların ruhlarına tekrar ev sahipliği yapması beklenen bedenlerin zarar görmeleri, hatta yok edilmeleri anlamına geliyordu. Cesedi yakılan bir Hıristiyan cennete girme şansını yitiriyor ve lanetleniyordu. Bu din dışı uygulama, hem yakılan bedenlerin sahipleri ve yakınları için haksızlık hem de kilise kurallarına göre ağır bir suçtu, bu yüzden "cesetten şeytan çıkarmak" uygulaması nispeten zararsız ve kabul edilebilirlik sınırlarındaydı. Ne var ki, muntazam bir şeytan çıkarma ayinini ancak uygun eğitim almış bir papaz gerçekleştirebileceği için bu uygulama hem halkı kiliseye daha da bağımlı kılıyor hem de taşra papazlarına ek gelir sağlıyordu.

Leo Allatios'un *nomokanon* kayıtlarından yaptığı alıntı, *vrykolakas* vakalarında kilisenin düzenlemelerine riayet etmeyerek vampire dönüşen cesetleri yakan halkın ve papazların maruz kaldıkları dünyevi ve uhrevi cezalandırmalar konusunda da aydınlatıcıydı. Açıkça belirtildiği üzere: Ceset yakma ritüeline iştirak etmenin bedeli ahiret günü sonsuz ve sönmeyen bir ateşte yanmaktı, dünyevi cezalarsa katılımcının hiyerarşik konumuna göre değişiyordu. Mesela bu büyük günaha müdahil olan kişi sıradan halktan biriyse ve sonrasında tövbe ederse cezası ayinlere altı yıl katılmamaktı, eğer bu suçu işleyen kişi bir papazsa kayıtsız şartsız tüm yetkilerini kaybediyordu.[17]

Vrykolakas vakalarında cesedin nasıl hareket ettiği ve tam olarak neler yapabildiği oldukça belirsizdi. Bir taraftan bedenin şiştiği, siyah/kırmızımsı bir renk aldığı, saç-sakal-tırnakların uzamaya devam ettiği ve cesedin bu haliyle meza-

17 Hartnup, s. 183-184.

rını terk ettiği söylenirken, bir taraftan da görülen imgenin sadece toprağın altında ele geçirilmiş halde bulunan cesedin illüzyonu olduğuna inanılıyordu. Nitekim *vrykolakas* ve diğer pek çok folklorik vampirin favori aktiviteleri insanları rüyalarında ziyaret etmek, uyku halindeyken vücutlarına, özellikle göğüs bölgelerine ağırlık vererek onları uykularında boğmaya çalışmaktı. Sadece geceleri değil gündüzleri de, kamusal alanlarda, sokaklarda, caddelerde de görülebilen *vrykolakas,* mezarını fiziksel olarak terk ettiğine inanılan vakalarda dahi, ne yazık ki, kabrinin dışında bir türlü yakalanamıyordu; bu yüzden mezarların açılıp cesetlerin her vakada vampirizm testlerinden geçirilmeleri mecburiydi.[18]

Çok önemli bir diğer husus da ruhban sınıfı bunları yaparken halkın vermiş olduğu tepkilerdi. Zira okumuş çevreler ve avam arasındaki tutumlar arasında esastan farklılıklar bulunuyordu. Köylülerin *vrykolakas* kısıtlamaları konusunda Kilise yaptırımlarına verdiği tepki oldukça pragmatikti. Bunun nedeni de motivasyonlarının kilisedekilerden farklı olmasıydı. Kilisenin, halk üzerindeki etkinliğini arttırmak istemek gibi spekülatif motivasyonlarının yanında temel kaygısı "mahşer günü" inancı doğrultusunda kimsenin cennete gitme şansını kaybetmemesiydi. Halbuki köylülerin derdi çok daha somuttu: *Vrykolakas* köyleri toptan yok etmek veya toplu göçlere zorlamak gibi özellikleri olan ölümcül bir tehditti ve köylülerin eylemleri teolojik kaygılardan ziyade, hayatta kalma güdüsüyle bağlantılıydı.[19] 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı döneminde de sıkça zikredilen kaynaklardan biri olan misyoner Peder François Richard'ın anılarında aktardığı gibi,

18 *Vrykolakas* söylencesi pek çok özelliğiyle geniş coğrafyada görülen folklorik vampirlerle ortaklık göstermektedir. Vampirin tespit ve yok edilişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Barber, "Search and Destroy", *Vampires, Burial, and Death*, s. 65-81. Ayrıca Bruce McClelland, *Slayers and Their Vampires: A Cultural History of Killing the Dead*, University of Michigan Press, Michigan, 2006.

19 Hartnup, s. 198.

eğer kilisenin cesetten şeytan çıkarma yöntemleri işe yararsa köylüler de güvende olduklarını düşünerek ceset yakmaktan vazgeçiyorlardı. Fakat şeytan çıkarmak yaşayan ölüyü durdurmazsa sevdiklerinin cennet yolunu kapatmak pahasına ceset yakma yöntemlerine geri dönüyorlardı.[20]

Vrykolakas inancı Allatios'tan sonraki dönemlerde de teoloji, antropoloji ve kültürel çalışmalar alanlarında incelenmiştir. Zira inanış 18. yüzyılda sona ermemiş hatta 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.[21] Kilisenin sınırlamaları ve köylülerin folklorik vampirler konusundaki kaygıları arasındaki farklılıklar hesaba katıldığında, *vrykolakas* fenomenin ilerleyen dönemlerde aldığı hal dikkat çekicidir. Bir tanıma göre: Hayatları boyunca birçok günah işleyen kişiler mezarda rahat uyuyamazlar. Bunun yerine mezarlarını terk eder ve yaşarken zaman geçirdikleri yerlere geri dönerler.[22] Kilisenin "komünal günah" teorisi, görüldüğü üzere, tek açıklama değildi. Sıradan halkın gözünde, nereden geleceği ve kime uğrayacağı belirsiz bir toplu cezalandırma yönteminin aksine, suçu ve cezayı anlaşılabilir şekilde bireyselleştirmek ve kimin, ne için cezalandırılacağını tespit etmek önemliydi.

Evangelos Avdikos,[23] Barber'ın[24] yaptığı vampirleşme nedenleri hakkındaki sınıflandırma doğrultusunda, *vrykola-*

---

20 P. Françoise Richard, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable a Sant-Erini, Isle de l'Archipel*, Paris, 1657, s. 210-211.

21 Yunan halk inanışlarını incelerken söz konusu söylenceyi de konu edinen, 20. yüzyılın önemli çalışmalarından biri için bkz. J.C. Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, Cambridge, Cambridge University Press, 1910. Ayrıca Yunanistan'da etnografya çalışmalarının kurucusu kabul edilen Nicolaos Politis'in (1852-1921) –çoğunluğu Türkçeye veya İngilizceye çevrilmemiş olan– çalışmaları da *vrykolakas* konusunda yazılan makalelerde sıkça başvurulan temel kaynaklardandır.

22 N. Politis, *Paradoseis, tomos B*, Atina, Istoriki Erevna, tarihsiz, ilk baskı 1904. (Atıfta bulunan makale: Evangelos Avdikos, "Vampire Stories in Greece and the Reinforcment of Socio-Cultural Norms." *Folklore* 124, sayı 3, 2013, s. 310.)

23 Avdikos, s. 307-326.

24 Barber, s. 71.

*kas*laşma sebeplerini içeren bir şema yapmıştır ve birçok farklı suç, günah ya da yatkınlıktan bahseder: Tefeciler, katiller, çocuklara zarar vermek isteyenler, Çingeneler, Hıristiyan olmayanlar ve kurt tarafından öldürülen koyunun etini yiyenler yüksek risk grubundalardır. İlginç bir nedense Türk olmak, daha doğrusu din değiştirerek Müslüman olmaktır.[25] Bir başka deyişle, en azından bazı bölgelerdeki Ortodoks Rumlar din değiştirerek Müslüman olan Rumların öldükten sonra vampir benzeri doğaüstü varlıklara dönüşeceklerine inanıyorlardı.

Folklorik vampirler hakkında diğer kaynaklar ve bir Doğu fenomeninin oluşumu

17. yüzyıl kaynaklarında folklorik vampirlere farklı janrlardan anlatılarda rastlanabiliyordu. Bunlardan biri de Hırvat Fransisken Ohri Başpiskoposu Rafael Levakoviç'in (1597-1649) yazdığı fakat basılmayan, Yahya Sultan biyografisiydi. "Kayıp şehzade" namıyla da bilinen Yahya Sultan (1585-1649), iddialara göre III. Mehmet'in oğluydu. Biyografinin Yahya'nın eşkıya başı Djorde ile yaptığı yolculuğu anlattığı bölümünde Levakoviç, bugün Makedonya sınırları içinde kalan, Kratovo adlı küçük Balkan kasabasında yaşadıklarını vampirizm deneyimini aktarıyordu.

Levakoviç'in anlatımıyla, bölgedeki Sırpların *vampir*, Yunanların *vrykolakas*, Boşnakların *cudlak*, Bulgarların *tenacz* dedikleri yaşayan ölüler, mezarlardan çıkarılıp yakılarak yok ediliyorlardı. Bu varlıklar daha önce de çok defa görülmüşlerdi ve halk tarafından cehennemde cezalandırılacaklarına inanılıyordu. Yazara göre, bu olayın meydana gelmesinin nedeni köylülerin cesetleri toprak yüzeyine çok yakın gömmeleriydi; sığ gömülü cesetler çeşitli nedenlerle toprak

25 Avdikos, s. 313.

yüzüne çıkıp, bir de üstüne şüpheli ölümler başlayınca vampirlere dair söylentiler de dedikodu yoluyla yayılarak halk arasında telaşa neden oluyordu.

Başpiskoposun anlatısında ilginç ayrıntılar vardı. Örneğin köylüler lanetlenmiş cesedin mezarını bulmak için siyah bir aygır kullanıyorlar, çünkü siyah aygırların doğru mezarları tespit edip ayaklarıyla eşeleyerek işaret edebildiklerine inanıyorlardı. Kratovo halkı, benzer folklorik vampir söylencelerinde olduğu gibi, ilk aşamada yaşayan ölüye kazık saplıyor, sonra da yakıyordu. Fakat bunu yaparken özgün bir yorumla yüzlerini ağaç dallarıyla örtüyorlardı. Bunun sebebiyse vampirin infaz sırasında sineğe dönüştüğüne ve bu sineğin dokunduğu kişilere enfeksiyon yayarak onları da vampir yapacağına inanmalarıydı.[26]

Levakoviç'in anlatısı, bölgedeki folklorik vampir inanışlarında gözlemlenen temel bir özelliği de yansıtır: Kesin tanımlamaların yokluğunda mezardan geri geldiğine inanılan doğaüstü yaratığın adı ve faaliyetlerindeki muğlaklık. Balkanlarda modern anlamda hem kurtadam hem cadı hem de vampire karşılık gelebilen terimler yaygındı, bazen de aynı sözcüğün farklı diller ve lehçelerdeki varyasyonları farklı fenomenleri belirtmek için kullanılıyorlardı. Örneğin *cudlak*, *vourdalak*, *vrykolakas* ve *vırkolak*, aynı kelimenin farklı söylenişleriydi. Bu terim muhtemelen eski Slav dilinde "kurt postu" ya da "kurt kılı" anlamına geliyordu. Nitekim Levakoviç'in anlatısına göre bu çok isimli varlığın İtalyanlar arasındaki namı *lupi manari*, yani kurtadamdı. Tam da bu yüzden, 18. yüzyıl vampir çılgınlığı sırasında ve sonrasında yazılan vampir incelemelerinin temel kaynaklarından biri sayılan *Bir Doğu Akdeniz Yolculuğu* isimli kitabında, Mikonos

26 Stjepan Antoljak, "Sultan Jahja' u Makedoniji", *Godisen zbornikna Universitet vo Skopje* 13, 1962, s. 109-66. İlgili kısmın İngilizceye çevirisini yapan değerli hocam Tijana Krstic'e teşekkür ederim.

Adası'nda şahit olduğu *vrykolakas* imhasını anlatırken, Joseph Pitton de Tournefort da *loup-garou*, yani Fransızca kurtadam terimini kullanıyordu.

Tournefort (1656-1708), XIV. Louis'nin himayesinde Doğu Akdeniz ve Osmanlı topraklarına bilimsel çalışmalar yapması için gönderilmiş bir botanikçiydi. Ancak ölümünden sonra (1718) yayımlanan hatıratı bitkilerin yanı sıra vampir çılgınlığı döneminin köşe taşlarından biri olan ünlü *vrykolakas* öyküsüyle de bilinir. Söz konusu pasajda Tournefort 1701 yılında şahit olduğu folklorik vampir vakasını cesedin çıkarılışı, organların parçalanması, yayılan iğrenç kokular ve cesedin yakılması dahil tüm korkunç detaylarıyla anlatır. Anlatının popüler olmasının bir diğer nedeni de yazarın öykü anlatma kabiliyetiydi. Bir taraftan halk ve kilise yetkililerinin gösterdikleri tepkileri etnograf edasıyla gözlemlerken, bir taraftan da iğneleyici üslubuyla dönemin ruhunu başarıyla yansıtıyordu. Tournefort, hem Leo Allatios'un eserini okumuş hem de bir Cizvit okulunda Katolik eğitimi almış biriydi. Dolayısıyla Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin Rum Ortodoks Kilisesi hakkındaki görüşleri ve Osmanlı Rumlarının popüler inanışlarından haberdardı. Zaten hatırata hâkim dil, bahsi geçen eğilimleri tüm özellikleriyle yansıtıyordu:

> Türklere gelince; bundan sonraki ilk ziyaretlerinde her anlamda iğrenme ve korku nesnesine dönüştürülen bu zavallı adama Mikonoslu hemşerilerince yapılan zalimliklerin bedelini eminim ki ödeteceklerdir. Böyle açık seçik bir aptallığı gördükten sonra günümüz Yunanlarının o muhteşem Eski Yunanlar olmadıklarını nasıl inkâr edebiliriz ki?[27]

27 Tournefort, s. 147-148.

Vampirizm vakalarındaki Türk ve Müslüman unsurlar

Müslüman Osmanlı vakalarını incelemeden önce, bugüne kadarki araştırmalarda Müslüman ve Türk unsurlar dışarıda bırakılarak, sadece Rum Ortodoks veya Slav vakaları olarak anılan olaylardaki çokkültürlü yapıyı tahlil etmek, folklorik vampirlerin etnik ve dinî sınırları aşan etkinliklerini anlamak için elzemdir. Bunu yapmadan önce de belirtmek gerekir ki, vakalarda geçen "Türk" terimi bir etnik gruptan ziyade Müslüman topluluğu belirtmek için kullanılmaktaydı. Tabii ki, bu durum vampir hadiselerinde bahsi geçen şahısların etnik Türkler de olabilecekleri ihtimalini yok etmez. Diğer bir deyişle, bahsi geçen Türkler bugünün terimleriyle Müslüman Arnavutlar, Boşnaklar, Türkler, Pomaklar veya başka etnik gruplara mensup Müslüman Osmanlı tebaasından olabilirler. Vampir inanışının ve teriminin kökenine dair tartışmalar düşünüldüğünde bu durumun belirtilmesi önemli, zira bu incelemenin vampir inanışının kökeninin Türk halk kültürü olup olmadığına dair bir iddiası bulunmuyor.

Erken modern Balkan Yarımadası'ndaki folklorik vampir vakalarında Türk unsurlara hemen her örnekte ancak farklı rollerde rastlanmaktadır. 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı, uluslararası adıyla "Arnold Paole vakası" ile (ölümü 1726) başlamıştı.[28] "Arnavut Pavle"nin ölümünün ardından mezardan geri gelişinin ve onlarca masum insanın ölümüne yol açan salgını başlatmasının yarattığı dehşet Viyana yönetimini olayı incelemek için saray doktorunu olay mahalline göndermeye sevk etmişti. Bunun sonucunda hazırlanan *Visum et*

28 "Arnold" Sırpça bir isim değildir ve olaya dair tek belge Avusturya makamları tarafından hazırlandığından, orijinal isim ya da unvan Almancaya uydurulmuştur. Büyük olasılıkla orijinal Sırpça versiyonun Türkçeye uyarlanışı "Arnavut Pavle" olmalıdır.

Repertum (Görüldü ve Çözüldü) adlı vaka dosyası da vampirleri Batı Avrupa'da geniş kitlelere tanıtan belge olmuştu.[29] Paole vakası, "vampirlerle ilgili yazılan en ünlü rapor haline gelmiş, kendi zamanının çoğu Avrupa mecmuasında anlatılmış ve günümüze değin her vampir el kitabında referans verilmeye devam edilmiştir."[30]

Augustine Calmet'nin vampir çılgınlığının kutsal kitabı sayılan 1746 tarihli ünlü eserinde[31] belirttiği gibi, Arnavut Pavle ölmeden önce yakınlarına Kosova'da, Türk Sırbistan'ı sınırında düzenli olarak Türk bir vampir tarafından saldırıya uğrayıp taciz edildiğini anlatmıştı.[32] Ancak Pavle vampirin lanetine kolayca teslim olmamış, önce kendisine musallat olan Türk vampirin mezar toprağından yemiş, sonra da kanını vücuduna sürerek laneti kırmaya çalışmıştı. Ne yazık ki çabaları sonuç vermeyen Arnavut, 1726 yılında bir kaza sonucu ölümünün ardından vampir olarak dünyaya geri döndü ve birçok insanı daha lanetleyerek onların da vampir olmalarına neden oldu. Bu olayın gerçekleştiği tarihten çeyrek asır önce, Osmanlı mahkemelerinde cadıya/vampire dönüşen Müslümanların cesetlerinin yakılmasına cevaz veren kararlar alındığı göz önünde bulundurulduğunda,[33] Arnavut'un iddialarının gerçeği yansıtma olasılığının yüksek olduğu anlaşılabilir.

Balkanların iç içe geçmiş vampir anlatılarının ikinci bir boyutu da "vampir avcılığı" kurumuydu. McClelland'ın pek

---

29 Barber, s. 46.

30 Gabor Klaniczay, "Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th century Habsburg Monarchy", *Ethnologia Europea* XVII, 1987, s. 173.

31 *Dissertations sur les apparitions, des anges, des demons et des esprits, et sur les revenants et vampires de Hongrie, de Boheme, de Moravie et de Silesie.* (Melekler, Şeytanlar ve Ruhların Görünmeleri Üzerine ve Macaristan, Bohemya, Moravya ve Silezya'nın Hortlakları ve Vampirleri Üzerine Tezler).

32 Augustine Calmet, *The Phantom World: The Philosophy of Spirits, Apparations*, Richard Bentley, New Burlington Street, Londra, s. 37-38.

33 *Anonim Osmanlı Tarihi, 1099-1116/1688-1704,* (ed.) Abdülkadir Özcan, Ankara, Türk Dil Kurumu Basımevi, 2000.

çok farklı anlatıdan yola çıkarak öne sürdüğü teorisinde belirttiği üzere, Balkan vampir vakalarında görülen avcıların ortak özellikleri toplumun geri kalanından özel güçleri ya da marjinal yönleriyle ayrılmaları, bir nevi "işaretlenmiş" ya da "kutsanmış" bireyler olmalarıydı. Bunun yanında Hıristiyan vakalarda Müslüman, Müslüman vakalardaysa Hıristiyan vampir avcılarıyla karşılaşılabiliyordu. Hatta inanışın bazı varyasyonlarında, sadece Ortodoksların vampire dönüşebilecekleri düşünüldüğünden, tehlike altında görülmeyen Müslüman avcılar özellikle tercih ediliyorlardı.[34]

Dinî farklılıklar meselesi Tournefort'un aktardığı vampir yok etme ritüelinde de farklı biçimde kendini gösteriyordu. Telaş içinde *vrykolakas* tehdidini savuşturmaya çalışan adalıları, "Arnavut gezgin" olarak anılan bir şahıs mezara kılıç saplama faaliyetinde Türk kılıçları kullanmaları konusunda uyarmıştı. Çünkü, Hıristiyan kılıçları kabzalarındaki haç şekilleri yüzünden kötü ruhun cesedi terk etmesine engel olmaktaydı, bu iş için en uygun aparat düz saplı Türk kılıçlarıydı.[35] Farklı bir dinî gruptan vampir avcısı tutmak, Hıristiyanlara özgü bir durum da değildi. Örneğin 19. yüzyılda Müslüman yeniçeri vampirleri avlaması için hizmetleri kiralanan kişi de bir Hıristiyan olan "Cadıcı Nikola" idi.[36]

Osmanlı Balkanlarında bilinen bir kurum olan cadıcılar veya cadı üstatları tartışması da bu duruma ilginç bir örnektir. Pertev Naili Boratav'ın aktardığına göre, 19. yüzyılda Balkanlardan göçen Müslümanlar da hatıralarında bu fenomenden bahsetmekteydiler.[37] Akademide daha popüler olansa Michael Ursinus tarafından tartışmaya sunulan, Makedonya "masarıf defterleri"nde bulunan, cadıcılara devlet tarafından

34 McClelland, s. 51.

35 Tournefort, s. 146-7.

36 *Takvim-i Vekayi*, sayı 68, 21 Cemaziyülevvel 1249 (Miladi: 6 Ekim 1833).

37 Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Bilgesu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 2016, s. 47.

yapılmış ödemelerin kayıtlarıdır. Üstelik bu kayıtlar çok erken tarihlerden değil, 19. yüzyılın ilk yarısındandır.[38]

Sonuç olarak baktığımızda paraları ister devlet, ister özel kişiler tarafından ödenmiş olsun, kesin olan vampir avcıları, cadı üstatları veya cadıcılar olarak anılan, yaşayan ölüleri yok etmek konusunda uzmanlaşmış profesyonellerin Doğu Avrupa'da hem Müslüman hem de Hıristiyan topluluklar tarafından tanınan ve yararlanılan bir meslek grubu olduğudur. Folklorik vampirlerin musallat oldukları yerleşim yerlerine ne denli korku saldıkları düşünüldüğünde vampir avcılığının hayatî önem taşıyan bir meslek kolu olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Pek çok örnekte görüldüğü ve bahsedildiği üzere, vampirler köylerin tamamen boşaltılmasına, neredeyse toplu göçlere neden olabilen doğaüstü varlıklardı. Arnavut Pavle olayından kısa süre önce yaşanan, onun kadar detaylı belgelenmemesine ve popüler olmamasına rağmen, aslında vampir çılgınlığını başlatan ilk olay Petar Blagojeviç (ölümü 1725) hadisesiydi. Bu örnekte de olayın büyümesine neden olan şey köylülerin canlarını ve mallarını kaybetme telaşları ve korkularıydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu temsilen bölgede bulunan resmî görevli, köylülerden Belgrad'dan onay gelinceye kadar vampir cesedini imha etmemelerini ve beklemelerini istemiş fakat köylüler bu teklifi kabul etmemişlerdi. Yerel halkın belirttiği temel neden "Türk yönetimi döneminde bu tarz olayların sık sık yaşandığı" ve bu acı deneyimler sayesinde ne tür bir tehdit altında olduklarını iyi bilmeleriydi.[39] Sonuçta Belgrad'dan gelecek yetkili beklenmeden vampir yok edildi ve halk huzura kavuştu.

38 Michael Ursinus, "Osmanische Lokalbehörden der frühen Tanzimat im Kampf gegen Vampire? Amtsrechungen (masârif defterleri) aus Makedonien im Lichte der Aufzeichnungen Marko Cepenkovs (1829-1920)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82, 1992, s. 359-374.

39 Barber, s. 5-6.

Erken modern dönem Osmanlı Avrupası'nda vampir inanışı, birbirine dolaşık ve iç içe geçmiş dinî-etnik gruplar ekseninde biçimlenen; dinî-teorik tartışmalar, vampir yok etme ritüelleri, kurbanlar, avcılar, salgın hastalıklar ve çoktanrıcı dönemden kalma inanışlardan müteşekkil girift bir doğaüstü fenomendi. Erken dönem tartışmaların merkezinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekseriyetle Grek ve Slav etnik gruplardan oluşan Rum Ortodoks tebaası bulunuyordu. Bu dönemde gerçekleşen folklorik vampir vakaları hakkındaki kayıtların çoğu Yunan halk inanışlarıyla ilgiliydi. Vampirlerin Hıristiyanlaşma sürecindeki kritik dönemeçlerden ilki, 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı öncesinde yaşanan bu süreçti. Zira folklorik vampirlerle mücadele yöntemi olarak şeytan çıkartma metotlarının kullanılması ve sonrasında doğan Hıristiyanlık içi tartışmalar modern vampirin Hıristiyan kimliğine de yön vermişti. Vampir söylencesine verilen tepkiler Hıristiyan dünyada değişen güç dengeleri ve dinî-politik mücadelelerin gölgesinde biçimlenirken, Doğu Avrupa'daki vampirizm salgınları esasında bölgedeki tüm halkların haberdar oldukları ve farklı derecelerde iştirak ettikleri olaylardı. Bugüne değin sadece Rum Ortodoks-Slav ya da Grek topluluklara mal edilen vakalardaki Müslüman-Türk unsurlara dikkat edildiğinde bu çokkültürlü yapı açıkça ortaya çıkar. Rum Ortodoks Kilisesi'nin vampirizm salgınlarına karşı takındığı tavır ve söylencenin muğlak tabiatı, Müslüman Osmanlıların folklorik vampir olaylarına verdiği tepkileri değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken meselelerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

Folklorik Vampirlere Müslüman Osmanlıların Verdikleri Tepkiler

> Ölü sahipleri *obur*-tanıtıcılara mal verirler; beraber önceden ölmüş *obur*ların mezarlarına giderler ve hangi *obur*un geceleyin kabrinden dışarı çıktığını bozulmuş toprağa bakarak anlarlar. Hemen halk üşüşüp oburun mezarını kazar ve ardından görürler ki hangisinin gözleri kan dolu taslara dönmüş ve yüzü insan kanı içmekten kıpkırmızı olmuş.
>
> – EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname,* XVII. cilt (1666)

İmparatorluk hukuku ve Ebussuud Efendi

Osmanlı sosyal hayatında folklorik vampir fenomenine Müslümanlar tarafından verilen merkezî, mahalli, resmî veya halktan tepkilerin, Rum Ortodoks tebaanınkilere benzer biçimde, en rahat tahlil edilebileceği alan hukuk dünyasıdır. Bu hususta en erken tarihli kaynaklar ve deyim yerindeyse "temel metinler" de 16. yüzyılda Ebussuud Efendi tarafından verilen vampir fetvalarıdır.

Uzun süren meslek hayatının zirvesindeyken bulunduğu şeyhülislâmlık makamı dolayısıyla genelde bu sıfatla anılan

Mehmed Ebussuud Efendi, şeyhülislâm olmadan önce çeşitli bölgelerde müderrislik, kadılık ve Rumeli kazaskerliği de yapmıştır; fetvaları verdiği dönem de kariyerinin bu şeyhülislâmlık öncesi evresine rastlar. Bu açıklamayla sınırlı olmamakla beraber, hukuk sistemi bağlamında "fetva" kurumu, Kuran ayetleri ve hadis-i şerif ışığında, kıyas ve içtihat gibi yöntemlerin yanında İslâm tarihinden referanslar da vererek şeriatı yorumlayan âlimler vasıtasıyla, uygulamalı hukukun teorik altyapısının inşasına katkı sağlayan unsurlardan biriydi. Nitekim etkili müftülerin bilhassa daha önceden değinilmemiş konularda verdikleri fetvalar hukuk sistemine entegre olabiliyorlardı.[1]

Vampir fetvalarının etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla verildikleri dönemin ve onları tebliğ eden tarihi karakterin özelliklerinin hatırlatılması zaruri. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin yıldızının parladığı 16. yüzyıl, Osmanlı hukuk tarihi bakımından da mühim bir zaman dilimiydi. Zira dönemin başlangıcında, I. Selim saltanatı sırasında (1512-1520) yaşanan doğu yönündeki hızlı askerî ilerleyişin imparatorluğun hukuk sisteminin evrimi üzerinde kalıcı etkileri olmuştu. Göz alıcı zaferlerle genişleyen sınırlar sadece uçsuz bucaksız ülkelerin ve yüz binlerce Müslüman tebaanın değil, aynı zamanda İslâm medeniyetinin kadim kültürel mirasının da kontrol altına alınması anlamına gelmekteydi. Osmanlı hanedanı, Roma ülkesinin ve vaat edilmiş başkent Konstantinopolis'in fatihleri olmaları münasebetiyle İslâm dünyasında hatırı sayılır bir prestije sahipti. Fakat devletin ilmî konulardaki kurumsal saygınlığı, yönetimini ele geçirdikleri Kahire, Şam, Bağdat gibi kadim ilim merkezleriyle kıyas edilebilecek seviyede değildi. Osmanlı tarihçileri tarafından genel kabul gören teoriye göre, bu geçiş döne-

1 Guy Burak, *Second Formation of Islamic Law*, Cambridge University Press, SL, 2017, s. 25.

minde yeni fethedilen Arap topraklarından eski Osmanlı ülkesine gelen ve nüfuzları giderek artan din âlimlerinin etkileri imparatorluğun hukuk sisteminin Sünni-Hanefi mezhebi doğrultusunda merkezileşmesine ve heterodoks İslâmî karakterini kaybetmesine neden olmuştu. Yeni araştırmalarsa yasal kurumsallaşma sürecinin Arap coğrafyasından göçen âlimlerin ve onların muhafazakâr düşüncelerinin Osmanlı toplumuna nüfuz etmesiyle değil, bilakis Osmanlı yönetiminin kadim gelenek karşısında "meşruiyetini" sağlamlaştırmak amacıyla, tepkisel bir tavırla, merkezileşme ve resmî mezhep benimseme yoluna gitmesi hasebiyle gerçekleştiğini öne sürmektedir.

Motivasyonu her ne olursa olsun merkezileşme sürecinin önemli sonuçları emperyal dinî hiyerarşinin oluşumu, müftü atamalarında devlet müdahalesi, Sünni-Hanefi İslâm'ın resmî mezhep olarak belirmesi, şer'i ve örfi kuralların bir araya getirilerek "kanunlaşma" işleminin hız kazanması olmuştu. Osmanlının emperyal yönetim mekanizmaları hızla kurumsallaşıp sistem özgün teamüllerini oluştururken "müftülerin başı" konumundaki en üst fetva mercii "şeyhülislâmlık kurumu" da ilmiye hiyerarşisinin tepesinde, devletin eğitim ve yargı sistemlerinin idare merkezi olarak öne çıkmıştı.

Mehmed Ebussuud Efendi (1490-1574), I. Süleyman döneminin (1520-1566) şeyhülislâmı olarak da bilinir. Hatta din adamının kariyeri, saygınlığı ve icraatları; Süleyman'ın –Batı'da "Muhteşem" sıfatıyla tanınmasına rağmen– Türk tarihyazımı geleneğinde "Kanuni" namıyla anılmasının ve 16. yüzyılın "Osmanlı tarihinin klasik dönemi" olarak isimlendirilmesinin nedenleri arasında gösterilir. Önce müderrislik, ardından Bursa ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulunan Ebussuud Efendi sonrasında Rumeli kazaskeri olmuş, I. Süleyman tarafından 1545 yılında getirildiği şey-

hülislâmlık görevine ölene dek devam etmiştir. Ebussuud Efendi'nin en büyük meziyetlerinden birisi, kuşkusuz, politik konjonktür uyarınca şer'i hükümler ve örfi kuralların uzlaştırılması hususunda pratik ve etkili çözümler geliştirebilmesidir.[2]

Osmanlı hukuk teşkilatına klasik formunu kazandıran beyinlerin başında gelen Mehmed Ebussuud Efendi, olumlu-olumsuz tanımlar ve farklı siyasi motivasyonlarla Osmanlı tarihinin en sansasyonel ve etkili şeyhülislâmlarından birisi olagelmiştir. Uzun süren kariyerinde sayısız meseleyle ilgili, bazıları günümüzde de tartışılan –Aleviler ve Yezidiler hakkındaki "katli vaciptir" fetvaları başta olmak üzere– on binlerce fetva vermiştir. Bu fetvalar arasından folklorik vampir inanışını konu edinen üç tanesi, görüleceği gibi, Osmanlı tarihinin ilerleyen dönemlerinde de atıfta bulunulmaya ve fetva mecmualarına eklenmeye devam edilmişlerdir.

Vampir fetvaları ve yasal zeminin oluşumu

Fetvalar soru cevap şeklinde hazırlanırlar ve çoğu zaman soru kısmı, cevap kısmından daha çok şey söylerdi. Zira sualin karşılığı tek kelimelik kısa bir cevap olabiliyordu.[3] Cevap kısmı muhtelif meseleler karşısında dinî otoritenin duruşunu belirtirken, soru bölümleri kişilerin veya grupların sorunlarını ve kaygılarını yansıtmaları bakımından mühimdi. Bu bağlamda bölgesel, kültürel ve demografik dinamikler belli tarzlarda soruların ve cevapların ortaya çıkışlarında etkili olabiliyordu. Bu durumun ilginç bir örneği, Trakya yöresindeki fetvalarda rastlanan folklorik vampir hadise-

2 Colin Imber, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford University Press, Stanford, Kaliforniya, s. 24.

3 M. Ertuğrul Düzdağ (ed.), *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Osmanlı Yaşamı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 3-4.

leridir. Muhakkak ki, hem bölgesel inanışlar hem de yoğun Rum Ortodoks nüfus barındıran demografik yapı fetvaların bu bölgede verilmesinin nedenleri arasındadır.

Sariyannis'in de üzerinde durduğu gibi Ebussuud Efendi'nin üç parçadan oluşan vampir fetvaları, iki farklı fetva mecmuasından alınmıştı.[4] Bu yüzden farklı bir mecmuadan alınan ilk fetvada ve onu takip eden iki fetvadaki yaklaşımlarda değişiklik gözlemlenebilir. Birinci fetva,[5] fenomenin "gerçekliğini" kabul ediyor fakat bunu gayrimüslimlerin sorunu olarak değerlendiriyordu; yaşayan ölü tarafından verilen zararın ne olduğuna dair malumat yoktu lakin vampire dönüşen cesedin mezarda bulunduğu durum –kırmızılaşmak– ve temel yok etme metodundan –yakmak– bahsediliyordu. Cansız bedenlerle ilgili bahsi geçen paranormal betimlemeler Rum Ortodoks Kilise kayıtlarındaki tasvirlerle oldukça benzerdi. Fetvanın son kısmından anlaşıldığı kadarıyla, Müslüman cesetler üzerinde vampir yok etme ritüelinin uygulanmasına cevaz verilmemişti. Önemli bir husussa, mezardan geri dönme fenomeninin "kötü ruhlar"la ilişkilendirilmiş olmasıydı; "mezarda kefeni yırtıp organlara kan dolmuş biçimde bulunmak" bir nevi Tanrı tarafından uygun görülen bir "cezalandırma yöntemi" olarak nitelendirilmişti.

4 Marinos Sariyannis, "Of Ottoman Ghosts, Vampires and Sorcerers: An Old Discussion Disinterred", *Archivum Ottomanicum*, 2013, s. 199.

5 "Mes'ele: Ba'zı kimseler fevt olup defn olunduktan sonra, kabrinde kefenin yudup, a'zâsına kan gelip bedenini humret ihâta etmiş bulunsa, bu vech üzere olmasına bir sebep var mıdır?

Elcevap: Vâki' ise, müessir Hak te'âlâ hazretinin irâdet-i şerîfesidir. "Hayatında a'mâl ve ahlakta kendine müşârik nüfûs-i şerîrenin ba'zı cesedine ta'allûk edip efâ'îl-i dârreye âlet edinir" demek vardır. Kudret-i rabbâniyyeden ba'îd değildir. (A. 36 a)

Bu sûrette: Vech-i meşrûh üzerine bulunduğu takdirce, zikr olunan meyyit nice olmak gerektir?

Elcevap: Örte komak gerektir, müslim adına ise zararı olmaz. (A. 36 a)

Bu sûrette: Ba'zı kimseler makberesinden çıkarıp ihrâk etmeye şer'an kâdir olurlar mı?

Elcevap: Olmazlar. (A. 36 a)" Düzdağ, s. 263-264.

Bu ilk fetvadaki "doğaüstü fenomenin gerçekliğini kabul etmesine rağmen buna karşı harekete geçmeye izin vermeyen" tutum ileriki fetvalarda değişmiştir.

İkinci fetvanın[6] soru bölümünde, otoriteden geçerli bir yanıt talep eden köylüler asıl dertlerinin ne olduğunu daha net ifade ediyorlardı ve birinci fetvanın aksine ikincisinde yaşayan ölünün halka ne şekilde zarar verdiği net biçimde açıklanmıştı. Bahsi geçen "gece yarısı kapıyı çalıp evdekileri dışarıya çağırarak öldürmek" yöntemi bölgedeki folklorik inanışlarda sıkça rastlanan bir metottu. Meseleye folklorik vampir-kurgusal vampir dinamikleri açısından bakarsak, modern söylencede rastlanan "içeriye davet edilmedikçe zarar veremeyen vampir" karakteri de kuvvetle muhtemel bu inanışla bağlantılıdır.

Fetvanın asıl önemli kısmıysa son bölümde geçen vampir salgınlarının toprağı terk etmek için geçerli bir sebep olup olmadığı sorusuydu. Vampirlerin Müslümanlara zarar vermediği bir önceki fetvada açıklanmış olduğundan dolayı, göç etme talebi Müslümanların Hıristiyan komşularının yaşadığı dehşete şahit olarak korkuya kapılmaları durumu üzerinden gerçekleştiriliyordu. Osmanlı Devleti'ndeki katı iskân politikaları ve toprak sistemini çiğneyerek gerçekleşen izinsiz göçlerin olası sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, vampir hadiselerinin meşru bir göç sebebi sayılıp sayılamayacağının ne kadar hassas bir konu olduğu daha iyi

6 "Mes'ele: Rumeli'nde, Selânik tevâbi'inden bir karyede, nasâra tâifesinden bir kâfir mürd olup, gömdüklerinden birkaç gün mürûr ettikten sonra nısf-ı leylde akrabâsının ve gayrın kapılarına gelip "bre filân gel seninle falana gidelim" deyip, yarınki gün ol kâfir dahi mürd olup ve birkaç günden sonra birine dahi nidâ edip, ol dahi mürd olup, velhâsıl bu üslûb üzerine hayli kafir mürd olduklarında, keferenin böyle kırıldıklarını görüp, ehl-i İslâm'dan ol karyede sâkin ba'zı kimseler, vehimlerinden firâr etmek dilese, şer'an câiz olur mu?

Elcevap: Olmaz, alelhusus ki bu kasaba-i küffar husûsunda müsâhere ettiklerinden sonra, mü'mine lâzım olan emrin Mâlik-ül-umûr'a tefvîz etmektir. (B. 271 b)" Düzdağ, s. 264.

anlaşılabilir.[7] İki fetva sonunda, folklorik vampirler hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmasına rağmen hâlâ tehlikeyi bertaraf etmeye yönelik şer'an uygun görülen bir usul yoktu.

İlk iki fetva bir bakıma halkı eyleme geçmekten vazgeçirmeye çalışırken son metnin[8] ayırt edici özelliği folklorik vampirlerin nasıl yok edileceğine dair kazık çakmak, kafa kesmek, boğazlamak ve ceset yakmayı içeren ayrıntılı bilgiler sunmasıydı. Tavsiye edilen vampir yok etme ritüeli, imparatorluktaki Rum Ortodoks Hıristiyan toplumlarda uygulanan yerel yöntemlerle benzerlik göstermekteydi; folklorik vampirler erken modern Osmanlı toplumunda Müslüman ya da Hıristiyan fark etmeksizin önlem alınması gereken ciddi sorunlardı. Nitekim önüne geçilemeyen bir vampir salgını çok sayıda ölü ve ardından köy boşaltmalarla sonuçlanabiliyordu. Temel kaygının, diğer bazı tezlerde öne sürüldüğü gibi sadece "köylülerin korkularını gidermek" ve "topraklarını terk etmelerini engellemek" olduğunu kabul etsek bile, geri dönen vampirin dinî inancının panik halindeki köylüler üzerinde rahatlatıcı etki yaratmasını beklemek pek mantıklı değildir. Kaldı ki, Türk bir vampir tarafından dönüştürüldüğünü iddia eden Arnavut Pavle vakası veyahut bazı Rum Ortodoksların din değiştirerek "Türk" olan-

7 Bu konuyla ilgili Türkçe bir yayın için bkz. Zeynep Aycibin, "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 24, Ankara, 2008, s. 55-69.

8 "Mes'ele: Husûs-i mezkûrun hikmetin ve illetin ve def'ine olan çârenin işâretin beyân ve iyân buyurmak bâis-i ecr ile ihsan buyurula.

Elcevap: Bu makûle umûrun hikmet ve illetini beyânda lisân âciz ve ezhân kâsıradır ve erbâb-i tahkîkin ettikleri beyân tatvîline mahal müsâid değildir. Def'ine çâre oldur ki: Vâki' olduğu gün varıp evvel mücerred bir asâ bile, bihaseb-it-teyemmün göynüne vâsıl olacak yere kakalar, me'mûldür ki mündefi' ola. Eğer olmazsa, levninde humret olacak olursa başın kesip ayağın cânibine atalar. Ba'zı mevzi'de beyân olunmuştur: Nice kabre koyup ol hâl üzre bulursa, boğazlayıp hâli üzerine koyalar. Eğer tegayyür-i vaz' etti ise başın kesip ayağı ucuna koyalar. 'Alâ külli hâl bu mertebeler ile mündefi' olmazsa, çıkarıp ihrâki bi-n-nâr edeler. Selef-i sâlihîn zamanlarında ihrâk kirâren ve mirâren olmuştur. (B. 272 a)" Düzdağ, s. 264-265.

ların öldükten sonra *vrykolakas* olarak geri geldiklerine dair inançları göz önünde bulundurulduğunda, dinler arası münasebetlerin oldukça karmaşık olduğu ve folklorik vampir inanışının Osmanlı millet sisteminin sınırlamalarının ötesine geçebildiği söylenebilir.

Son fetvada bugüne dek pek dikkat çekmeyen en tartışmalı iddia kuşku yok ki, Ebussuud Efendi'nin meşruiyet zemini bulmak için ceset yakma ritüelinin İslâmiyet'in erken dönemlerinden beri süregeldiğini öne sürmesiydi. Hangi ceset yakma hadiselerini kast ettiği, spesifik olarak mezarlarında dirilen cesetlerin yakılmasından mı, yoksa Tanrı tarafından cezalandırılan kişilerin cesetlerinin yakılabilirliğinden mi bahsettiği açık değildi. Ancak tahmin edilebileceği üzere hukuki dayanakları vardı. Bahsi geçen *Selef-i Salihin*[9] döneminde isyankârlar ve müşriklerin yakılarak idam edildiğine veyahut cesetlerinin idam edildikten sonra yakıldığına dair kaynaklar mevcuttur. Belirtmek gerekir ki, yakarak idam etmek veya ceset yakmak İslâm geleneğinde hoş karşılanan bir tutum değildir, hatta peygamberin bu konuda kesin olumsuz görüşleri de vardır. Gerçekleştirildiği kesin olan bazı idamlar haricinde, bu olumsuz yaklaşım yüzünden, yaklaşık olarak Dört Halife dönemi (632-661), Emevi hanedanı (661-750) ve Abbasi hanedanının (750-1258) ilk yılları olarak kabul edilen ilk Müslüman nesiller sürecinde kaydedilen olaylar, aslında, yakma eylemini gerçekleştirdikleri iddia edilen yönetimleri suçlamak amacı da taşıyabilirler. Misal, Abbasiler döneminde yazılan bir kronikte Emeviler döneminde ateş kullanımına dair bir bilgi, aynı zamanda bunu yapanların din kurallarına karşı geldiğini de ima edebilir.[10] Bu yüz-

9 Genel kabule göre, peygamberi takiben üç Müslüman kuşak veya Hicri 1. yüzyılda yaşayan Müslümanlar.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew Marsham, "Attitudes to the Use of Fire in Executions in Late Antiquity and Early Islam: The Burning of Heretics and Rebels in Late Umayyad Iraq", *Violence in Islamic Thought: From the Qur'an to the*

den ateş kullanarak idam etme ya da ceset yakma hadiselerine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Ne var ki, Ebussuud Efendi'nin *Selef-i Salihin* döneminde yaşananlara dair iddialarıyla ilgili hadiseler herhalde bu tartışmalı olaylardır.

Ebussuud Efendi'nin vampir fetvaları dışında, bilinirliği nispeten daha az olan ancak çeşitli vakalarda referans olarak gösterilen bir fetva daha vardır. Yine 16. yüzyıldan, Ebussuud sonrası dönemin şeyhülislâmlarından Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599) tarafından verilmiş Arapça fetvada ceset yakma meselesinden bahsedilmektedir. 17. yüzyılda derlenmiş bir fetva mecmuasında, "Şeyhülislâm Sadeddin bin Hasan Can'a cadının yakılması soruldu ve cevabında dedi ki, 'Yüce Allah korusun, kötü ruhların girdiğinin alametleri belirdiyse engel yoktur.' Bitti."[11] açıklaması vardı. İlk bakışta, büyük cadı avına muasır bir kaynak olduğundan sanki bu fenomenden söz ediliyormuş gibi görünse de bahsedilen cadı günümüz Türkçesindeki anlamıyla cadı değil vampirdi. Zira Osmanlı geleneğinde –Müslüman ya da değil– cadı olduğu gerekçesiyle insan yakmak, Batı ve Orta Avrupa'daki Katolik ve Protestan toplulukların aksine, sık rastlanan bir tartışma konusu da değildi. 16. yüzyılın ulema gündemindeki olay mezarından geri dönen ve durdurulması için yakılmaları gerektiğine inanılan folklorik vampirlerdi.

Ebussuud Efendi'nin aksine Hoca Sadeddin Efendi folklorik vampirleri ifade eden Türkçedeki en yaygın terim olan cadıyı kullanmış ancak olayın ayrıntıları konusunda fazla bilgi vermemişti. Yaşayan ölünün kötü ruhlar tarafından ele

---

Mongols, (ed.) Robert Gleave, Istvan Kristo-Nagy, Edinburgh University Press, Edinburg, 2015, s. 106-127.

11 Edhem Eldem, "Yeniçeri Mezartaşları Kitabı Vesilesiyle Yeniçeri Taşları ve Tarih Üzerine," *Toplumsal Tarih*, sayı 188, 2009, s. 7. Alıntı, yazarın fetvanın mecmuadaki varlığını tasdiki ve Arapçadan çevirisi dolayısıyla Prof. Himmet Taşkömür'e teşekkür ettiği bir dipnottan yapılmıştır. Ben de bu makaleyi benimle paylaşan değerli hocam Günhan Börekçi'ye teşekkür ederim.

geçirildiğinin vurgulanması önemli bir hususu, hem Ebussuud Efendi'nin hem de Rum Ortodoks Kilisesi'nin yaklaşımına benzerlik göze çarpıyordu. Daha ilginç bir rastlantıysa fetva mecmuasının yazarının 17. yüzyıl İslâm âlimlerinden Sakız Adalı Mehmed Efendi olması, yani büyük olasılıkla hayatının bir bölümünün –en azından çocukluklarının– Leo Allatios'la aynı ortamda muhtemelen farklı cemaatlerde geçmesiydi. Bu durumda fetvaları derleyen âlimin *vrykolakas* inanışından haberdar olmaması oldukça düşük bir ihtimaldir.

Hoca Sadeddin Efendi'nin fetvasının can alıcı kısmı herhangi bir dinî vurgu yapılmamasıydı. "Yakılabilir" cadı bedenleri Müslümanlara da ait olabilirdi. Muhtemelen bu pratik değeri nedeniyle, 19. yüzyıldaki yeniçeri cadılar skandalında cesetler yakılmadan önce Ebussuud fetvaları yerine Hoca Sadeddin'in fetvasına atıf yapılmıştı. Sonuç olarak, Hoca Sadeddin Efendi'nin cadı fetvası 16. yüzyılda ceset yakma sorunsalının gerek birden çok üst düzey din âliminin ajandasında olduğunu gerekse 17. yüzyılda fetva mecmualarına dahil edilmeye devam ettiğini göstermesi açılarından mühimdir.

Anonim Osmanlı Tarihi ve Müslüman vampir kronikleri

Daha önceden mahkemelere aks etmiş benzer olaylar varsa bile *Anonim Osmanlı Tarihi*'ndeki kayıt –şu ana kadar– Müslüman vampirlerin cesetlerinin mezarlarından çıkarılıp yakılmalarına şer'i mahkemelerce izin verildiğinden bahseden ilk belgedir. Adından anlaşılacağı üzere müellifi belirsiz *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde yer alan folklorik vampir yok etme ritüeline dair 1701 tarihli hukuki tavsiye kararı Ebussuud Efendi'nin gayrimüslim vampirlerin yok edilmesi hak-

kında verdiği fetvanın Müslüman vampirlere uygulanmasına meşruiyet kazandırmak için nasıl yorumlanabileceğinin ilginç bir örneğidir. Söz konusu kısa bölüm 18. yüzyılın başında hem fetvaların bilinirliğine hem de hukuk sistemine nasıl entegre olduklarına işaret eder.

Anonim Osmanlı Tarihi kaynak olarak ilk defa ünlü Osmanlı tarihçisi Hammer tarafından kullanılmış ve "iyi bir kaynak" olarak nitelendirilmiştir. Ne var ki, sonrasında tarihçiler arasında popüler olmamıştır. İçerik bakımından klasik Osmanlı kroniklerinden pek farklı olmayan eserde bahsedilen olaylar genelde askerî gelişmeler, kuşatmalar, vergi tartışmaları, terfiler, aziller ve tanınan insanların ölümleri gibi konulardır.[12] Kroniğin en önemli ve detaylı kısmının, II. Mustafa'nın tahttan indirilip Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin idamıyla sonuçlanan Edirne Olayı'nı (1703) anlattığı bölüm olduğu söylenebilir.[13] *Anonim Osmanlı Tarihi*'ndeki ilgili bölüm, iki ayrı cadı hadisesi için kendisine danışılan üst düzey bir âlimin –muhtemelen Rumeli kazaskerinin– kendisine başvuran kadıya cevabını içerir.

Anonim Osmanlı Tarihi'ndeki vaka, Osmanlı hukuk sisteminde sonu ceset yakma ritüeliyle biten sürecin nasıl işlediğinin güzel bir örneğiydi: Olayları başlatan, Edirne'ye bağlı Maraş isimli Müslüman köyünün sakinlerinin, "Bıyıklı Ali" adlı kişinin mezarında habis ruhlarla ilişkilendirilen alametler göstermesi üzerine mahkemeye başvurmalarıydı. Konuyla ilgili olarak Ebussuud Efendi'nin mezar kazıp kazık çakma, kafa kesme ve ceset yakma uygulamalarına salık veren vampir fetvaları gündeme gelmişti ancak Edirne kadısı bahsedilen yöntemlerin sadece gayrimüslim vampirlere uygulanabilir olduğunu düşünüp kritik bir hata yapmamak için üst otoriteye

12 Abdülkadir Özcan, "Önsöz", *Anonim Osmanlı Tarihi 1099-1116/1688-1704*, (ed.) Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. XIX-XX.

13 Özcan, s. XIX.

danışma ihtiyacı duymuştu. Bunun yanında, gönderilen notta Ebussuud Efendi vampir yok etme ritüelinin eski bir İslâm geleneği olduğunu söylemesine rağmen Arapça yazmalarda buna dair hiçbir şeye rastlanamadığı da belirtiliyordu. Kazasker, Edirne kadısına, gönderilen çavuşla beraber güvenilir bir naibi Bıyıklı Ali'nin mezarına yollamasını, eğer ikisi de teftişlerinden sonra alametler hakkında hemfikir olurlarsa yok etme kararının fetvalarda anlatıldığı gibi uygulanmasını söylemişti.[14] Bu karar, fetvasının iddia edilen kadim kaynakları doğrulanamamış olmasına rağmen Ebussuud Efendi'nin sözünün değerini göstermesi açısından önem taşır.

Anonim Osmanlı Tarihi'nde aynı bölümde geçen bir sonraki dosyaysa Edirne'nin bir başka bölgesinde geçen bir cadı vakası hakkındaydı: Cennet Hatun'un gömüldükten üç ay sonra mezarında vampirizm belirtileri gösterdiği bildirilmişti. Belirtileri takiben köylüler beklendiği üzere paniğe kapılmışlardı. Bu adli vakada otorite herhangi bir naip değil, sadece kadın azalardan oluşan bir heyet görevlendirmiş ve ölü bedeni inceleme işlemini bu grup gerçekleştirmişti. Teftiş sonunda "cesedin mezarında bozulmadan durduğu" ve "renginin kırmızımsı olduğu" teyit edilmişti. Son olarak, halkın korkularının giderilmesi için "ne gerekiyorsa yapılması" tavsiye ediliyordu.[15]

Kronikteki iki vaka, daha erken kaynaklarda Müslüman adıyla gömülen cesetler özenle yakılmaktan korunmaya çalışılırken bazı durumlarda bu uğraştan vazgeçilebildiğini ortaya koymaktaydı. Vampir salgınlarına karşı yasal bir mücadele platformu oluşmuş, yaşayan ölülerden kurtulma metotları, en azından, mahalli hukuk sistemine entegre olmuştu. Yaptırımların temeline de Ebussuud Efendi'nin fetva mecmualarında bulunan vampir fetvaları yerleşmişti. Bir diğer

14 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 148-149.

15 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 149.

açıdan, vampir fetvaları yok etme ritüelinin sadece gayrimüslim cesetlerine uygulanabileceğini söylese de, bu durum fetvaların farklı şekilde yorumlanamayacağı anlamına gelmiyordu.

Göz ardı edilmemelidir ki, anlatıda Müslüman vampir yok etme ritüelinin daha önceden yapıldığına dair bir bahis yoktur. Yani Müslüman vampirlerin mahkeme kararıyla yakılmaları yaygın bir uygulama değildir. Kadı bu yüzden üst merciden ne yapması gerektiğine dair tavsiye istemektedir. Meseleye "hurafelere inanan cahil halkı yatıştırmak" açısından bakarsak, *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde ne yapılan işlemin yanlışlığına ne de sadece gayrimüslimleri ilgilendirdiğine dair açık bir tavır vardır. Ancak kullanılan "vehm", "havf" ve "def-i vahşet" gibi yersiz korku ve endişeleri vurgulayan tabirler, ölü yakılmasına izin verilirken asıl niyetin halkı sakinleştirmek olduğuna işaret etmektedir.[16]

Burada dikkate değer husus, folklorik vampirlerle mücadele hukuk sisteminde yerini aldıktan sonra din adamlarının yaşayan ölülerin ne oldukları veya ne kadar hurafe ne kadar gerçek olduklarına dair bireysel düşüncelerinin –uygulamanın yaygınlığının saptanması bakımından– ehemmiyetlerini bir bakıma kaybetmeleridir. Bu kısa parçada anlatılan hukuki deneyim, yaşayan ölü inanışlarıyla mücadele sürecinin "halkın korkularını yatıştırmak" gibi ucu açık bir arayıştan çıkıp "kanunları doğru biçimde uygulamak" alanına geçtiğine delalet eder; zaten hukuki otoriteden beklenen de budur. Osmanlı hukuk tarihinin en etkin isminin, hem de sağlam referanslar göstererek –kanıtlanamasalar da– verdiği fetvalar iki yüzyıl kadar süre içinde mahalli hukuk sisteminin parçası olmuştur. Trakya, Ege, Balkanlar ve Karadeniz çevresinde –onlarla sınırlı olmasa da– özellikle Rum Ortodoks Hıristiyanlar arasında "yaşayan ölüler" hakkında-

16 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 149.

ki inanışların ne kadar yaygın olduğu ve Müslüman Osmanlı hukuk otoritesinin konu hakkındaki açık tutumu bir arada düşünüldüğünde folklorik vampirlerin Osmanlı Avrupası'nda ne derece kabul gören bir doğaüstü fenomen olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Seyahatname ve 17. yüzyıl Osmanlı mantalitesi

Türk yazınında türünün en ünlü örneği olmasından mütevellit, aslında edebi bir janr olan "seyahatname" sıklıkla 17. yüzyılda yazılan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ile eşanlamlı olarak kullanılır. On ciltten oluşan dev eser muhtemelen dünyanın en uzun gezi yazısıdır. Aynı zamanda muasır Osmanlı toplumu ve komşu halkların yaşantılarına –halk inanışları da dahil– çeşitli açılardan ayna tutar. Muhteva ettiği mimari yapı ve sanat eseri tasvirleri hasebiyle başta sanat tarihi olmak üzere muhtelif alanlardan sayısız araştırmacı *Seyahatname*'den günümüze değin kaynak olarak faydalanmıştır. 17. yüzyıl Osmanlı mantalitesine ve doğal/doğaüstü algılarına ışık tutan otobiyografik bir eser olması sebebiyle de bilhassa kültürel tarih alanında *Seyahatname*'nin kıymetine paha biçilemez. Robert Dankoff'un belirttiği üzere söz konusu mantalite "İslâm, Pers kültürü, Türk dili ve gelenekleri, Osmanlı hanedanının çıkarları ve başkentin Anadolu-Rumeli eksenli Roma mirası" etkisiyle şekillenmiştir.[17]

Günümüzde Evliya Çelebi namıyla bilinen Mehmed Zilli (1611-1682) varlıklı bir aileye mensuptu. Saray çevresinde büyümüş, saray mektebinde eğitim aldığı sırada güzel sesi ve eğlenceli karakteriyle IV. Murat tarafından fark edilmişti.[18] Devlet katında hatırlı ailesi tarafından hayatının her

17 Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill, Leiden, 2006, s. 7.

18 Dankoff, s. 9.

döneminde –bazen fazlaca– kollanmıştı. Zaten seyahatlerinin ardındaki kişisel nedenlerden biri, ailesinin aşırı ilgisi ve baskısından kurtulmak istemesiydi.[19] Evliya Çelebi'nin babası, sarayın kuyumcubaşıydı; annesiyse saraya hediye edilen Abhaz kökenli bir köleydi. Ancak bu kölelik durumu yanlış anlaşılmamalıdır, zira annesi aynı zamanda dönemin sadrazamlarından Melek Ahmet Paşa'nın akrabasıydı. Evliya Çelebi mizaç olarak nüktedan ve hoş sohbet biriydi; seyahatlerini finanse etmek için yaptığı –başta müezzinlik ve imamlık olmak üzere– çeşitli mesleklerin yanında asıl kariyer çizgisi profesyonel yol arkadaşlığı ve öykü anlatıcılığıydı. Dankoff'un dikkat çektiği üzere "gezmek" Evliya Çelebi için bir oyalanma aracı değil takıntıydı; yazarlık işini fazlasıyla ciddiye alan, gezdiği, gördüğü yerlere dair tüm detayları anlatmak hususunda çalışkan, mükemmeliyetçi ve hırslı bir anlatıcıydı.[20]

Esasen bir geziler anlatısı olan *Seyahatname* Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü yerlerde yaşayan insanların lisanlarını anlatmakla son derece ilgili ve becerili olması nedeniyle bir yandan da önemli bir lengüistik kaynaktır. Yazarın yeni duyduğu sözcükleri okuyucularına tanıtmaya duyduğu özel ilgi, vampir benzeri doğaüstü varlık *obur* anlatısının, asıl kısmının olduğu VII. kitaptan önce, VI. kitapta kısa bir açıklamayla başlamasına neden olmuştu. Evliya Çelebi, Kırım yolunda ilerlerken rastladığı "Oburça" isimli köyü tanıtırken, bu terime yabancılık duyabilecek kişileri şöyle aydınlatıyordu: "*Obur* Tatar dilinde cadıya, sihirbaz avrata ve mezarında dirilene denir."[21] Herhalde bahsettiği köy, *obur*ların ikamet ettiklerine inanılan ya da *obur* lisanının konuşulduğu bir yerleşimdi. Bir sonraki ciltteyse, aynen kısa açıklamada

19 Dankoff, s. 22.

20 Dankoff, s. 148.

21 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 91.

işaret edildiği gibi, *obur*ların birden çok doğaüstü fenomene karşılık geldiği görülecektir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin VII. cildinde, Kırım ve Kafkasya seyahatlerinin anlatıldığı bölümlerde bahsedilen ve *obur* adı verilen doğaüstü varlıklar, 17. yüzyıl Osmanlı Avrupası'nın çeşitli bölgelerinde benzerlerine sıkça rastlanılabilen folklorik vampirlerdir. Ne var ki, *Seyahatname*'deki *obur* öykülerini dönemin diğer söylencelerinden ayıran özellik, söz konusu inanışın Ortodoks Hıristiyan ya da Sünni Müslümanlarla alakası olmamasıdır. Öykülerin odağında uzak dağ köylerinde yaşayan, çoktanrıcı-mahalli dinlerinden tektanrıcı-kurumsal dinlere geçiş sürecindeki Çerkes kabileler vardır. Nitekim yazar ağaçlara tapınan, ölümden sonra yaşama inanmayan ve Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen oruç tutmayan, namaz kılmayan ve bol bol domuz yiyen bazı Çerkes kabilelerinin inançsal aidiyetlerine şüpheyle yaklaşır.[22]

Seyahatname'deki folklorik vampirlerin öykülerine geçmeden belirtmek gerekir ki, *obur*lar hakkındaki üç parçalı bölüm Kafkas-Türk halk kültüründeki vampir-cadı arası varlıklara dair yazılı kaynakların en kapsamlılarından biridir ve Çerkes dağlarında gece savaşları veren kan emici *obur*lara yönelik inanışın –modern vampirin etimolojik ataları olup olmadıkları kesin olmasa da–[23] kurgusal vampir mitine yakınlık derecesi şaşırtıcıdır. Bunların belli başlı özellikleri özel gecelerde gökyüzü savaşları yapmaları, insan dışı bir soydan gelmeleri ve sonsuz yaşam için insan kanı içmeleridir. Kan emici yaşayan ölüleri yok etmek için yapılması ge-

22 Konu hakkında bir makale için bkz. Murat Yaşar, "Evliya Çelebi in the Circassian Lands: Vampires, Tree Worshippers, and Pseudo-Muslims", *Acta Orientalia*, 67, sayı 1, 2014, s. 75-96.

23 *Obur* inanışıyla "vampir" sözcüğünün Türkçe kökenleriyle ilgili lengüistik teoriler birlikte düşünüldüğünde *Seyahatname*'deki pasajın ne kadar mühim olduğu daha iyi anlaşılabilir. Detaylı bilgi için bkz. Kreuter, s. 57-65.

reken uygulamalarsa aynı coğrafyadaki folklorik vampir kuzenleri gibi, bedenlerine kazık saplamak ve cesetlerini yakmaktır. Evliya Çelebi'nin ifadesiyle, bölgede kan emici *obur*lar yüzünden veba salgınlarına rastlanmaz ama *obur* sorunu vebadan daha büyük bir beladır.

Anlatı, Evliya Çelebi'nin tanıklık ettiği fazlasıyla kurgusal öğelerle bezeli noktürnal gökyüzü savaşıyla başlar: Karakoncolos gecesinde, Pedsi adlı dağ köyünde, Abhaz ve Çerkes *obur*lar gökyüzünde cenge tutuşmuşlardır. *Seyahatname*'nin tartışmalı doğaüstü bölümlerinden biri olan ve sanki inadına Evliya'nın kendi gözleriyle gördüğünü iddia ettiği kanlı vuruşma, bazı çevrelerce eserin birincil kaynak olarak güvenilirliğini tartışmaya açmış, hatta okuyucuları 17. yüzyıl Osmanlı elitinin uyuşturucu madde kullanımları hakkında düşünmeye sevk etmiş *Seyahatname* bölümlerinden biridir. Zira söz konusu gökyüzü savaşındaki gerçeküstü öğeler havalarda uçuşan kağnılar, filler, ayılar, develer ve domuz cesetlerinin yanında bir yandan semada süzülüp bir yandan da koca dişli vampir ağızlarından ateşler çıkaran *obur*lardır. Vampir mitiyle ilgili ayrıntılarsa *obur*ların birbirlerinin boğazlarından kanlarını emmeleri ve izleyen halkın yere düşen *obur*ları yok etmek için bedenlerini yakmalarıdır.[24]

Evliya Çelebi'nin *obur* anlatısının noktürnal gökyüzü savaşlarıyla ilgili ilk bölümü folklorik vampir söylencesiyle en alakasız bölüm olmasına rağmen *Seyahatname* vampirlerinin uluslararası çapta üne kavuşmasına vesile olmuştur. Kültürel tarih alanının önde gelen araştırmacılarından Carlo Ginzburg, İtalya'nın Friuli bölgesindeki engizisyon kayıtlarından yola çıkarak *benandanti* kültünün kökenlerini ve yaygınlığını incelediği *Ecstasies* adlı kitabında, Avrasya'nın muhtelif bölgelerindeki benzer mahalli inanışlardan verdiği

24 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 279-280.

örnekler arasında *obur*lardan da bahseder. Zira "faydalı cadılar" olarak da adlandırılabilecek *benandant*inin en bilinen vasfı, çoğunlukla verimliliği korumak amacıyla, zararlı cadılarla gökyüzünde gece savaşları yapmaktır.[25] Hatırlatmak gerekir ki Ginzburg kitabında, muhtemelen çeviri dolayısıyla, *obur* yerine "uyuz" terimini kullanır ve sözcüğün direkt karşılığını parantez içerisinde vampir olarak verir.[26]

Faydalı cadılar ve *obur*lar arasındaki esrarengiz bağ, doğaüstü inanışlarla ilgili çalışmaların izleyebileceği kaynak kullanım ve araştırma metotları hususunda da aydınlatıcı bir örnektir. *Seyahatname* özelinde, Evliya Çelebi'nin şahit olduğu gece savaşı açıkça "gerçek olmayan" bir öyküdür. Lakin meseleye *Seyahatname*'de anlatılanları "gerçek" ya da "yalan" olmaları değil de 17. yüzyılda yazılan bir gezi kitabında aktarılan egzotik deneyimlerin "kabul edilebilirlik" sınırlarının belirlenmesi veya yerel halk inanışları arasındaki etkileşimler açısından bakarsak, *obur*ların gece savaşı kuşkusuz heyecan verici bir örnektir. Mesela, yazarın bahsi geçen köydeki kişilerin "yaşandığına samimi olarak inandıkları" bir deneyimi kendisiyle paylaştıklarını; kendisinin de gerekli editöryel dokunuşlarla bunu okuyucusuna birinci el tanıklık olarak aktarmakta beis görmediğini kabul edersek *Seyahatname*'nin bu "gerçek olmayan" muhtevası pek ala kaynak olarak işlev kazanabilir. 1666 yılının o meşum karakoncolos gecesinde, Çerkesistan'ın Pedsi köyünde ne yaşandığını bugün asla bilemeyecek olsak da Evliya Çelebi'nin kendi gözleriyle tüm dehşetengiz ayrıntılarına şahit olduğu ve okuyucularına harfiyen aktardığı korkunç deneyimin, Avrasya'nın muhtelif mahalli inanışlarında sıklıkla müşahe-

25 Bu savaşların engizisyon mahkemelerince farklı yorumlanmaları sonucunda birçoğu cadılık ve şeytanla işbirliği suçundan idam edilmişlerdir.

26 Carlo Ginzburg, *Ecstasies: Dechiphering the Witches' Sabbath*, Panteon Books, New York, 1991, s. 163-164.

de edilebilen "gece savaşları" fenomenine önemli bir örnek teşkil ettiği ortadadır.

*Seyahatname obur*larının asıl dikkat çekici özelliklerinin anlatıldığı ikinci ve üçüncü kısımların uluslararası vampir çalışmalarında neden popüler olmadıklarını anlamaksa imkânsızdır. Zira bunlar folklorik vampirler hakkında ihtiva ettikleri mühim bilgilerle neredeyse modern vampir mitinin kurucu metinleridir. Tartışmalı gece savaşını izleyen ikinci bölüm, açıkça modern vampire benzeyen, yok edilmesinin tek yolu bedenine böğürtlen kazığı saplamak ve yakmak olan, ölü *obur* inanışıyla ilgilidir. Bu bölüm birinci elden tanıklığa değil, Evliya'nın derlediği (ya da ürettiği) bilgilere dayanır fakat tavır olarak kesinlikle gerçekdışı bir söylenceyi şüphe ve çekinceyle aktarıyormuş izlenimi uyandırmaz, bilakis muhtemelen yaşadığı korkunç deneyimin etkisiyle anlattıklarının gerçekliğinden oldukça emindir.

Evliya'nın aktardığına göre, Çerkes kabilelerinden bazı ileri gelenlerin (*obur*-tanıtıcı[27] ya da cadı sihirbaz bilici), ısırılan kurbanın yakınlarının talebi üzerine, kan emici ölü *obur*ların mezarlarını saptamak ve bunları avlamak becerileri vardı. Bu ifade Osmanlı kaynaklarında rastlanan ilk profesyonel vampir avcılarına işaret ediyordu. *Obur* tarafından kanı emilen kişinin yakınları sevdiklerini ölümden kurtarmak için bu profesyonel avcılara ödeme yaparlardı, zira müdahale edilmez ve *obur*un kurbanı üzerindeki sihri bozulmazsa, *obur* tarafından ısırılan kişinin ölümü kaçınılmazdı. Mezarlarında ikamet eden *obur*ların anlatıldığı bölüm, aynı coğrafyadaki folklorik vampir inanışlarına benzer özelliklerle devam etmektedir: Avcılar mezarda çürümeden duran, yüzü kıpkırmızı, gözleri kan dolu cesetleri bulur ve kabrin başına toplaşan halkla beraber kan emicinin göbeğine böğürtlen kazığı saplayarak onu etkisiz hale getirirlerdi. Eğer kazık sapla-

27 "Obur-tanıtıcı", Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de kullandığı orijinal tabirdir.

mak yetersiz kalırsa, tek çözüm cesedi yakmaktı, bu sayede *obur*un başka bir bedene geçişi de önlenirdi. Evliya, Ebussuud'a benzer bir ifadeyle, bedenlerin çürümeden durmasının ardındaki gizemi "hikmet-i Huda"ya bağlıyordu.[28]

Ege ve Trakya'daki Ortodoks etkili vampir vakalarının en önemli özelliği mezardan dönenin nasıl hareket ettiğine ve kurbanlarını nasıl öldürdüğüne dair belirsizliklerdi. Çerkes *obur*larındaysa bu hususlar oldukça açıktı: *Obur*lar mezarlarını fiziksel olarak terk edip, kurbanlarının kanlarını içerek onlardan besleniyorlardı. Zaten mezarın tespiti de mezar üzerindeki bozulmuş topraktan yapılıyordu.[29] Elbette ki, ikinci bölümde anlatılan ölü *obur*lar çevredeki öbür inanışlarla etkileşim içindeydi fakat erken dönem örnekleri içinde, kan emen ve insanlardan "beslenen", yarım kalmış işler, büyük günahlar ya da talihsizlikler sonucunda değil açıkça kan emerek sonsuz yaşama kavuşma arzusuyla geri dönen, modern vampire en yakın betimleme *Seyahatname*'deydi.

Evliya'nın *obur* anlatısının üçüncü bölümü insanlar arasında onlardan biriymiş gibi davranarak fark edilmeden yaşayan ama aslında farklı bir soya ait olan yaşayan *obur*larla ilgiliydi. Yaşayan *obur*lar su kenarlarında banyo yapan yetişkinleri veya çocuklarını çıplak ve savunmasızken yakalar, onların kanlarını kulaklarından emerek beslenirlerdi. Sadece *obur*-tanıtıcılar tarafından, kan içmekten kızaran gözlerinden fark edebiliyorlardı. Evliya Çelebi'nin anlatısının tam da bu noktasında şaşırtıcı bir olguyla karşılaşılır: Avcılar, *obur*lara *obur*luklarını itiraf ettirmek için işkence yaparlar, zincirler ve hasır iplerle bağlanan ve üç gün bu şekilde işkenceye uğrayan *obur,* modern tabirlerle cadılık ve vampirlik arasındaki gri bölgede, direnmekten vazgeçerek insan kanı içtiğini, ayrıca kulağının arkasına da içtiği kandan

28 Evliya Çelebi, *Seyahatname,* c. VII, s. 279-280.

29 Evliya Çelebi, *Seyahatname,* c. VII, s. 280.

sürdüğünü itiraf ederdi. *Obur*, kan içmesinin ve kan büyüleri yapmasının nedenini bedeninin mezarda çürümemesini sağlamak, tekrar dirilmek, daha çok yaşamak ve atalarıyla beraber gökyüzü muharebelerine katılmak olarak açıklardı. Yaşayan *obur*u yok etmenin ve zavallı kurbanı kurtarmanın yolu da, kan emicinin göbeğine kazık çakıp çıkan kanı kurbanın yüzüne gözüne sürmekti. İş bittikten sonra lanetli beden yakılarak yok edilirdi.[30]

İkinci bölümde anlatılan *obur*ların ölümden sonra da kan içerek hayatta kaldıkları düşünülünce, *obur* söylencesindeki "sonsuz yaşam için kan içmek" alt metni de ortaya çıkar. Bugün bakıldığında sıradan gözüken, insanların arasında fark edilmeden yaşayabilen, sonsuz yaşam için kan emen vampir figürü 17. yüzyıl örnekleri içerisinde oldukça istisnai bir vakaydı. Evliya, Moskof, Leh, Çek ve Kazak ülkelerinde bu tip varlıkların sıkça görüldüğünü söylerken Rumeli'nde de karakoncolosların görülmesinin bununla bağlantılı olabileceğini iddia etmekteydi.[31]

Seyahatname'deki Çerkes *obur*larının edebi Drakula karakteriyle bağlantılarına çeşitli makalelerde üstünkörü değinilse de kimse Bram Stoker'a romanı yazarken danışmanlık eden Slovak kökenli Macar Türkolog Armin Vambery'den doğru düzgün bahsetmemiştir. Gizemli karakter Vambery, sadece bir bilim insanı değil aynı zamanda sıkı bir edebiyat sever, gezgin ve ajandı. Hayatının çoğunu Osmanlı ülkesi ve Orta Asya'da geçirmişti; birinci sınıf bir Türk dili ve kültürü uzmanıydı; kendi döneminde (19. yüzyıl) Türk kültürünü hem yazılı kaynaklar hem de halk gelenekleri bağlamında en iyi incelemiş Batılı olarak gösteriliyordu. Vambery, kılık değiştirerek Türk coğrafyasında casusluk yapan ilk oryantalistti. Bugüne değin birçok kez, gerek *Drakula*'daki di-

30 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VII, s. 280.

31 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VII, s. 280.

rekt referanslar gerek Stoker'ın Vambery hakkındaki sözleri nedeniyle tam zamanlı bilim insanı, yarı zamanlı vampir avcısı Profesör Van Helsing karakterinin esin kaynağının Vambery olduğu veyahut karakterin ona ithaf edildiği iddia edildi. Bu iddiaların haklılık payı olsa da gözden kaçırılan asıl mesele *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin Vambery'nin özel ilgi alanı olmasıydı: Osmanlılar tarafından başta çok ilgi görmeyen, sonrasında da sakıncalı içerik nedeniyle sansürlenen *Seyahatname*'nin ilk basılı kopyasında VI. cildin önsözünü yazan kişi de Arnin Vambery idi! Kesin bağlantı veya esinlenme net olarak belirtilmiş olmasa da *Drakula* romanındaki vampir figürünün doğaüstü özellikleri ve *Seyahatname*'deki Çerkes *obur*ları arasındaki benzerlikler hayret vericidir.

Seyahatname, fetvalar ya da mahkeme kararlarının aksine hukuki bir anlam taşımıyor olmasına rağmen içerdiği folklorik bilgiler dolayısıyla Avrasya'da vampir fenomeninin ortaya çıkışı, gelişimi ve yaygınlığı tartışmalarında çok kıymetlidir. Örneğin, "yaşayan" ve "ölü" olarak ikili hayat süren Kuzeydoğu Karadeniz *obur*ları, Batı Karadeniz'deki komşuları Romanya *strigoi*lerini andırıyordu.[32] Romanya folklorunda vampir ve kurtadam inanışlarını inceleyen Harry Senn'in de belirttiği üzere, vampir benzeri doğaüstü varlık *strigoi*; *strigoi vii* ve *strigoi mort* olarak ayrılan ikili varoluşuyla dikkat çekiyordu. *Strigoi vii* halen hayatta olan, yaşayan *obur* tarzında, "içerdeki düşman" kalıbına uyan ancak kan emmek, günah keçisi olmak ya da cadı avında yakalanmak durumlarıyla ilgisiz bir doğaüstü fenomendi. Hatta Romanya köylüleri sadece ihtilaf durumlarında tehlike arz eden *strigoi vii* ile uyum içinde yaşamanın yollarını da bulmuşlardı. Bunun yanında *strigoi mort* ya da ölü *strigoi* ise klasik bir erken modern dönem folklorik vampiriydi; kan içmezdi ama çok tehlikeliydi.

32 Bu benzerliği fark etmemi sağlayan değerli hocam Prof. Gabor Klaniczay'e teşekkür ederim.

Mezardan dönen *strigoi mort* ile mücadele yöntemi şüphelilerin defin işlemleri sırasında alınan önlemlerdi, eğer bunlar işe yaramazsa ve *strigoi mort* mezarını terk ederse tek seçenek kazık saplamak suretiyle cesedi toprağa sabitlemekti.[33]

Çerkes yaşayan *obur*larsa barışçıl kuzenleri *stigoi vii*'nin aksine kelimenin tam anlamıyla kötü ve istenmeyen cadılardı. *Obur* söylencesinde bahsi geçen hadiseler, bilhassa işkence yoluyla itiraf alma yöntemi, erken modern Avrupa'daki büyük cadı avını hatırlatıyordu. Bunun yanında, özellikle dağlık bölgelerde, çeşitli nesneler kullanarak uçan, göksel savaşlar yapan doğaüstü varlıklara dair inanış, Hıristiyanlık öncesi dönemden engizisyon kayıtlarına kalan mirasın bir parçasıydı. Gerekirse *obur*lara işkence eden gerekirse de mezar kazıp ceset yakan *obur* avcılarının metotları, hem Batı Avrupa'daki cadı avını hem de Osmanlı Avrupası'ndaki vampir avcılarını andırıyordu. Yaşayan *obur*ların su kenarında çocuk avlama özellikleri de Alp yöresinde, İtalyanca konuşan bölgelerde görülen çocuk yiyen *strega* inanışıyla benzerdi.[34]

*Obur*ların ve diğer doğaüstü unsurların *Seyahatname*'deki yerleri ve kullanımlarına dair muhtelif teoriler öne sürülmüştür; genel kabule göre, söz konusu unsurlar "merkezden uzak" ve "egzotik" yörelerde yaşayan toplulukları anlatırken ortaya çıkarlar ve yazar tarafından anlatının temposu ayarlanırken "heyecan verici" öğeler olarak işlev kazanırlar. Çerkes *obur*ları özelinde en makul yaklaşım kanımca Özay'ınkidir; Evliya'nın anlattıkları gerçek olmasa da uydurma da değildir. Yazar anlatısını tasarlarken toplumda bilinen bir halk söylencesinden yola çıkar: Cadı, vampir, karakoncolos, *obur*, *vrykolakas* ya da diğer adlarla bilinen varlık

33 Harry A. Senn, *Were-Wolf and Vampire in Romania*, East European Monographs, Colombia University Press, Boulder, New York, 1982, s. 11-12.

34 Richard Kieckhefer, "The First Wave of Diabolical Witchcraft," *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, (ed.) Brian P. Levack , Oxford University Press, 2013, s. 171.

17. yüzyılda, toplumun belli bölümünce hayal ürünü olarak görülmeyen bir varlıktır. Yazar da ibretlik öyküsünün etkisini arttırmak için halk tarafından bilinen bu söylenceyi kendi tanıklığıyla zenginleştirerek anlatmaktadır. Modern okuyucu anlamakta güçlük çekecek olsa da Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin başka yerlerinde de rastlanan ibretlik ya da eğlencelik doğaüstü öyküleri –en azından bazıları–, 17. yüzyıl okuyucuları –en azından bir bölümü– tarafından külliyen yalan ya da uydurma olarak algılanmaz,[35] ki folklorik vampir inanışının Osmanlı Avrupası'nda ne kadar yaygın olduğu düşünüldüğünde, öykünün özellikle ikinci ve üçüncü kısımlarının okuyucuyu çok şaşırtmadığı, heyecan yaratabilecek tek parçanın birinci kısım olduğu bile söylenebilir.

Tuhfetü'ş-Şahan ve vampir ilmihali

Osmanlı ilmihalleri dinin esasları ve gündelik hayatın uygun biçimde devam etmesi hakkında pratik bilgiler sunan eğitici eserlerdi. Çocuklara ve mühtedilere İslâmiyet'i öğretmenin yanı sıra her yaş grubundan insanın, özellikle ritüeller konusunda temel sorularının cevaplarını bulabileceği başucu kılavuzlarıydı. Osmanlı döneminden önce de din eğitimi amacıyla Türkçe yazılmış veya tercüme edilmiş eğitici kitaplar var olsa da ilmihal yaygınlık ve standartlaşma bağlamında bir Osmanlı janrı kabul edilir. Türün ilk örneği İmam Birgivi'nin (1522-1573) ölmeden önce yazdığı eseri *Vasiyetname*'ydi. Birgivi'ye yazılan şerhler yanında, ilmihal türünün en ünlü örneği, yazarı kesin olarak bilinmeyen, *Mızraklı İlmihali*'dir. *Tuhfetü'ş-Şahan*[36] ise günümüzde diğer iki namaz

35 Yeliz Özay, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Acaib Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi," *Milli Folklor*, sayı 103, 2014, s. 130-131.

36 Eyüp Ebü'l-Beka Kefevi, *Tuhfetü'ş-Şahan*, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1843. Eserin dijital kopyası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nden tedarik edilmiştir, kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

hocası kadar popüler olmasa da janrının en bilinen örneklerindendi; 19. yüzyılda dahi saray müfredatında kitabın adıyla gösterilen bir ders vardı.[37]

Uzun süre, yazıldıkları zaman diliminin politik-kültürel koşullarından bağımsız ve ekseriyetle aynı şeylerden bahseden kitaplar olarak kabul edildiklerinden ilmihallerin tarih yazımına kaynak olabilecekleri öngörülememiştir. Son dönemdeyse Hıristiyan muadilleri olan kateşizmler gibi, erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda da dinî aidiyetlerin belirteçleri, ayrıca belirli dünya görüşlerinin propaganda araçları olarak değerlendirilmektedirler. İslâm ilmihalleri de, Hıristiyan kateşizmleri gibi, mezhebî kimlik, kültürel ve politik duruş bildirirler ve bahsettikleri konular zannedilenden çok daha çeşitli olabilir. Avrupa'da Reform döneminde, özellikle Alman prensliklerinde görülen *confessionalization*[38] sürecinde kateşizmlerin görevini andırır biçimde ilmihaller ve muadilleri de Sünni-Osmanlı/Şii-Safevi güç mücadelesi içerisinde araçsallaştırılmışlardır. Bunun yanında, Sünni dünyanın önemli bir bölümünü kontrol eden Osmanlı Devleti'nin emperyal çıkarları doğrultusunda Osmanlı'nın mezhebî yaklaşımlarını standartlaştırmak aşamasında önemli ideolojik aygıtlar olmuşlardır.[39] *Tuhfetü'ş-Şahan*'daki

37 Cevdet Kırpık, *Haremin Son Yüzyılı*, Timaş, İstanbul, 2012, s. 24.

38 *Confessionalization,* Wolfgang Reinhard ve Heinz Schilling'in 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında ortaya koydukları, Türkçede tam karşılığı olmayan bir paradigmadır. Erken Modern Avrupa'da Augsburg Barışı (1555) ve Otuz Yıl Savaşları (1618-1649) arasındaki geçici çatışmasızlık ortamında gerçekleşen, Protestan ve Katolik kiliselerinin ve ilgili politik otoritelerin hâkimiyetleri altındaki bölgelerde toplumsal kontrol ve eğitim yoluyla uyguladıkları "mezhepleşme" veyahut "mezhep inşası" süreçleri olarak tanımlanabilir. Bu süreç sonucunda nispeten küçük bir bölgede, hem dogma ve ritüel hem de mezhepsel kimliklerin etkileri nazarında kültürel, siyasi ve ekonomik teşkilatlanma bakımlarından birbirlerinden farklı topluluklar meydana gelmiştir.

39 Kapsamlı bilgi için bkz. Derin Terzioğlu, "Where *Ilmihal* Meets Catechism: Islamic Manuals of Religious Instruction in the Ottoman Empire in the Age of Confessionalization", *Past and Present 220*, 2013.

vampir pasajı, 17. yüzyıl namaz hocalarının yerel halk inanışlarının etkisiyle konu skalalarını ne kadar genişletebildiklerinin bir örneğidir.

Tuhfetü'ş-Şahan da türünün diğer örnekleri gibi olabildiğince geniş kitleye erişmek için Türkçe yazılmıştı. Tipik bir namaz hocası gibi kitabın önemli kısmı pratik bilgilere ayrılmıştı. Muhtevasında derin ilmî tartışmalara yer verilmemişti, zira amacı kuramsal tartışmaları gündeme taşımak değil, karar verilmiş ve başka kaynaklarda da değinilmiş pratik kuralları tebliğ etmekti. Kitapta hem içerik hem de düzenleniş bakımından Birgivi'nin *Vasiyetname*'sinden esinlenilmişti, ancak tam metin Birgivi'nin eserinden çok daha uzundu.

Kitabın temel sınıflandırma birimleri "fasıl" ve "beyan" iken, ilk bölümün adı inancın esaslarının belirtildiği *ahkam'ül-iman*'dı. İlk bölümden sonra farz, vacip, müstahab, mubah, mekruh, haram gibi ana İslâmî kavramlar açıklanıyordu. Namaz, abdest, oruç hakkında çok sayıda ayrıntılı bilgi yanında, tuvalet ve yemek adabından, hapşıran insana nasıl sağlık ve mutluluk dileneceğine dair her konuda pratik bilgiler vardı. Kitabın son bölümünde yer alan *mesail-i şetta* ya da "dağınık meseleler" adlı kısımdaysa ana başlıklara dahil edilmeyen ikincil derecede önemli konular ele alınıyordu. Nitekim söz konusu kısımdaki meselelerden bir tanesi de folklorik vampir fenomeniydi.

Kitabın yazarı Ebü'l-Beka el-Kefevi, 17. yüzyılda Kırım'ın en önemli âlimlerinden birisiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde kadı ve müftü olarak görev yapmış, uzun süre babası gibi Kefe müftülüğü görevini ifa etmişti. *Tuhfetü'ş-Şahan* Türkçe yazılmış bir ilmihal olsa da Kefevi'nin geniş İslâm coğrafyasında tanınırlığını sağlayan ünlü eseri Arapça olarak hazırladığı İslâmî terimler ve kavramlar sözlüğü *el-Külliyat*'tı.[40] Kefevi, hem Osmanlı hem de

40 Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Beka el-Kefevi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, 1988, s. 298.

Kırım Hanlığı yönetim çevreleriyle yakın ilişkiler içerisindeydi ve ilmihali de IV. Mehmet'in isteği üzerine yazmıştı.[41] İlginç hayatının bir bölümünde, önce Sadrazam Derviş Mehmet Paşa tarafından başkente davet edilmiş, sonra da Filibe kadılığı döneminde aldığı bir şikâyet üzerine memleketi Kefe'ye bizzat padişahın emriyle sürgün edilmişti. Araya giren Kırım Hanı I. Selim Giray sayesinde affedilip nihayet başkente dönebildikten sonra 1684 senesinde burada vefat etti.

Kefe şehrinin kozmopolitan yapısı, ilmihalde neden folklorik vampirlerden bahsedilmiş olabileceğini, başka bir deyişle, "Neden Kırım Yarımadası'nın Kefe kentinde yazılan bir ilmihalde vampirlerden bahsetmek gereği duyulduğunu" anlamakta faydalı olabilir. Kefe, yüzyıllar boyunca Karadeniz'in en işlek limanı ve Kırım merkezli köle ticaretinin yarımadadaki son istasyonuydu. Liman, Osmanlı'nın 1475 yılındaki fethinden önce 13. yüzyıldan itibaren Cenevizlerin ticaret kolonisi olarak Batı steplerinden dünyanın çeşitli yerlerine akan kölelerin geçiş noktası olmuştu. Muhtemelen tarih boyunca sahip olduğu en kötü ünü, kıta nüfusunun hatırı sayılır kısmının yok oluşuna neden olan Kara Veba'nın Avrupa'ya bulaşma noktası olmaktı. Bu noktada belirtmekte fayda var ki 14. yüzyılda yaşanan kara veba travması erken modern cadı avı ve vampir korkusunun ortaya çıkışlarında da etkin rol oynamıştır.

Diğer bir açıdan, Kefe kenti bölgedeki çeşitli folklorik vampir inanışlarının kavşağında yer alıyordu. Örneğin, Evliya Çelebi *obur*u öncelikle bir Tatar kavramı olarak açıklamıştı. Zaten Kırım Tatarları ve Kafkasya Çerkesleri arasında Tatar prenslerinin Çerkes kabilelerin arasında büyütülüp yetiştirilmelerine varan sıkı bağlar vardı. Çerkes kültürünün olası etkisinin yanı sıra köle ticaretinin merkezi olması ha-

41 Hatice Arpaguş, "Bir Telif Türü Olarak İlm-i Hal: Tarihi, Geçmişi, Fonksiyonu", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2002, s. 52.

sebiyle bölgede yoğun Slav, Kafkas ve Türki esir popülasyonu mevcuttu; folklorik vampir kavramı hiçbirinin kültürüne de yabancı değildi. Eğer vampir pasajı Kefe'nin iç dinamikleri nedeniyle yazıldıysa, vampir farkındalığına sahip diğer etnik gruplar bir tarafa, esas kaynak muhtemelen kalabalık Grek-Laz popülasyonuydu. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl anlatısına göre, karşı kıyı Trabzon'dan gemilerle akın akın gelen Rum ve Lazlar, Rumca konuşuyor ve kentin bu bölümlerinde anadil Rumca olarak kullanılıyordu.[42] Ne yazık ki, Kefevi bize bahsettiği yaşayan ölünün adını vermediğinden tam olarak hangi grubun folklorik vampirini kastettiği açık değildir. Ayrıca eserine vampirleri dahil etmesinin nedeni hukukçu olarak görev yaptığı dönemde karşılaştığı Balkan vakaları da olabilir. Şüphe götürmeyen tek konu, Karadeniz kıyılarının çoğu gibi Kefe sakinlerinin de folklorik vampir fenomenine yabancı olmadıklarıdır.

Kefevi'nin folklorik vampirlere dair söyledikleri Ebussuud Efendi'nin üç fetvasından yaptığı alıntılardan oluşuyordu. Başlangıç bölümü,[43] takip eden iki fetvadan ayrı bir mecmuada bulunan ilk fetvadandı. Kefenlerini yırtarak, organlarına kan dolup kırmızılaşan cesetlerin Müslüman iseler zararlı olmadıklarını ve yakılmamaları gerektiğini yazıyordu. Sonrasında üçüncü vampir fetvasından bir parçayla devam ederek bu olayın dil ve anlayış sınırlarımızın ötesinde olduğu bildiriliyordu.[44] Takip eden kısımsa ikinci vampir fetvasındandı ve fetvada biraz dağınık durumdaki anlatımı toparlıyordu: Bazı kafirler öldükten ve gömüldükten sonra gece-

42 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VII, s. 235-250.

43 "Bazı kimseler fevt olup ba'de'd-defn kabrinde kefeni yırtıp, azasına kan gelip, bedenin hamret ihata etmiş bulunduk da; eğer ol meyyit Müslüm adına ise zararları yoktur. Kabirlerini örte komak gerekir. Çıkarup ihrak etmek lazım değildir." Kefevi, s. 195.

44 "Bu makule umuran hikmet-i illeti beyanında lisan aciz ve iz'an kasırdır." Kefevi, s. 196.

leri kapılara gelip ev sahibini dışarı çağırarak seri ölümlere neden oluyorlardı.[45]

Son ve en kritik bölümdeyse yine üçüncü fetvaya dönülerek İslâmî usullere uygun bir vampir avında mezarın üstünden kazık çakmakla başlayıp ceset yakmaya uzanan dehşetengiz adımlar sıralanmıştı.[46] Kefevi'nin eserine ilham veren Şeyhülislâm Ebussuud Efendi fetvalarının, Rum Ortodoks Kilisesi kayıtlarındaki vakalarla benzerliği düşünülünce *Tuhfetü'ş-Şahan* vampirinin de *vrykolakas* etkili olduğu söylenebilir. Ne var ki bu durum, başka topluluklara ait vampirizm sorunlarına da çözüm önerisi sunabileceği gerçeğini değiştirmez. Folklorik vampir coğrafyasında doğup büyümüş ve yıllarca kadılık-müftülük yapmış Kefevi'nin *obur*, *upir*, vampir ya da muhtelif adlarla bilinen vampirimsi yaşayan ölülerden haberdar olmadığını düşünmek mantıksızdır.

Kefevi'nin vampir fetvaları kolajı çeşitli konulara ışık tutuyordu. İlk olarak fetvalar farklı mecmualarda bulunmalarına rağmen bir asırdan daha uzun süre sonra "paket halinde" bilinmekteydiler. İkinci ilgi çekici mevzuysa Kefevi'nin editöryel kararlarını verirken neyi dahil edip, neyi dışarıda bıraktığıdır. Malum, fetva müessesi soru-cevap modeli ilerleyerek muhtelif koşullarda teşekkül edebiliyordu. Ancak eğitici kaygılarla yazılan bir ilmihal farklı bir mecraydı ve yazar muhtemelen kitaba dahil edeceği açıklamaları başka motivasyonlarla seçiyordu. Örneğin, Kefevi folklorik vam-

45 "Ve bazı kefere mürd olup ba'de'd-defn gice ile kapuya gelip çağırup sabah ol evin sahibi fevt olup keza ve keza nice kimselerin böyle helak olmaları meşhurdur." Kefevi, s. 196.

46 "Eğer vaki ise define çare oldur ki vaki olduğu gün varup kabrini açmazdan mukaddem bi-hasbi't-tahmin göbeğine kazık kakalar. Mündefi' olmaz ise kabrine açalar, levninde humret müşahede olunursa başını kesüp ayağı tarafına atalar. Yahut kabre konduğu hal üzre bulunursa boğazlayup hali üzre koyalar. Tagyir vaz etmiş ise yine başını kesüp ayağı üzre bulunursa boğazlayup hali üzre koyalar. Tagyir vazi etmiş ise yine başını kesüp ayağı üzre koyalar. Hal bu mertebe ile def olmaz ise ihrak bi'n-nar ideler. Selef-i salihin zamanında ihrak bi'n-nar nice kereler vaki olmuştur." Kefevi, s. 196.

pirin hayata dönüşünün nedenini açıklamaktan imtina ederek, Ebussuud'un üçüncü fetvadaki geçiştirme cevabı olan "lisanın aciz, izanın ise kasır kalacağı" bir oluşum olduğunu bildirmişti. Oysa Ebussuud Efendi'nin birinci fetvada verdiği başka bir cevap daha vardı: Hortlamanın Tanrı tarafından verilen bir ceza olduğunu söylüyordu. Kefevi bu seçimiyle, muhtemelen, ilmihalini okuyacak genç Müslümanların olası kafa karışıklıklarını engellemeyi hedeflemişti. Zira hangi topluluğa ait olursa olsun, folklorik vampir inanışını "olağan bir cezalandırma yöntemi" addederek meşruiyet kazandırmak pedagojik sorunlar yaratabilirdi.

İlmihalin folklorik vampir konusundaki tutumunu özetlemek gerekirse, Kefevi temelde Ebussuud'la aynı tavrı benimseyerek folklorik vampirlerin gerçekliklerini kabul ederken, özenle Müslüman cesetlerini vampir ateşinin dışında bırakmaya uğraşmış ve vampir olsalar dahi yakılmamaları gerektiğini tekrarlamıştı. "Vampir olarak geri dönmek" fenomeninin gerçekliği inkâr edilmemiş veya kapıya gelen ceset illüzyon olarak ilan edilmemişti. Ayrıca Kefevi, Ebussuud Efendi'nin ceset yakmanın kadim bir İslâm geleneği olduğuna dair tartışmalı iddiasını da yineliyordu.

Bu noktada, hem ulemanın nedenselleştirmelerini hem de avamın fenomeni nasıl algıladığını anlamak için İslâm geleneğindeki benzer bir fenomene dikkat çekmek faydalı olacak. Vampir fetvalarının ardındaki etkileşimler doğrultusunda, vampire dönüşmenin –esasen gayrimüslimleri etkileyen– bir "cezalandırma" olduğunu kabul edersek, Rum Ortodoks Kilisesi'nin fenomen karşısındaki tutumu önem kazanır. Hatırlamak gerekirse, Kilise'nin folklorik vampirlere karşı tutumu değişiklik gösterebilse de, temel olarak "cezalandırılan" ya da "içine iblis girmiş" bir ceset mezarın içinde zulüm görerek korkunç bir hal alırken iblis ya da şeytan tarafından kontrol edilen illüzyonunun da halkı rahatsız ettiği söyleniyordu.

Müslüman Osmanlı perspektifinden de folklorik vampirler pekala mezarlarında acı içinde cezalandırılan kafirler olarak kabul görmüş olabilirlerdi. İslâm geleneğindeki "kabir azabı" kavramını göz önünde bulundurduğumuzda folklorik vampir fenomeni daha anlaşılır hale gelebilir.[47] Kabir azabı geniş İslâm coğrafyasında bazı mezhep ve grupların şüpheyle yaklaştığı hatta reddettiği bir fenomendi. Ancak Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, İmam Birgivi ve Ebü'l-Beka el-Kefevi'nin de dahil olduğu ana akım Sünni-Hanefi Osmanlı âlimleri arasında, kabir azabının gerçekliği tartışma konusu dahi değildi. 17. yüzyılda kabir azabının nasıl algılandığını daha iyi anlamak için *Tuhfetü'ş-Şahan*'ın ilgili bölümlerine bakmak yararlı olacaktır. Vampir meselesi "dağınık meseleler" bölümünde işlenmesine rağmen kabir azabı çok daha temel bir mevzu olmasından mütevellit "imanın esasları" bölümündeydi:

> Azab'ül-kabir hakkdır. Adem oğlunı ölüb kabre vardık da; eğer mümin, eğer kafir, eğer büyük, eğer küçük münker ve nekir adlu iki melek gelüb anı kabirde dirildirler, ve kaldırırlar. Tanrıdan ve peygamberden ve dinden ve kıbleden sual iderler. Mümin ve muti olanlar cevab verirler. Kim "Tanrımız Allah'tır, sıfatı şul didiklerimizdir ve peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) ve dinimiz İslâm dinidir ve kıblemiz kabedir" deyu cevab verdik de kabirde dürlü dürlü ten'imler iderler. Kafirler ve fasıklar cevaba kadir olmayub anlara azab iderler...[48]

İlgili kısım kabir azabı fenomeni hakkında ayrıntılarla devam ediyordu. Ancak tüm insanlığın ne şart altında olursa

47 Ayrıntılı bir çalışma için bkz. Jane Smith ve Yvonne Yazbeck Haddad, *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*, Oxford Unversity Press, New York, 2002.

48 Kefevi, s. 11.

olsun, ahiret gününden önce, ölümlerinin hemen ertesinde, mezarda diriltilip sorguya çekileceklerine ve gerekirse fiziksel ve ruhsal çok ağır cezalandırılacaklarına dair inanç kesinlikle tartışmaya açık değildi. Üstelik bunu inkâr etmek kişiyi dinden çıkarabileceği için direkt kabir azabına uğrama sebebiydi.

Şu hususu da belirtmek gerekir ki, hiçbir kaynakta "kabir azabı" kavramının "folklorik vampir" fenomeniyle ilişkili olduğundan açıkça bahsedilmemiş, bu ikisi arasında net bağlantı kurulmamıştır.[49] Ancak aralarındaki ilişki direkt olmasa da "hayattayken yaptıkları sonucunda yaşayan ölü olarak Tanrı tarafından geri döndürülüp azap çektirilen kafirler ve günahkârlar" ile "mezarda diriltildikten sonra kabir sorularını yanlış cevaplandırarak kabir azabına mahkum edilen kafirler ve günahkârlar" arasındaki paralellikleri göz ardı etmek imkânsızdır. Herhangi bir halk inanışının –ne kadar meşrulaşırsa meşrulaşsın– dinin esaslarından biriyle açıklanması elbette sakıncalı ve tehlikelidir. Zaten Rum Ortodoks Kilisesi'nin bu tarz yaklaşımı uzun süre başına dert olmuştur. 17. yüzyıl Osmanlı uleması da bu riske girmemek adına dolaylı bir yol tercih etmiş olabilir. Kısacası, Müslüman Osmanlıların folklorik vampirleri algılayışlarındaki referans noktalarından birisinin kabir azabı fenomeni olması kuvvetle muhtemeldir.

Nihayetinde Müslüman Osmanlı otoritelerinin ve sıradan halkın vampir benzeri doğaüstü varlıklara verdikleri tepkiler mahkeme kayıtları, fetvalar, edebi eserler, ilmihaller gibi çeşitli tarzlarda kaynaklardan takip edilebilir. Erken modern örnekler içerisinde belirleyici olan ve kendinden sonra gelenleri etkileyen yaklaşım, müftülerin "mezarlarından ge-

49 Gelecek bölümde Osmanlı toplumunda folklorik vampirleri tanımlamak için kullanılan terimler incelenirken, özellikle "hortlamak" fenomeninin hem kabir azabı hem de folklorik vampir fenomenleriyle ilgisi ortaya konulacaktır.

ri dönerek Müslümanları korkutan gayrimüslimlerin cesetlerinin mezarlarından çıkarılabilir, kazıklanabilir, kafası kesilebilir ve yakılabilir olduklarını" ifade eden fetvalarıyla biçimlenmişti.

Ulemanın vampirlere tanıdığı kontrollü meşruiyet fazlasıyla gönülsüz, kaynağı ve kapsamıysa muğlaktı; hatta bu durumun yarattığı kafa karışıklığı farklı yüzyıllardaki kaynaklarda gözlemlenebiliyordu. Kuvvetle muhtemel ki, Müslümanların referans noktaları erken İslâmiyet döneminde müşrik ve asi idamlarından sonra gerçekleşen ceset yakma uygulamaları ve Sünni-Hanefi mezhebinin dogmalarından "kabir azabı" fenomeniydi.

Farklı adlarla bilinen yaşayan ölülerle mücadele yöntemlerinin hukuki meşruiyetinin tüm imparatorlukta geçerli olup olmadığı bilinmese de Osmanlı Avrupası'nda günlük taşra yaşantısına olduğu gibi bölgesel hukuk kanunlarına da entegre oldukları aşikârdır. Hukuk dünyası dışından, *Seyahatname*'de bahsi geçen Karadeniz havzasının "vampir cadıları" *obur*larla ilgili anlatılar, hem modern vampir mitinin en erken kaynaklarından birini teşkil etmiş hem de 17. yüzyıl Osmanlı seçkinlerinin "imparatorluğun uzak köşelerindeki egzotik inanışlara" dair görüşlerine ışık tutmuşlardı. *Tuhfetü'ş-Şahan* muhtevasındaki vampir pasajıyla da folklorik vampirin "gerçekliğine" dair tartışma üst seviyeye çıkarılmış ve doğaüstü fenomenden tüm Müslümanlara hitap eden eğitsel bir kitapta "gerekli görülen editöryel dokunuşlarla" bahis edilmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Avrupa'da Vampir Çılgınlığı ve Osmanlı Vampirleri Üzerindeki Etkileri

> Eğer dünyada en iyi yazılmış bir tarih varsa o da vampirlerin tarihidir. Yok yoktur: Sorgulamalar, saygın kişilerin tasdikleri; doktorların, papazların, hâkimlerin... Hukuki kanıtlar olabilecek en sağlam hallerindedir. Ve tüm bunların yanında; vampirlere kim inanıyor ki? İnanmamış olduğumuz için hepimiz lanetlendik mi peki?
>
> – JEAN-JACQUES ROUSSEAU, 1764[1]

Reform Dönemi'nden Aydınlanma Çağı'na Batı'nın vampir tasvirleri

Pasarofça Antlaşması (1718) uyarınca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Orta ve Doğu Avrupa'da gerçekleştirdiği toprak kazanımları, vampir söylencesinin uluslararası tanınırlık kazanmasına imkân sağlayan koşulların oluşumu açı-

1 Paul Barber, "Forensic Pathology and the European Vampire", *Journal of Folklore Research*, c. 24, No.1, 1987, s. 1'den alıntılanmıştır. (Makalede belirtilen orijinal kaynaklar: Jean-Jacques Rousseau, "Lettre à l'Archevèque de Paris", *"La Guzla" de Prosper Mérimee*, Voyslav M. Yovanovitch, Paris, 1911, s. 316.)

sından dönüm noktası kabul edilir. Nitekim modern vampir mitinin kuruluşunu açıklayan ve yaygın biçimde kabul gören baskın teorinin ana hatları şöyle özetlenebilir: 18. yüzyılda Aydınlanma sürecindeki Batı Avrupa'nın Katolik ve Protestan Hıristiyanları, asırlar süren Türk boyunduruğundan yeni çıkmakta olan Doğu Avrupa'da ekseriyetle Rum Ortodoksların inandığı vampir fenomeniyle ilk kez karşılaşmışlardı. Batı kamuoyu küçümseme, şaşkınlık ve şok içerisinde Doğu ve Orta Avrupa'nın vampir skandallarına yoğun ilgi göstermişti. Aynı dönemde büyük cadı avı tamamen bitmiş, birçok bölgede çoktan unutulmuş durumdaydı. Vampir söylencesi, hem mezardan çıkıp kan emdiklerine inanılan cesetlerin korkunç imgeleri hem de bunun gerçekliğine inanıp cesetlere kazık saplayarak ateşlere atan Rum Ortodoksların cehaleti nedenleriyle dikkat çekmişti. Bu dönemde gitgide güçlenen rasyonel düşünce akımları ve birçok bilim dalında devrim niteliğindeki yeniliklerin yanı sıra özellikle kan dolaşım sistemi, insan anatomisi, bulaşıcı hastalıklar ve bedenin ölümden sonraki süreçleri konularında tıbbın getirdiği bilgiler ışığında Batı bilimi, Doğu hurafesini aydınlatmaya çalışıyordu.[2]

Söz konusu zaman çizelgesinin tutarlılık oranı yüksek olsa da bazı eksik bölümleri vardı. Bunların en önemlisi, folklorik vampirlerle ilk karşılaşmanın daha küçük çapta da olsa Karşı-Reform Katolik Kilisesi döneminde gerçekleşmiş olmasıydı. Karşı-Reform Katolik Kilisesi'nin en önemli amaçlarından birisi çoktanrıcı dönem hurafeleriyle savaşmaktı; yaygın bir halk inanışı olan folklorik vampirler ve meşhur "vampirlerle mücadele yöntemleri" de bu dönemde gündem maddesi haline gelmişlerdi. Nitekim 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı'nın başucu kitaplarının faydalandıkları kaynaklar Katolik Kilisesi'nin politik tutumları doğrultusunda yazan Leo Allatios ve Tournefort gibi yazarların eserleriydi.

2 Keyworth, s. 165.

Vampir çılgınlığı ve takip eden süreç başlı başına çok katmanlı bir araştırma konusudur ve her açılımıyla kısa bir biçimde özetlenmesi oldukça zordur. Ancak bu dönemle ilgili iki mühim mevzuya dikkat edilmelidir.

Bunlardan ilki vampirlerin popülaritesinin kamusal tartışmalarda yükselişinin cadı avlarının nihayete erdiği dönemi takip etmesidir. Doğu'da cadıların, büyünün ve şeytanla işbirliğinin gerçekliğine inanılsa da cadılara karşı Batı'dakine benzer sistemli bir vahşet yürütülmemişti. Bu bağlamda, deyim yerindeyse, Doğu'nun günah keçileri olan folklorik vampirlerle mücadele esnasında mezarlar açılıp cesetler yakılırken, Batı'da cadı olduğuna inanılan insanlar diri diri yakılmışlardı. "Büyük Cadı Avı", Batı ve Orta Avrupa'nın her köşesinde sona erip yükselen Aydınlanma ilkeleri ve rasyonalizm ışığında utanç verici maziye dönüşürken kamuoyunun bu tür doğaüstü öykülere ihtiyacı da bir başka kanaldan giderilmeliydi. "Aydınlanamamış öteki"yi suçlamak, geçmişin hurafeler ışığında şekillenmiş ilkel uygulamalarını unutmanın etkili bir yoluydu.

İkinci mevzuysa, 18. yüzyılda vampir vakalarının her defasında saf bilimsel bir tavırla "boş inanç" ya da olasılık dışı olarak görülmüyor oluşlarıydı. Bazı kimseler –bilhassa din insanları– hâlâ vampir vakalarının şeytanın veya iblislerinin "gerçek" aktivitelerinin cahil Ortodoks köylülerce yanlış anlaşılması olduğunu/olabileceğini öne sürüyordu. Vampir inanışının tepki çekmesinin sebepleri Rum Ortodoks Kilisesi hiyerarşisince çıkar amaçlı kötüye kullanılması ve pagan geleneklerin bu yolla sorumsuzca Hıristiyanlığa sirayet ettirilmesiydi.[3]

Bir başka deyişle, vampir araştırmacılarının 18. yüzyılda yaşananları değerlendirirken oryantalist eğilimlerle anak-

3 Bilimsel gelişmeler ışığında değişen dünya görüşleri ve Avrupa'da cadı avı/vampir skandalları arası dinamikler için bkz. Klaniczay, s. 165-80.

ronizme düşmeleri ve "Aydınlanma miti" perspektifinden olayları indirgemeci tavırlarla aktarmaları son derece sakıncalı bir tutumdur. Ancak unutulmamalıdır ki, bu hatalı tutum Batı Avrupa'nın 18. yüzyılda bilim alanında Doğu'dan daha ileride olduğunu, hurafeleri Karşı-Reform sürecinin aksine saf bilimsel yaklaşımla açıklamaya çalışan inisiyatifin etkin varlığını veya bu sırada Doğu'daki bir grup insanın folklorik vampirlere samimi olarak inanmaya devam ettikleri gerçeğini değiştirmez.

Vampir çılgınlığının mirası olan kılavuz ya da Batı Avrupa'nın vampir İncil'i, Katolik din adamı, tarihçi, okültizm uzmanı, Benedikten rahip Antoine Augustine Calmet (1672-1757) tarafından yazılan dinî incelemeydi. Bu, hem Reform sürecinin hem de Aydınlanma sürecinin etkilerini taşıması açısından mühim bir eserdi; kendisinden önce yazılan teolojik incelemeler olmasına rağmen en büyük etkiyi yaratan kitap onunki olmuştu.[4] Kitabın ilk baskısı 1746'da yayımlanmış, yazar gördüğü inanılmaz ilgiyi takiben Avrupa'nın dört bir yanından gelen öykülerle 1751'de genişletilmiş ikinci baskıyı hazırlamıştı. Calmet'nin tutumu olaydan olaya değişirken, bilim tarafına fazlaca kayıp teolojik handikaplara düşmekten imtina ediyor ve hadiselere getirdiği rasyonel açıklamalar çeşitlilik gösteriyordu. Aydınlanma ilkelerine meyilli görünmek ve önde gelen düşünürlerin adlarını anmakla birlikte, vampir benzeri doğaüstü inanışlara sebebiyet veren olayların gerçekliğini de "tamamen" reddetmiyordu. Rum Ortodoks Kilisesi'ni bu konuda ağır ithamlarla suçlayan Calmet'nin, vampirlerin varlığını meşrulaştırdığını iddia etmek kesinlikle abartılı ve yanlış bir yorum olacaktır lakin Hıristiyanlık tarihi, İncil, menkıbeler ve diğer kaynaklardan alıntılarla tek tek analiz ettiği bazı doğaüstü durumla-

4 Önceki incelemelerden bazıları için bkz. Johannes Zopfius, *Diseratio de vampirus Serviensibus*, 1733; Giuseppe Davanzati, *Dissertazione sui vampiri*, 1744.

rı –Hıristiyanlık düşüncesinde meşruiyetleri olan– şeytanın ya da iblislerin işleri olarak da tanımlamıştır.[5]

Vampir çılgınlığı meselesinin politik/kültürel arka planı ancak Batı Avrupa-Doğu Avrupa münasebetleri bütünlüklü biçimde göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanabilir. Wolff'un belirttiği üzere, Rönesans döneminden Aydınlanma dönemine gelinceye dek bir kıta olarak Avrupa'nın kendisiyle ilgili tanımlamaları da değişmişti: Roma, Floransa ve Venedik kültür ve finans merkezi olma konumlarını Paris, Londra ve Amsterdam'a devrederken, kıtanın doğu bölgesi de kuzey bölgesini "barbarlık ve geri kalmışlığın merkezi" olarak yerinden ediyordu.[6] Bu genel çerçeve içerisinde, Bräunlein aydınlanmakta olan Batı'nın vampir sorununa yaklaşımını şöyle özetlemiştir:

> Aydınlanma döneminde, "hurafenin karanlığından aklın aydınlığına açılan yol" tanımı artık basmakalıp bir formül olmuştu; ne olduğunun her örnekte tekrar açıklanmasına bile gerek yoktu. Kan emici yaşayan ölülerin gerçek olup olmadıklarına dair tartışmalar ise bu durumun en bariz örneğini teşkil etmekteydi, çok tantana yaratmadan "bilim batıl inancı nasıl alt etti" serisinin başarılı bir örneği haline gelmişlerdi.[7]

Vampir mitinin gelişim kanallarından en önemlisi kuşkusuz vampir edebiyatıydı; 18. yüzyıl boyunca defalarca şiirler başta olmak üzere edebi eserlere konu olan folklorik vampirler, 19. yüzyılda ciddi bir dönüşüm yaşamışlardı. İçeri-

---

5 Kitaptan çeşitli parçalar araştırmanın değişik bölümlerinde kullanılmıştır. Bu önemli eserin Türkçe çevirisi yoktur.

6 Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, Kaliforniya, 1994, s. 5.

7 Peter J. Bräunlein, "The Frightening Borderlands of Enlightenment: The Vampire Problem", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 43, sayı 3, 2012, s. 710.

ğinde folklorik vampir öğeleri bulunduran ünlü şiirler arasında Heinrich August Eckenfelder'in *Der Vampire* (1748), Goethe'nin *Die Braut von Korinth* (1797) ve Lord Byron'ın *The Giaour* (1813) sayılabilir.

Folklorik vampirin saltanatı bitip Gotik edebiyatta günümüz yorumlamalarının arketipi "aristokrat vampir" ortaya çıkarken, değişimin kırılma noktası John William Polidori ile Lord Byron'ın fırtınalı ilişkileriydi. Oldukça karışık olan öyküyü özetlemek gerekirse, Polidori, Lord Byron'ın özel doktoruydu. Romantik korku edebiyatına yön veren, 1816 yılındaki o ünlü yaz tatilinde İngiliz romantik şair Percy Bysshe Shelley, şairin sevgilisi Mary Wollstonecraft Godwin (evlilikleri sonrasında Mary Shelley) ve Mary'nin üvey kardeşi Claire Claremont ile birlikte Lord Byron'ın konuklarından biriydi. Gecelerden bir gece Lord Byron'ın önerisiyle gerçekleşen korku hikâyesi yazma yarışmasında genç Mary'nin zihninde *Frankenstein ya da Modern Prometheus* (1818) öyküsünün kıvılcımları çakarken, ev sahibi Lord Byron da ilk modern vampir öyküsünün –hiçbir zaman tamamlamayacağı– taslağını yaratmıştı.[8] İkilinin araları bozulunca Byron, Polidori'yi kişisel doktorluk görevinden azletti. Tek başına kalan genç doktor da (bu esnada yirmili yaşlarının başındaydı), skandallarıyla ünlü eski dostunun maceralarından –ve öykü taslağından– hareketle, onurlu bakirelerin namusuna saldıran asalak vampir Lord Ruthven karakterini yarattı. 1819'da yayımlanan *The Vampyre* adlı novellanın Lord Byron'ın tamamlanmamış öyküsünden ne derece esinlendiği tartışılır olsa da kitabın baş kötüsü ahlâksız asilzade vampir Lord Ruthven'in, Lord Byron'ın bizzat kendisinden esinlenilmiş olduğu aşikârdı. Bu da yetmezmiş gibi, yayınevi eserin dikkat çekmesi ve satışların artma-

8 Söz konusu tatil ve öykü yazma yarışmasını konu edinen bir korku filmi için bkz. *Gothic*, Yönetmen: Ken Russell, Birleşik Krallık, Virgin Films, 1986.

sı için Polidori yerine daha magazinsel bir karakter olan eski dostu Lord Byron'ın adını yazar olarak kullandı. Lord Byron bu yanlış anlamayı düzeltmeye çalışsa da *The Vampyre,* Byron'ın aristokratik vampir romanı olarak anılmaya devam etti. Polidori'nin bu ilk kitabının yayımlanışının ikinci yılında henüz yirmi beş yaşındayken vefat etmesi de muhtemelen eserinin entelektüel haklarının düzgün biçimde savunulamamasında etkili olmuştu. Neticede iddia edildiği gibi kitabın yazarı olmamasına rağmen vampir mitinin evriminde "bizzat" oynadığı rol düşünüldüğünde Lord Byron'ın süreçteki katkıları anlamlıdır.[9]

Soylu, insan görünümlü, ölümsüz kan emicilerin popüler kültürü fethederken kullandıkları en mühim silah cinsellikti. Vampirlerin şeytansı seksüel varoluşlarını keşfettikleri eserlerse Sheridan Le Fanu'nun *Carmilla*'sı (1872) ve Bram Stoker'ın *Dracula*'sıydı (1897). İlkinde, kanlı Kontes Carmilla iyi aile kızlarıyla arkadaşlıktan öte ilişkiler kurmaktan hoşlanan lezbiyen eğilimli güzeller güzeli bir kan emiciydi; annesinin ölümünü takiben babasıyla beraber İngiltere'den Orta Avrupa'ya taşınan uysal bir küçük hanımefendiye musallat olmuştu. İkincisindeki *antagonist*se[10] yüzyıllarca yıkık dökük, rutubetli, kâbusvari şatosundan cahil köylüleri korkutup kanlarını emen Kont Drakula'ydı; Doğu Avrupa'nın geri kalmış Transilvanya'sından, Batı medeniyetinin kalesi Londra'ya gelerek munis İngiliz bakireleri baştan çıkartan, vampirik cinselliğe kışkırtarak cehennem fahişelerine çeviren feodal bir şeytandı. Kontes Carmilla'nın Kont Drakula üzerinde bariz etkileri vardı; bugün *Dracula* kadar popüler olmasa da pek çok kurgusal vampir klişesi esasında *Carmilla* kaynaklıdır.

9 Polidori ve Byron ilişkisinin vampir edebiyatı üzerine etkileri için bkz. Andrew McConnell Stott, *The Poet and the Vampyre: The Curse of Byron and the Birth of Literature's Greatest Monsters*, Pegasus Books, 2014.

10 Ana karakteri (*protagonist*) engellemekle yükümlü, onunla çatışma içindeki "karşı kişi" ya da "düşman"; asıl karakterin zıttıdır – e.n.

19. yüzyıl ve takip eden süreçte yazılan neredeyse tüm vampir anlatıları arka planda süren açık-gizli Batı-Doğu mücadelesi üzerinden veyahut Batılı'nın gözünden Doğu'nun ötekileştirilmesi aksından ilerliyordu. *Dracula*'nın girişinde Jonathan Harker'ın günlüğü aracılığıyla belirtildiği gibi, Batı'nın ve modern insanlığın son izleri Budapeşte'nin güzel köprülerinde sona eriyor; köprünün çıkışı vahşi Doğu'ya, kuralsız Türk egemenliğinin aydınlanamamış topraklarına uzanıyordu. Sayısız örnekle zenginleştirilebileceği üzere edebi vampir, Batı yazınında "aydınlanamamış öteki" Avrupa toplumlarını tanımlamak için kullanılan bir simge olagelmiştir. Bunların başında da Balkan Slavları, Yunan, Romen ve Türk gelir.

18. yüzyıl Avrupası'nda vampir çılgınlığı esnasında ortaya çıkan ve sonrasında da gelişip farklı biçimlere bürünen enteresan bir başka fenomen de vampirin "politik metafor" olarak kullanımıydı. Vampir metaforunun değişik janrlarda yaygınlaşmasının nedeni, halk nezdindeki popülaritesi sayesinde tek kelimeyle birçok olumsuz anlamı birden çağrıştırabilmesiydi. Muhtemelen bunların başında "kan emici", "sinsi" ve "asalak" özellikleri geliyordu. Aydınlanma Çağı'nın etkin filozofları Rousseau ve Voltaire, 18. yüzyılda vampirlerden bahseden münevverler arasında ilk sıradalardı. Ancak 19. yüzyılda metaforu en bol ve sansasyonel biçimde kullanan düşünür de Karl Marx olmuştu.

Voltaire, 1764'te yayımlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde vampir fenomenine yer vermişti; 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı'ndan kısa süre sonra yapılan bu ziyadesiyle iğneleyici "genel durum değerlendirmesi" döneminin en etkili ve kapsamlılarından biriydi. Ünlü düşünür vampirleri bir süre Avrupa'nın gündemini oldukça meşgul etmiş ama sonradan gündemden düşmüş hayalî yaratıklar olarak tanımlarken zamanında pek çok "ciddi" insanın bu konuyla meşgul olmasını ve

vampirlerin "gerçekliğini" tartışmalarını alaycı üslubuyla eleştiriyordu. Esas vampirlerin Londra'da ve Paris'te gündüz vakti insanların kanını emen borsa simsarları, bankerler ve iş adamları olduğunu söylerken fenomenin yazın alanında metafor olarak kullanılmasının da ilk örneklerinden birini veriyordu. Voltaire, Aydınlanma ruhuna uygun bir tutumla, inanışın kökeninin Büyük İskender, Aristo, Platon, Epikür ve Demostenesli Antik Yunan değil, Hıristiyanlıkla bozulmuş Ortodoks Yunanların hurafeleri olduğunu öne sürmüştü. Augustine Calmet'nin de sözünü ettiği Avrupa'dan ve Hıristiyan mitolojisinden bazı hususlara da değindiği analizinde, Tournefort ve diğer erken dönem yazarların vampir yerine *vrykolakas* terimini kullandıklarını hatırlatıyordu.[11] Sonuç olarak, Voltaire gerek vampir çılgınlığının adını koyup özetlemesi gerek metafor olarak kullanmasıyla kendinden sonraki nesillerin üzerinde büyük etki bıraktı. Bugün popüler olan teorilerin iddia ettiğinin aksine vampir inanışını Balkan-Slav geleneğinden ziyade Hıristiyan Yunanların inandığı bir hurafe olarak tanımlayarak Karşı-Reform Dönemi ve Aydınlanma Çağı arasındaki devamlılığı ortaya koyması da dikkat çekiciydi. Yanıldığı en mühim noktaysa vampirlerin 18. yüzyıl çılgınlığının ardından ortadan kaybolmuş olduğuydu.

Voltaire'den bir asır sonra, 19. yüzyılın en önemli düşünürlerinden Karl Marx'ın anlatımlarında da vampir metaforu birden çok noktada kendini gösterir. Filozofun vampir metaforunu kullanmaya ilgisi kuşkusuz fenomenin bilinirliğinin artması ve devamlılığının sağlanması açısından anlamlı olmuştur. "Avrupa'da dolaşan hayalet" kadar bilinir olmasa da ehemmiyet bakımından hayalet metaforundan daha

11 Voltaire, "Vampires", *A Philosophical Dictionary*, c. VII, 1764 (*The Works of Voltaire, A Contemporary Version*, John Morley'in eleştirisi ve biyografik katkısıyla, Tobias Smolett'in notlarıyla, çev. William F. Fleming, E.R. DuMont, New York, 1901). [*Felsefe Sözlüğü*, çev. Lütfi Ay, İnkılap Yayınevi, 2 cilt]

önde olduğu, hatta *Das Capital*'in en kritik doğaüstü metaforunun vampir olduğu da öne sürülmüştür.[12] Bu kullanımların en ünlülerinden birisi şüphesiz *Das Capital*'de sermayeyi canlı işgücünü emerek hayatta kalan, daha çok emdikçe daha uzun yaşayan, daha uzun yaşadıkça daha çok emen vampir benzeri ölü işgücüne benzettiği bölümdür. Marx'ın sınıf mücadelesi evreninde rastlanabilen diğer kullanımlarda da kurban figürü proletaryayı, vampirse sömürgen burjuvaziyi simgeler.[13]

Vampirlerin geri kalmış –olduğu düşünülen– Doğu halklarının popüler inanışlarından ve iç gıcıklayıcı edebi figürlerden sonra yaygın politik metafora dönüşümleri 19. yüzyılın sonundan Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar süren süreçte de devam etmişti. Zira kan emiciler gazeteler, dergiler, bilimsel yayınlar, eğlencelik romanlar ve siyasi makaleler dahil her yerdelerdi. Ötekileştirmek istenilen her grup vampir metaforu kullanılarak saldırıya uğrayabiliyordu. Sadece yazılı metinlerin değil karikatürlerin aranan sembolleri de uzun dişli vampirler, yarasalar ve benzeri vampirizm çağrıştıran figürler olmuştu. Vampirler antisemitik, antikapitalist, antikomünist, yabancı düşmanı veya kadın düşmanı her türlü söyleme uydurulabiliyorlardı.[14]

"Vampir" terimi aynı coğrafyadaki benzer doğaüstü varlıklara verilmiş diğer isimlerin önüne geçmek suretiyle bir nevi şemsiye terim haline gelirken, vampir çılgınlığından

12 Marc Neocleous, "The Political Economy of the Dead: Marx's Vampires", *History of Political Thought*, c. XXIV, sayı: 4, Kış 2003, s. 669.

13 Karl Marx'ın vampir metaforunu kullanımı hakkında yazılmış bazı makaleler için bkz. Jason J. Morrissette, "Marxferatu: The Vampire Metaphor as a Tool for Teaching Marx's Critique of Capitalism", *The Teacher*, Temmuz, 2013, s. 637-642; Neocleous, *a.g.e.*; Amedeo Policante, "Vampires of Capital: Gothic Reflections Between Horror and Hope", *Works and Days*, 59/60, sayı: 30, 2012, s. 213-230.

14 Sarah Libby Robinson, *Blood Will Tell: Vampires as Political Metaphors Before World War I*, Brighton, Massachusetts, Academic Studies, 2011, s. XV.

önceki dönemde ancak yan öğe olarak gözlemlenen "kan emmek" özelliği de yaşayan ölülerin diğer doğaüstü vasıflarını bastırmıştı. Bu dönüşümün nedenleri, muhtemelen, vampir çılgınlığını başlatan Sırbistan vakalarında kan emicilik konseptinin görülmesinin haricinde, kimsenin orijinal söylenceye sadık kalmak gibi bir derdi olmaması ve gitgide yaygınlaşan politik metaforlar/gotik edebi karakterlerin gereksinim duydukları çekici, korkutucu ve seksi özelliğin kan emmek olarak görülmesiydi. Zira eşyaların yerini değiştiren, aktivite olarak anaların sütlerini kesen, kurbanlarını avlamak için kapıyı tıklatıp beklemek zorunda olan köy vampirlerinin okuyucuların zihninde "modern" vampirle aynı çağrışımları yaratması beklenemezdi. 18.-19. yüzyıl yazarlarının yaptıkları, sınırlı da olsa, orada bulunan "kan" konseptini kendi çıkarlarına uygun biçimde parlatmaktı.[15]

Sonuç olarak baktığımızda günümüzde tüm bu anlatılanların ve daha fazlasının bileşimi ve sonucu olan "vampir miti" hâlâ daha gelişim halindedir; "vampir" kavramı 18. yüzyıl Vampir Çılgınlığı ile yeni bir hüviyete bürünmüştür. Küresel çapta tanınan ve kullanılan bir sembol olarak bu aşamadan sonra tarihteki hiçbir halk inanışına indirgenemeyecek kadar kompleks bir yapı, kümülatif bir nosyon ve her yeni anlatıyla geçmişini yeniden yazan bir popüler kültür fenomeni haline gelmiştir.

Vampire dönüşen yeniçeriler sansasyonu ve muhtelif tepkiler

Osmanlı modernleşmesi veya Batılılaşma hareketi gerek başlangıcı gerek safhaları gerek sonuçları bakımından tartışmalı bir süreç olsa da 19. yüzyılın bu süreçteki belirleyiciliği tartışılmazdır. Zira dünyanın büyük bölümünde oldu-

15 Bir sonraki vaka incelemesinde konu daha detaylı ele alınacaktır.

ğu gibi Osmanlı toplumunda da peş peşe reformlar ve hızlı sosyokültürel değişimlerle modernlik fikrinin bedene büründüğü dönem 19. yüzyıldır. İmparatorluk fikrine muhalefet eden milliyetçi akımlar, müteakip ulusal ayaklanmalar, yüzyılların Osmanlı Avrupası'nda ortaya çıkan/çıkmaya çalışan yeni ulus-devletler ve gitgide daralan sınırlar içerisindeki dinî, ulusal veya emperyal kimlik tartışmaları döneme damgalarını vurmuşlardır. Uzun 19. yüzyılın mühim yeniliklerinden biri kuşkusuz "kamuoyu" kavramının zuhur etmesidir; bu süreçte yeni gelişmekte olan kitle iletişim araçları "efkar-ı umumi"nin yönlendirilmesinde etkin rol oynamaya başlamışlardır.

Yeniçeri vampirler skandalının ortaya çıkışı da (1833) kısa süre önce yayın hayatına başlayan, Osmanlı Devleti'nde Türkçe yayımlanan ilk resmî gazete *Takvim-i Vekayi* (1831) aracılığıyla olmuştur. Ancak sansasyonel haberin arka planındaki politik propaganda iddialarını anlamak için öncelikle "Vaka-i Hayriye"nin (1826) ve Osmanlı tarihinin en kritik askerî reformlarından birinin gelişim sürecini hatırlamak yerinde olacak.

Yeniçeri Ocağı, Osmanlı hanedanının erken yıllarından itibaren neredeyse markalaşmış bir kurumdu ve klasik dönemde Osmanlı gücünün sembollerinden biriydi. Avrupa tarihinin modern anlamda ilk daimi ordusu kabul edilen ocağa, başlangıçta sadece gayrimüslim (Boşnaklar hariç) ailelerden toplanıp, Müslüman hanelerde yetiştirilip asimile edilen devşirme çocuklar alınıyordu. Yeniçeri Ocağı'na dahil olmak kazançlı ve avantajlı bir kariyer seçeneği olarak görülmüş ve giriş yolları uzun süre Müslüman doğmuş Osmanlı tebaasına kapalı kalmıştı. Buna istinaden 17. yüzyıla doğru sistem değişerek/bozularak Müslüman çocuklar rüşvetle ocağa katılıp, üstüne yeniçeriler askerlik dışı faaliyetlere iştirak etmeye başladıklarında dönemin güç kaybeden

çevreleri ve takipçileri bu belirtileri "Osmanlı rüyasının bitişi" ve "kurumsal yozlaşmanın göstergesi" olarak sunmuşlardı.

Yeniçerilerin emperyal Osmanlı askerî gücünün dosta güven, düşmana korku salan sembollerinden yeniliğe kapalı, saray entrikalarında aktif rol oynayan, kontrol edilemez, aşırı kalabalık bir silahlı güç odağı konumuna doğru yolculukları elbette bir anda gerçekleşmedi. Şunu da eklemek gerekir ki, devlet içerisinde sultanın mutlak otoritesine karşı gelebilecek tek kuvvet Yeniçeri Ocağı değildi. Lakin olaylara bir kez karıştıktan sonra yönetenlerin mütemadi paranoyalarının odağında "olağan şüpheliler" konumuna geldiklerini söylemek yanlış olmaz. 1622'de ilk kez bir padişahın yeniçeri isyanıyla tahttan indirilip katledilmesinde sergilenen güç gösterisi, gelecek yıllarda pek çok kez tekrarlanan taht değişiklikleri ve padişah-sadrazam-şeyhülislâm idamlarıyla devam etti. "Edirne Vakası" (1703) ile Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin öldürülüşü ve padişah değişimini, kimilerince –tartışmalı biçimde– ilk Batılı reform hamlesi olarak değerlendirilen Lale Devri'nin sonunu getiren Patrona Halil İsyanı (1730), Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın öldürülüşü ve padişah değişimi izledi. Yeniçeri Ocağı'nın sonunun gelmesine yakın bir tarihte Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) sonucu, ocağa alternatif bir ordu kurmak isteyen "yenilik yanlısı" padişah III. Selim öldürülmüştü. Yeniçeri Ocağı tüm olaylarda başkahraman ya da en büyük güç odağı olmasa da –ki Yeniçeriler farklı liderlerin kontrolünde otonom güç odakları olarak hareket ediyorlardı– padişahları tahttan indirmek, en üst seviye devlet erkânını idam etmek ve hatta padişah öldürmek inisiyatiflerine dönemsel olarak sahiplerdi. Elbette Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardında birçok başka nedenler de vardı, ancak konumuz açısından daha fazla ayrıntıya girmeye gerek yok.

Neticede II. Mahmut'un askerî reformlarının en ünlüsü –birkaç kez deneyip sonunda başardığı– Yeniçeri Ocağı'nı kaldırılması oldu. Söz konusu askerî reform barışçıl yöntemlerle değil, beklenildiği üzere, korkunç boyutlarda katliamlarla gerçekleştirilmişti; en kanlı safhalarından birinde yeniçeri kışlasına açılan top ateşiyle bir seferde yaklaşık dört bin asker kışlalarında öldürülmüştü. Resmî tarih tarafından "Hayırlı Olay", Balkanlardaki Yeniçeri Ocağı taraftarlarınca "kara gün" olarak tabir edilen bu hadise, sınırları ve kapsamı hâlâ daha tam olarak kestirilemeyen bir yeniçeri karşıtı propaganda ve "anılarını tarihten silme" girişimiyle devam etti.

Yeniçeri vampirler sansasyonuna neden olan rapor, "mezarlarından geri dönerek köylüyü rahatsız eden" ve bunun sonucunda bedenleri uygun ritüellerle yok edilen cadılardan bahsediyordu. Bu politik atmosferde ve resmî gazetede yayımlandığı göz önünde bulundurulduğunda haberin siyasi propaganda motivasyonu taşıdığı aşikârdır. Zaten Eldem'in de belirttiği gibi, haberin bir bölümü sadece hortlayan yeniçerileri ve ocağı –isimlerini anmamaya özen göstererek– lanetlemek için ayrılmış, halkın II. Mahmud'un yeniçerilere karşı mücadelesindeki duruşu açıkça ilkinden yana ilan edilmişti.[16]

Söz konusu makalenin başında okuyucular için bunun ibretlik bir öykü olduğu ve Tırnova naibi Ahmed Şükrü Efendi'nin ilamından aktarıldığı bildiriliyordu. İddiaya göre cadılar ev eşyalarının yerini değiştirmek, yiyecekleri mundar etmek, yeni doğanları analarının yanından alıp yerlerde sürüklemek ve uykularındaki köylüleri boğarcasına göğüslerine manda gibi ağırlık vermek tarzı doğaüstü aktiviteler gerçekleştiriyorlardı. Köylülerse korkuya kapılmış, köyü terk etme planları yapmaya başlamışlardı. Köylülerin cadılığın nedeni olarak gördükleri şey, daha önceki Müslü-

16 Eldem, s. 7.

man ve gayrimüslim olaylarında da sıkça bahsi geçen "ervah-ı habise" hadisesi, yani kötü ruhlardı. Eylemleri gerçekleştiren kötü ruhlar kendilerini göstermediklerinden, onları def etmek için tutulan Hıristiyan cadıcı Nikola, eski yeniçeri eşkıyalar Tetikoğlu Ali Alemdar ve Abdi Alemdar'ın kabirlerini özel mezar tespit aletiyle bulmuştu. Yine bölgedeki pek çok vakada olduğu gibi cesetler bozulmamış durumdaydı, saçlar ve tırnaklar uzamış, beden iki katı büyümüş, gözler kan dolmuştu. Açıkça belirtildiği üzere, hain yeniçeriler hayatları süresince cinayet, hırsızlık, ırz düşmanlığı gibi büyük günahlarla yerel halkı canlarından bezdirmiş, mezarlarında cezalandırılan, bir nevi "kabir azabı çeken" kötü ruhlardı; Vaka-i Hayriye'ye tanıklık ettikten sonra umutsuzluk ve yalnızlık içinde ölmüşlerdi. İki cadı da her anlamda günahkâr ve içinde yaşadıkları topluluktan dışlanmış marjinal karakterlerdi ve bu özellikleriyle folklorik vampirlerin geri dönüş gereklerini tamamen karşılıyorlardı. Usta avcı Nikola önce cesetlerin gövdelerine kazık sapladı, sonra da kalplerini çıkarıp kaynattı. Ancak bu yöntemler cadıları durdurmaya yetmeyince Hoca Sadeddin Efendi'nin cevaz verdiği üzere cesetler yakıldı. Raporun yazıldığı tarih 5 Eylül 1833 idi.

Daha önceki örnekler ve Osmanlı toplumunda 16. yüzyıldan beri süregelen folklorik vampir farkındalığı hesaba katıldığında, ne *Takvim-i Vakayi*'de bir folklorik vampir haberinin çıkmasında ne de haberde anlatılan detaylarda şaşılacak bir şey vardır. Cevap bulunması zor olan ilgi çekici soru, bu fenomenin propaganda malzemesi olarak kullanılmasında bir önceki yüzyıldan itibaren Avrupa kamuoyunu sallamakta olan vampir skandallarının, daha da ötesi vampir imgesinin politik metafor olarak kullanılmasının bir etkisi olup olmadığıdır. Bunun yanı sıra olayın aktarımında güçlü politik ifadeler vardır ama köylülerin yanlış inançları, yaşananların gerçekdışılığı veya bölge insanının cehaletiyle il-

gili hiçbir vurgu yoktur. Öykünün bu açılardan Batı medyasındaki vampir haberlerine öykünerek hazırlanmış olması muhtemel görünmemektedir. Ancak vampir söylencesini politik bağlamda kullanmak konusunda bir etkilenme yaşanmış olabilir; bu olmuşsa da direkt bir etkileşim değil, özgün bir yorumlamadır. Sorunun cevabı ne olursa olsun, lağvedilen, itibar karalaması yapılmaya çalışılan bir askerî birliğin üyelerini kitle iletişim araçları üzerinden bu şekilde suçlamak gerçekten yenilikçi bir yöntemdir ve vampirlerin politik metafor olarak kullanımı örnekleri arasında özel bir yeri olmalıdır.

Her şeye karşın –haber, hedef kitleye hitap eden uygun propaganda malzemesi olarak görülüp resmî gazetede yayınlanmış olsa dahi– bu durum bütün toplumun folklorik vampir inanışını kabul ettiği, takip ettiği ya da cadılardan/yaşayan ölülerden korktuğu anlamına gelmez. Ancak folklorik vampir söylencesinin toplumsal bellekteki mevcudiyetini tüm verilere rağmen reddetmek de aynı ölçüde abestir. Haberi cumhuriyet döneminde ilk defa gündeme getiren Reşad Ekrem Koçu propaganda değerinden ziyade bu hadiseyi tarihimizdeki "pek tuhaf ve hatta korkunç bir batıl itikat"[17] olarak tanımlar. Koçu'nun görece geç bir dönemde (1952) yazılmış eserinde meseleyi anlatırken hortlak, gulyabani gibi benzer inanışlardan bahsedip de vampir terimini kullanmamasıysa ilginçtir.

Olayların sansasyonel ve uluslararası vampir fenomeniyle ilgili boyutuysa İrlandalı din adamı, yazar, tarihçi ve doktor Robert Walsh'ın (1772-1852) olayı aktarırken seçtiği üslupta meydana çıkar. Walsh, 1820-1828 yılları arasında İngiliz Büyükelçiliği'nin pederi olarak görevlendirildiği İstanbul'da yaşamış, anılarınıysa sonraki yıllarda kitap olarak paylaş-

17 Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952, s. 9-11.

mıştı. 1836'da yayımlanan *Residence at Constantinople* kitabında, Türklerin ne kadar batıl inançlı ve kara cahil bir toplum olduğunu anlattığı bölümde yeniçeri cadılardan da bahsediyordu.[18] Pedere göre haberin propaganda motivasyonu kesindi ve II. Mahmud'un yeniçerilerin hatırasına ve itibarına karşı giriştiği mücadelede basın gücüyle cahil halkın batıl inançlarını manipüle ettiğini iddia ediyordu. Vampirliğin Avrupa'da çoktan terk edilmiş bir inanış olduğu ama barbar Türklerin buna inanmaya devam ettiğine dair görüşleri, vampirlerin ilk ortaya çıkışlarından beri tartışmaya yön veren "geri kalmış Doğu karşısında aydınlanmış Batı" eksenine uyumluydu. Aynı konudan bahsettiği ikinci eserde de iddialarını yenilemişti.[19]

Walsh'ın gazete haberini aktarırken takındığı oryantalist tavırdan daha önemli olan konu, haberdeki detaylar ve yazarın yaptığı yaratıcı değişikliklerdi. Çünkü vampir skandallarında yerleşik hale gelen bazı tasvirlerin muhtelif yerel olaylara nasıl adapte edildiklerine örnek teşkil ediyorlardı. Yazar haberde anlatılanları 19. yüzyılda, hele ki İngiltere'de, artık iyice yerleşen kurgusal vampir klişeleriyle kaleme almıştı. Mesela Ahmet Şükrü Efendi'nin raporundaki cadılar yerel halkı evdeki eşyaların yerlerini değiştirerek ya da un, yağ ve balı birbirine karıştırarak rahatsız ediyorlardı. Gerçekten zarar verdikleri söylenebilecek aktivitelerindeyse yeni doğanları yerlerde sürüklüyor, uyuyan insanların göğüslerine oturarak manda gibi ağırlık veriyorlardı. Walsh ise açıkça yaşayan ölülerin mezarlarından çıkıp her

18 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople During a Period including the Commencement, Progress and Termination of the Greek and Revolutions*, Westley&Davis, Londra, 1836, s. 464.

19 Thomas Allom ve Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor: Illustrated*, Peter Jackson, late Fisher, son&Company, Londra, 1839, s. 24 [*İstanbul Manzaraları-Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle*, çev. Şeniz Türkömür, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.]

gece yerlilerin kanlarını içtiklerine inanıldığını söylemişti. Bu durum vampir çılgınlığı sonrası oluşan atmosferin açık bir yansımasıydı. Öncesinde çeşitli diğer aktiviteler arasında sadece marjinal olarak kan içen folklorik vampirler artık jenerik bir özellik olarak kan içici diye tanınmaya/tanıtılmaya başlamışlardı.

Yazarların bu eğilimlerinin çeşitli nedenleri vardı: Kan emme eylemi diğerlerinden daha korkunç ve sansasyoneldi, kışkırtıcı biçimde Hıristiyanlık ritüellerindeki İsa'nın kanını içme eylemini çağrıştırıyordu. Tüm vampir olayını açık ve anlaşılabilir bir kalıba sokmuş, vampir mitine diğer ölümden dönen doğaüstü varlıklardan farklı özgün ve belirleyici bir özellik eklemişti. Batı Slav örneklerinin bazılarında görülmüş, daha önemlisi düşünürler ve edebiyatçılar tarafından benimsenerek popüler hale getirilmişti. Bu arada belirtmekte fayda vardır ki, göğse ağırlık vermek ya da boğmak mevzuları da dikkate değerdir. Zira folklorik vampirin kurbanını boğarak öldürmesi, kanını emerek öldürmesinden çok daha yaygın bir inanıştı. Söylencenin medikal kökeninin bulaşıcı göğüs hastalığı, bilhassa verem olabileceği iddiaları göz önüne alındığında, uykuda göğse binen ağırlık zannedilenden daha ciddi bir tehditti; verem salgınının olduğu köyden kaçma girişimiyse geçerli bir hayatta kalma çabası olarak kabul edilebilir.

İkinci önemli husus, vampir teriminin kullanımıdır. "Cadı" terimi, ikili anlamıyla, İngilizcede hem *witch* hem de *vampire* sözcüklerinin birincil karşılıkları olan Türkçe sözcüktür. Peder Walsh, gazete haberinde "vampir" kelimesi geçmediğini elbette biliyor olmasına rağmen "cadı" kelimesinden bahsetmeye gerek bile duymadan vampir tabirini kullanmıştı. Günümüz Türkçesi perspektifinden bakıldığında soru işaretleri yaratan bu durum, 19. yüzyılda muhtemelen pek de garip karşılanmamıştı. Nitekim "vampir" terimi

Batı dillerinden sonra 19. yüzyıl Türkçesi'ne de hızlı ve ilginç bir giriş yapmıştı.

Eski inanışlar - yeni tabirler

Folklorik vampirler nasıl ki pek çok dilde, pek çok farklı isimle biliniyorlarsa Türkçede de birden çok karşılıkları vardı. Ancak bu karşılıklar, diğer dillerde de olduğu gibi sadece "folklorik vampir" anlamına gelmiyorlardı. Zaten inanışların kendilerinin sınırları da belli sayılmazdı; modern anlamda cadı, vampir, kurtadam, hortlak, zombi, kötü ruh diye bilinen doğaüstü varlıkların sınıflandırılmaları oldukça sonraları, farklı kaygılarla gerçekleştirilmişti. Buraya kadar olan kısımdan, modern-öncesi döneme ait herhangi bir halk inanışında kesin ve net çizgiler beklemenin isabetli bir tavır olmayacağının anlaşıldığını umut ediyorum.

Vampir teriminin Türkçeye girişi Osmanlı İmparatorluğu'nda modern yöntemlerle ilk Türkçeden Türkçeye sözlüklerin hazırlanmasıyla aynı döneme denk gelmektedir. O güne kadar "vampir"in Türkçedeki karşılığının ne olduğuna dair tartışmaların etrafında dolaştığı tabirler cadı, hortlak, karakoncolos ve gulyabani olmuştu. Bir diğer önemli terimse *obur*du ancak Türkçeden Türkçeye sözlüklerde bu kelimeye rastlanmıyordu. Zaten Evliya Çelebi de ilk ağızdan bu tabirin Tatarca bir sözcük olduğunu belirtmişti. Ne var ki, Türki dillerde ve Türk coğrafyasında yaygınlığının yanı sıra *obur* Türkçeden Slav dillerine geçen bir tabir olduğu düşünülen "vampir" sözcüğünün etimolojik kökeni açısından da önem taşır.

Folklorik vampirleri karşılayan en yaygın terim "cadı"dır. Cadı, Türkçeye Farsçadan geçmiş bir kelimedir ve Farsçada modern Türkçe anlamına yakın biçimde "sihirle uğraşan, kötü, büyücü kadın" anlamları taşımaktadır. Firdev-

si'nin *Şehnamesi*'nde de bahsedilen bu doğaüstü varlığın Türkçede en erken kullanımlarından biri *Saltukname*'dir.[20] Cadılar *Saltukname*'nin pek çok yerinde karşılaşılan, Farsça orijinal anlamına yakın, destan kahramanının mücadele ettiği antagonistlerdir. İlginç biçimde cinlerle direkt bağlantıları vardır ve aynı türün elemanları gibi yansıtılırlar; hatta bir örnekte Saltuk, bir cadıyı tövbe ettirip Müslüman yapar.

Cadı terimi Farsçadan Türkçeye geçerken tam olarak belirlenemeyen bir noktada bariz anlam genişlemesine uğramıştır. Tartışma konularından ilki, cadının Türkçedeki ilk anlamının ne olduğudur. Sariyannis, ilk anlamın büyücü kadın, yani modern Türkçedeki cadı olduğunu; vampir, yaşayan ölü anlamının sonradan eklendiğini iddia eder.[21] Eldem ise 19. yüzyıla kadar ilk anlamın folklorik vampir olduğunu ancak Batı'daki "süpürgesiyle uçan büyücü" tasviriyle, modern Türkçe cadı anlamının baskın geldiğini söyler.[22] Türkçe tarafından ilk ödünç alındığında Farsçadaki klasik anlamında mı, yoksa Pers kültüründe tam karşılığı olmayan vampir benzeri doğaüstü varlıkları tabir etmek için mi tercih edildiğini saptamak oldukça güçtür. Ancak 19. yüzyılda "vampir" teriminin "folklorik vampirleri" cadıdan daha net tanımlayan bir ifade olarak Türk diline dahil edilmesiyle beraber cadının zamanla "folklorik vampir" anlamını kaybetmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklara baktığımızda ilk örnek aynı zamanda ilk Türkçeden Türkçeye sözlük olan *Lehçe-i Osmani* (1876) adlı Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) tarafından hazırlanan eser-

20 Ebü'l-Hayri Rumi'nin eseri *Saltukname,* Şükrü Haluk Akalın derlemesiyle üç cilt halinde yayımlanmıştır. Menakıpnamenin muhtelif bölümlerinde ana kahraman farklı cadılarla mücadele eder, en meşhuru Rağduş cadıyı öldürdüğü bölümdür.

21 Sariyannis, s. 207-208.

22 Eldem, s. 6.

dedir. Ahmed Vefik Paşa aynı zamanda etkili bir devlet adamı ve eski sadrazamdı. Aslında köklü bir Osmanlı Rum ailesinden gelen, on altı dil bilen bir *poliglot*tu[23]ancak sözlüğün cadı maddesinde Yunan halk inanışlarından bahsetmemişti. *Lehçe-i Osmani*'de cadının ilk anlamı "mezarından kalkıp gelen gul, karakoncolos, vampir" olarak veriliyordu. İkinci anlamıysa bugün kullanılan "büyücü, sihirbaz kadın"dı.[24] Türkçe kaynaklarda sık rastlanmayan, folklorik vampiri Arap folklorundan ödünç bir tabir olan gul (*ghoul*) inanışı ile açıklaması da akla Polidori'nin *The Vampyre*'in önsözündeki iddiasını getirir. İlk vampir novellasının yazarı da –Aydınlanmacılar ile aynı doğrultuda– Yunan halk inanışı olarak kabul ettiği doğaüstü varlığın Antik Yunan değil, Arap kökenli olduğunu ve Hıristiyanlık yüzünden Yunanların bu hurafeyi benimsediğini öne sürüyordu.[25]

Cadı teriminin izinde ikinci kaynak Şemseddin Sami'nin, *Kamus-i Türki* (1901) adlı eseridir. *Kamus-i Türki*, II. Abdülhamit'in isteğiyle modern yöntemlerle hazırlanan ilk Türkçeden Türkçeye sözlüktür. Görece genç yaşta vefat etmesine rağmen Türk edebiyat tarihinde önemli bir figür olan Şemseddin Sami anadili Türkçe olmayan, Ahmed Vefik gibi bir poliglottu. Şemseddin Sami, selefinden farklı olarak cadının ilk anlamını "büyücü kadın" olarak vermiş, hatta iki farklı maddeye –"cadu" ve "cadi"– ayırmıştı.[26] Şemseddin Sami'deki baskın tavır, Ahmed Vefik'in aksine bariz biçimde "folklorik vampir" anlamındaki cadıyı, Aydınlanmacı bir dille eleştirmesiydi; cadının, "sıradan halkın cahilce inanışlarına göre, mezardan kalkan ve cin gibi insanları korku-

23 Çok dil bilen kimse – e.n.

24 *Lehçe-i Osmani*, "Cadi", (der.) Ahmet Vefik Paşa, 2. baskı, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1888.

25 John William Polidori, *The Vampyr; a Tale*, Londra, 1819, s. XIX.

26 *Kamus-i Turki*, "Cadu" ve "Cadi", (der.) Şemseddin Sami, 1. baskı, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1901.

tan bir illüzyon, vampir ve karakoncolos"[27] olduğunu söylüyordu.

Pertev Naili Boratav da "cadı" sözcüğünün Farsça "ğadu" kökenli, Batı anlayışındaki vampirle yalnızca belli ortak özellikler gösteren, hortlak ve hayalet benzeri bir inanış olduğundan bahseder. Cadı olarak mezardan kalkmanın nedeni hayattayken yapılan kötü işler ya da doğuştan kötü olmak olabilir. Bazı inanışlarda, hayattayken bulunduğu topluluk içerisinde "içerideki düşman" özellikleri gösteren cadı, öldükten sonra gul refleksleri gösterebilir, dolayısıyla mezarlıklarda dolaşarak yeni gömülmüş cesetleri yiyebilir. Boratav'a göre cadıyla birebir bağlantılı "hortlak" ve "hortlamak" kavramlarının kökeni İslâmiyet öncesi döneme dayanır. Bugüne dek dikkat çekmemiş bir iddiası da 1950'lerde yazılan makalesinde 19. yüzyıl Balkan göçmenlerinin anılarında "cadıcı" diye bilinen profesyonel avcılardan bahsettiklerini söylemesidir.[28]

Folklorik vampirler için kullanılan en tartışmalı tabirlerden birisi kesinlikle "hortlak"tır. Bu, Türkçe kökenli bir sözcüktür ve kökeni dolayısıyla açıkça mezarda cezalandırılma fenomenine işaret eder. "Hort", av hayvanlarının ölürken çıkardıkları inleme sesidir ve "hortlamak" fiilinin anlamı sadece doğaüstü yollarla ölünün hayata dönmesi değildir. Günahkâr kişinin mezarında canlanıp ıstırap çekerken vahşi hayvanlar gibi "hort, hort" sesleri çıkardığına dair inanıştan türemiştir. Bu bağlamda "hortlak" her şeyden önce ruhu mezarında cezasını çeken ve buna mukabil hayvan sesleri çıkarmakta olan ölüdür. Gerek folklorik vampir söylencesi gerek kabir azabı fenomeniyle dirsek temasındadır ve Boratav'ın belirttiği gibi ikisinden de eski kökenleri olması kuvvetle muhtemeldir.

27 *Kamus-i Turki*, "Cadi".

28 Boratav, s. 46-47.

Lehçe-i Osmani'nin hortlak maddesinde de mezarda acı çekmek unsuru vurgulanmıştır; hortlak, "mezarında vahşi hayvanat gibi hort hort sesleri çıkaran, mezarında işkence gören, yaşarken de saadetsiz olan insan"[29] diye tanımlanırken vampir kelimesine yer verilmez. Sir Winston Redhouse tarafından hazırlanan dönemin bir başka ünlü sözlüğünde –İngilizce/Türkçe– ise hortlak, "mezarında gördüğü doğaüstü işkence neticesinde inleme ve sızlanma sesleri çıkardığına inanılan, bir çeşit vampir ya da hayalet"[30] olarak tanımlanırken yine hem kabir azabı hem de folklorik vampir özellikleri vurgulanır.

Bu bağlamda kabir azabı çeken ölülerin çıkardıkları seslere dair sahih hadisler de dikkate değerdir. Hortlak İslâm öncesi dönemden kalma bir inanış olsa da ana hatlarıyla Osmanlı Sünni-Hanefi İslâmiyet yorumuna ve ilmihallerde anlatılan din esaslarına uygun olduğu söylenebilir. Ancak hortlakların hortlama nedenleri sadece günahlar ya da cezalandırma değildir; dünyada yarım kalmış işleri sebebiyle hortlayan cesetler de vardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, folklorik vampir inanışlarının belirleyici ve sansasyonel unsuru, yani vampirin mezardaki durumunun test edilmesi ve yok edilme ritüelleri gibi uygulamalı özellikler her hortlak söylencesinde bulunmaz. Dolayısıyla iki kavram birbirlerinin tam karşılıkları olarak görülemezler, aynı şekilde tüm benzerliklerine rağmen "kabir azabı" ve "hortlak" fenomenleri de birbirlerini tam olarak karşılamazlar. Kefevi'nin belirttiği üzere kabir azabı Müslüman olmayan herkes için geçerli olan, Müslüman olanlardan da büyük günahlar işleyenlerin maruz kalacağı İslâm'ın temel kaidelerinden biridir; "hortlak" ya da "vampir" gibi ara sıra gerçekleşen bir ce-

29 *Lehçe-i Osmani*, "Hortlak".

30 *Turkish and English Lexicon*, "Hortlak", (der.) Sir J.W. Redhouse, 3. baskı, A.H. Boyajian, İstanbul, 1890.

zalandırma değildir. Ne var ki, farklı inanç sistemlerindeki benzer inanışlar, inanışlar arası etkileşimler aşamasında muhtemelen kolaylaştırıcı etki yaratmışlardır.

"Hortlak" ve "vampir" fenomenleri arasındaki ilişki hususunda en açık ve konuyla direkt uğraşan metin 1910 yılında Abdülaziz ibn Cemaleddin tarafından yazılmıştır. *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri,* Osmanlı tarihinin erken etnografik denemelerinden birisidir. Eserde Osmanlı günlük hayatı, inanışlar, ev ve bahçe düzenlemeleri, giyim kuşamın yanı sıra dil, ekonomi, eğitim ve benzeri pek çok kültürel unsura değinilmiştir. Eserin ilgili kısmında, oldukça ilginç ve cahilce bir inanış olarak tanımlanan hortlak anlatılırken enteresan bilgilere yer verilir. Öncelikle Cemaleddin'e göre, hortlak ve vampir farklı coğrafyalarda farklı iki isimle anılsa da özünde aynı inanıştır. Trakya, özellikle Edirne yöresinde hortlak, Makedonya, özellikle Manastır yöresinde vampir adıyla bilinir. Bu fenomenin özellikle bu iki bölgede görünmesinin nedeninin uygun toprak tipleri olduğuna inanılır; zira hortlayan cesetler uygun toprak yapısı olmayan bölgelerde yeryüzüne çıkamazlar, ki bu durum Levakoviç'in 17. yüzyılda Makedonya'da yaptığı tanımı andırır. Bunun yanı sıra Cemaleddin'in hortlakları, Balkan vampir söylencelerindeki unsurlardan çoğunu barındırır. Örneğin vampir avcılarının, McCleland'ın defalarca örneklendirdiği gibi doğuştan "özel" ve "öteki" niteliklerine sahip olması gerekir; buna uygun olarak Cemaleddin de vampir avcılarının doğuştan çift cinsiyetli, hünsa, olmaları gerektiğini söyler. Allatios'un *vrykolakas* ve *tympanios*larını andırır şekilde, hünsa avcı tarafından vurulan vampir/hortlak, içindeki hava kaçmış gibi sönerek yok olur. Hortlağın mezarında durdurulma metotlarından birisi beklendiği gibi şüpheli mezara kazık saplamaktır, daha dikkat çekici diğer yöntemse mezara sönmemiş kireç dökmektir, ki "toprağa kireç dökmek"

özünde bulaşıcı hastalıklardan vefat eden kişilerin yayabilecekleri düşünülen hastalıklarından korunmak için uygulanan bir yöntemdir.[31]

Günümüz Türkçesinde oldukça nadir kullanılan ancak eski kaynakların hemen hepsinde bir şekilde değinilen folklorik vampir muadili diğer kavram "karakoncolos"tur. Karakoncolos başlı başına bir araştırma konusu olması gereken, kültürler ve dinlerin farklı bağlamlarda kullandıkları, etkileşimlerin nerede başlayıp nerede bittiğinin anlaşılamayacağı bir fenomendir. Bazı lengüistik iddialar sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu yönündedir ancak daha güçlü bir iddia karakoncolosun Yunanca *kallikantzaroi* adlı halk inanışının Türkçe transliterasyonu olduğu yönündedir. *Kallikantzaroi* Leo Allatios'un *exotica* şeytanlarından biridir ve *De Opinatianibus*'ta herhangi bir folklorik vampir vurgusu olmadan yerini almıştır. Daha ziyade, kendi özel takvimine uygun tarihlerde ortaya çıkan bir öcü, umacıdır. Hem *Lehçe-i Osmani* hem de *Kamus-i Turki*'de vampir anlamı belirtilir ancak hiçbir örnekte açılımı vampirle sınırlı değildir. Mesela *Lehçe-i Osmani* karakoncolosu "umacı ve gulyabani gibi insanları korkutmak için uydurulmuş bir korku karakteri; mezardan dönen ölü, vampir"[32] olarak tanımlar. Redhouse da karakoncolosun "umacı, öcü, goblin"[33] anlamları olan Türkçe kökenli bir sözcük olduğunu söyler. Hatırlanacağı gibi karakoncolos, Evliya Çelebi'nin *obur*un direkt karşılığı olarak verdiği terimdir. Bunun haricinde karakoncolos *Seyahatname*'nin popüler doğaüstü tabirlerinden biridir, kitabın farklı yerlerinde farklı şekillerde kullanılır. Mesela *obur*ların gece savaşı bölümünde "karakoncolos geceleri" diye bir dönemden bahsedilir; bu dönem Ortodoks top-

31 Abdülaziz Bey, s. 364.

32 *Lehçe-i Osmani*, "Koncolos".

33 *Turkish and English Lexicon*, "Koncolos".

lumunda özel dinî anlamı olan bir süreçtir ve kış mevsiminin en soğuk dönemine tekabül eder. Epifani Yortusu'ndan (6 Ocak) önceki birkaç haftalık dönemde görülür. "Karakoncolos geceleri"nin Türk Anadolu kültüründeki karşılığı kış mevsiminin en soğuk kırk gecesi anlamına gelen "zemheri geceleri"dir. Karakoncolos, Bulgar folklorunda Anadolu'dakine benzer özellikleriyle tanınan bir doğaüstü fenomen olmasının yanısıra Kuzey Afrika'nın bir bölümünde hâlâ "vampir" teriminin birincil karşılığı olarak kullanılır.

Karakoncolosun ne olduğu, yılın en soğuk gecelerinde ortaya çıkan cüce cin mi, yoksa mezardan kalkan bir vampir mi olduğunun cevabı tam olarak verilemese de koncolos hakkında modern Türkiye'den ilginç bir örnek, doğaüstü fenomenin günümüze kadar varlığını çeşitli değişimlerle devam ettirdiğini ortaya koyar. Çobanoğlu'nun Yozgat (1995) ve Sivas'tan (1999) derlediği memoratlarda[34] "congoloz"[35] denen varlık, yılın soğuk gecelerinde evlerin kapılarını çalıp içerdekilerin sevdikleri kişilerin seslerini taklit ederek onları dışarı çağırır. Tehlikeli çağrıya kulak veren kişiyi soğukta yürütüp, evinden uzaklara çekerek ölmesine neden olur, bu yüzden zemheri geceleri koncolosun çağrısına kulak verilmemelidir.[36]

Anlatıya göre koncolos, koncolos geceleri ortaya çıkan bir iblistir ve bahsedilen öldürme metodu fark edilebileceği gibi folklorik vampirin Osmanlı hukuk çevrelerinde en çok konuşulan yöntemidir. Nitekim Ebussuud vampir fetvaları ve onlardan yola çıkan Kefevi ilmihalinde folklorik vampirin yaptığı şey tam olarak kapıları çalıp evdekileri dışarı çağırmaktır, çağrıya cevap veren ölür; aynı şekilde *vrykolakas*ın en popüler öldürme yöntemlerinden biri de budur. 1990'lar-

34 Memorat: Bir insanın yaşadığı ve çeşitli sebeplerle izahı yapılamayan olağanüstü an ya da hikâye – e.n.

35 Karakoncolos muadili yerel bir deyiş.

36 Özkul Çobanoğlu, *Türk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnanışları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 136.

da Doğu Anadolu/Batı Karadeniz bölgesinden toplanan memoratlarda, folklorik vampire işaret eden başka belirti olmasa da farklı inanışların nasıl iç içe geçip melez formlar üretebildikleri gözlemlenebilir.

Bu bölümdeki folklorik vampir muadillerinden sonuncusu *obur*dur. *Obur,* Osmanlı sözlüklerinde yer almaz zira Türkçe değildir, Evliya'nın belirttiği gibi Tatar-Çerkes dillerinde değişik anlamlara gelebilen bir terimdir. Sadece Tatar ve Çerkeslerde değil, Karadeniz etrafı ve Kafkasya'da birçok topluluk tarafından kullanılır ve bazı lengüistik tezlere göre Slav dillerindeki *upir*-vampir kolunun etimolojik atasıdır. Bu noktada etimolojik açıdan yanlış anlaşılabilecek bir hususu düzeltmek yerinde olacak: *Obur* teriminin modern Türkçedeki obur sözcüğüyle bir ilgisi yoktur. Modern Türkçedeki obur Farsça kökenli, konuyla alakasız bir kelimedir. Vampir, cadı anlamındaki *obur* ise muhtemelen "op" ya da "ob" kökünden, günümüz "öpmek" fiiliyle de bağlantılı, "emmek, soğurmak" gibi kavramlarla ilgili bir fiilden türemiştir.[37] Diğer terimler gibi *obur* da farklı anlamlarda kullanılır, mesela Kafkaslarda yaşayan Türki topluluk Karaçayların folklorunda şekil değiştiren büyücü cadıdır.[38] Ancak Türkçe konuşan Gagavuzlar *obur*u vampirin karşılığı olarak kullanırlar. *Twelve Years of Study in Bulgaria*'da anlatıldığı üzere 19. yüzyıl sonu Bulgaristan'da, Slavlar vampirlere *upior* derken, Türkçe konuştukları belirtilen Gagavuzlar, yazarın transliterasyonuyla vampirlere *obour* derler.[39] Nitekim Karadeniz çevresindeki *obur* inanışları günümüzden birçok örnekle de zenginleştirilebilir.

---

37 User, s. 119-30.

38 Jan L. Perkowski, *The Darkling: A Treatise on Slavic Vampirism*, Slavica Publishers, Inc.,Ohio, 1989, s. 35-36. Ayrıca *obur* inanışının bölgesel varyasyonları için bkz. Yaltırık, s. 196-199.

39 Stanislas Graham Bower St. Clair ve Charles A. Brophy, *Twelve Years Study of the Eastern Question in Bulgaria: Being a Revised Edition of "A Residence in Bulgaria"*, Chapman&Hall, Londra, 1877, s. 29.

18. yüzyılda Doğu Avrupa'nın gülünç ve korkunç batıl inançlarının sembolü haline gelen vampir, 19. yüzyıla gelindiğinde bir taraftan politik tartışmalarda sıkça kullanılan pejoratif metafor bir taraftan da gotik-romantik edebiyatın popüler karakteri hüviyetlerini kazandı. Batılılaşma hareketleri 19. yüzyılda Osmanlı toplumunun her alanında etkilerini hissettirirken Osmanlı'nın Avrupa'da kaybettiği topraklarda yeşeren vampirin Batı'daki popülaritesi, eski bir Osmanlı hurafesi olarak değerlendirilen fenomenin yeniden yorumlanmasına yol açtı. Osmanlı tarihinin ilk Türkçeden-Türkçeye sözlüklerinde "vampir" sözcüğü yüzyıllarca beraber kullanıldığı muadilleri cadı, hortlak, karakoncolos ve gulyabaniyle birlikte kendisine yer bulmuş, Batı'daki olumsuz yorumlara paralel olarak "cahilce" ve "korkunç" bir halk inanışı olarak tanımlanmıştı.

Sonsöz

Kurgusal dünyanın ünlü figürlerinden modern vampirin atası olan folklorik vampirin "aslen nereli" olduğuna dair çok sayıda iddia mevcutsa da şöhrete uzanan yolda ilk basamağı şüphesiz Osmanlı Avrupası'ndaki tanınırlığı olmuştu. Söylencenin yolculuğunun dönüm noktasıysa, 18. yüzyıl çılgınlığıyla geniş kitlelere ulaşırken "vampir" teriminin farklı dillerde yer edinerek Doğu ve Orta Avrupa'daki diğer varyasyonlarını gölgede bırakmasıydı.

Kuşkusuz, vampir mitinin geçirdiği öngörülemez evrimin fitilinin ateşlendiği mecra romantik edebiyattı ancak bu doğaüstü fenomenin popüler kültürdeki algılanışında, korku sinemasında elde ettiği süksenin de tesiri vardı. Bilhassa popüler edebiyat, ana akım sinema ve televizyon sektörünün ortaklığıyla meydana gelen, çok satan vampir romanlarından uyarlanmış izlenme rekorları kıran filmler ve televizyon dizileri kan emici ölümsüzleri kalabalıklara tanıttı. Deyim yerindeyse, asırlara yayılan macerasında beden veya ruh formunda mezarından kaçan, eşyaların yerini değiştirmekten ve küçükbaş hayvanları korkutmaktan hoşlanan, "korkunç"

görünümlü köy vampiri Bıyıklı Ali, altın rengi gözleriyle gönül çelen, güneş ışığında pırıldayan ve geyik kanı içmek suretiyle vegan diyet uygulayan post-modern vampir Edward Cullen'a dönüştü.

Ülkemizde vampir fenomenini yabancı ve Batılı olarak değerlendirmeye eğilimli, çekinceli tutum, gerek edebiyat çevrelerinde gerek akademide âdeta gelenek halindedir. Sinemadaysa yapımcıların ve yönetmenlerin, korku türüne karşı genel ilgisizliklerine paralel olarak, vampir janrını neredeyse yok saydıkları söylenebilir. Bunun neticesinde Türk sinemasında vampir temalı filmlerin sayısı –komedi filmleri dahil– bir elin parmaklarını geçmez. Hatta, *Dracula* (1931) filminin etkilerinin çokça hissedildiği, zaten bir *Dracula* (1897) uyarlaması olan Ali Rıza Seyfi'nin *Kazıklı Voyvoda* (1928) romanının beyaz perde uyarlaması *Drakula İstanbul'da*[1] korku sinemasında kayda değer tek örnektir. Ölümsüz kan emicinin Londra yerine İstanbul'a gelmesiyle eserin Doğu-Batı alt metni beklenmedik biçimde tersyüz olurken, zaten hayatta olduğu dönemde Osmanlıya karşı savaşan Kont Dracula'nın Türk tarihindeki Kazıklı Voyvoda kimliğinin vurgulanmasıyla film enteresan bir milliyetçi havaya bürünür. Filmin esas ilginç yönüyse küçük "dinî uygunluk" dokunuşlarıdır: *Drakula* uyarlamalarında alışılagelmiş olanın aksine haç imgesi özenle gösterilmez, bunun yerine sarımsak unsuru ön plana çıkarılır. İyi kalpli Hıristiyan köylü kadın Walpurgis gecesinde Drakula şatosuna gitmekten kendisini vazgeçirmeye çalışırken avukat Azmi kendinden emin ifadesiyle, "Sen üzülme madam, ben Allah'ıma inanıyorum. Fena ruhlar bu iman karşısında bana hiçbir şey yapamazlar" diyerek üçgen şeklindeki okunmuş muskasını gösterir. Şatodaki o uğursuz akşam yemeğinden sonra gecenin çocuklarının tüyler ürperten çağrısıyla değerli konuğunu yalnız bı-

1 *Drakula İstanbul'da*, Yönetmen: Mehmet Muhtar; İstanbul, And Film, 1953.

rakmak durumunda kalan Drakula'nın kinayeli "Allah rahatlık versin" temennisiyse izleyiciyi tekinsiz atmosferden bir anda çıkarabilir.

Ne var ki, vampir efsanesinin Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan Doğu'ya, folklordan edebiyata, politikadan sinemaya uzanan meşakkatli yolculuğunda geçirdiği değişimler, gelişimler ve yabancılaşmalar göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu uzak duruş garip karşılanmamalıdır. Yola çıkarken amacım vampir söylencesine yönelik aşılmaz önyargıları kırmak, tarihî yanlış anlaşılmaları düzeltmek veya taraflar arasında uzlaşı sağlamak değildi. Bu çalışmayla, erken modern dönemde Balkanlar, Orta Avrupa, Trakya, Ege ve Karadeniz Bölgeleri'nde gözlemlenen "vampir benzeri doğaüstü varlıklara" dair inanışlar üzerine sürmekte olan akademik tartışmalara Müslüman Osmanlıların bakış açılarını dahil etmeye çalıştım. Bunu yaparken folklorik vampiri ekseriyetle Hıristiyan Ortodoks-Slav-Balkan fenomeni olarak değerlendiren paradigmaya karşı çıkarak bu inanışı, merkezî dinî-hukuki-siyasi otoritelerin değişik yöntemlerle elimine etmeye veya kontrol altına almaya çalıştıkları "sakıncalı söylenceler" kategorisinde değerlendirdim. Nitekim, bugüne dek göz ardı edilen çokkültürlü yapıyı sergileyen iç içe geçmiş anlatıların da işaret ettikleri üzere, vampir söylencesi Osmanlı ülkesindeki muhtelif etnik-dinî topluluklarca değişen oranlarda paylaşılan ortak bir kültürel değerdi.

KAYNAKÇA

Kitaplar & Makaleler

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz.) Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995 (orijinal metin 1910).

Agoston, Gabor, "Selim I", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, (haz.) Agoston, Gabor ve Bruce Masters, Facts of File, New York, 2009.

Ahmet Vefik Paşa (der.), *Lehçe-i Osmani*, 2. baskı, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1888.

Allom, Thomas ve Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor: Illustrated*, Londra, Peter Jackson, Late Fisher, Son&Company, 1839. [*İstanbul Manzaraları-Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle*, çev. Şeniz Türkömür, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.]

Antoljak, Stjepan, "Sultan Jahja' u Makedoniji", *Godisen zbornik na Univerzitet vo Skopje* 13, 1962.

Arpaguş, Hatice, "Bir Telif Türü Olarak İlm-i Hal: Tarihi, Geçmişi ve Fonksiyonu", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2002.

Asar, Fahrettin, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010.

Avdikos, Evangelos, "Vampire Stories in Greece and the Reinforcement of Socio-Cultural Norms", *Folklore* 124, sayı 3, 2013.

Aycibin, Zeynep, "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 24, Ankara, 2008.

Bacqué-Gramont, Jean Louise, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Büyü", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, (haz.) Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Barber, Paul, "Forensic Pathology and the European Vampire", *Journal of Folklore Research,* cilt 24, sayı 1, 1987.

—, *Vampires, Burial, and Death: Folklore and Reality*, Yale University Press, New Haven, 1988.

Bogatyrev, Petr, Stephen Reynolds, P. Ann Krafcik, Bogdan Horbal, *Vampires in the Carpathians: Magical Acts, Rites, and Beliefs in Subcarpathian Rus'*, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1998.

Boratav, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi: Oğuzların Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2012.

Bräunlein, P. J., "The Frightening Borderlands of Enlightenment: The Vampire Problem", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 43, sayı 3, 2012.

Bunson, Matthew, "Voltaire", *The Vampire Encyclopedia*, Gramercy Books, New York, 2000.

Burak, Guy, *Second Formation of Islamic Law,* S.L, Cambridge University Press, 2017.

Buturovic, Amila, Irvin Cemil Schick (der.), *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*, Londra, New York, I.B. Tauris, 2007. [*Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, çev. Güliz Erginsoy, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009]

Calmet, Augustine, *The Phantom World: The Philosophy of Spirits, Apparitions,* Richard Bentley, New Burlington Street, Londra, 1850.

Dankoff, Robert, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi,* Leiden, Brill

2006. [*Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı,* çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008]

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.

Eldem, Edhem, "Yeniçeri Mezartaşları Kitabı Vesilesiyle Yeniçeri Taşları ve Tarih Üzerine", *Toplumsal Tarih*, sayı 188, 2009.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, cilt VI, (yay. haz.) Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

—, *Seyahatname*, cilt VII, (yay. haz.) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Eyüb Ebü'l-Beka Kefevi, *Tuhfetü'ş-Şahan,* Dersaadet, Matbaa-ı Amire, 1843.

Fisher, Allan W., *The Crimean Tatars,* Stanford, Hoover Institution Press, Kaliforniya, 1987.

François, Richard, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable à Sant-Erini, isle de l'Archipel*, Paris, 1657.

Ginzburg, Carlo, *The Night Battles: Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth& Seventeenth Centuries*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1983.

—, *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*, çev. Raymond Rosenthal, Pantheon Books, New York, 1991.

Gleave, Robert, Istvan Kristó Nagy (der.), *Violence in Islamic Thought from the Qur'an to the Mongols*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015.

Harris, Charlaine, *Gündüz Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Yiğit Değer Bengi ve Deniz Evliyagil, Artemis Yayınları, İstanbul, 2009.

—, *Kulüp Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Deniz Evliyagil, Artemis Yayınları, Istanbul, 2010.

—, *Şehir Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Yiğit Değer Bengi, Artemis Yayınları, Istanbul, 2010.

—, *Yılın Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Deniz Evliyagil, Artemis Yayınları, İstanbul, 2011.

—, *Cadı Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Deniz Evliyagil, Artemis Yayınları, İstanbul, 2012.

—, *Ölüler Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Deniz Evliyagil, Artemis Yayınları, İstanbul, 2012.

—, *Peri Ölüsü: Bir Güneyli Vampir Romanı*, çev. Deniz Evliyagil, Artemis Yayınları, İstanbul, 2012.

Hartnup, Karen, *On the Beliefs of the Greeks: Leo Allatios and Popular Orthodoxy*, Leiden, Boston, Brill, 2004.

Haynes, Renee, *Philosopher King: The Humanist Pope Benedict XIV*, Weidenfeld&Nicholson, Londra, 1970.

Imber, Colin, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford, Kaliforniya, Stanford University Press, 2009. [*Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmi Hukuk*, çev. Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004]

İpşirli, Mehmet, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010.

Keyworth, David, "The Aetiology of Vampires and Revenants: Theological Debate and Popular Belief", *JORH Journal of Religious History* 34, sayı 2, 2010.

—, "Was the Vampire of the Eighteenth Century a Unique Type of Undead-Corpse?", *Folklore* 117, sayı 3, 2006.

Kılıç, Hulusi, "Ebü'l Beka el-Kefevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 10, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1988.

Kırpık, Cevdet, *Haremin Son Yüzyılı*, Timaş, İstanbul, 2012.

Kieckhefer, Richard, *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*, Univ. of California Press, Berkeley, 1976.

—, "The First Wave of Diabolical Witchcraft", *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, (der.) Brian P. Levack, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Klaniczay, Gábor, "Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy", *Ethnologia Europaea XVII*, 1987.

Klaniczay, Gábor, Karen Margolis, *The Uses of Supernatural Power: The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990.

Klaniczay, Gábor, Éva Pócs (der.), *Demons, Spirits, Witches*, Budapeşte, Central European University Press, New York, 2005.

Koçu, Reşad Ekrem, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1951.

Kreuter, Peter Mario, "The Name of the Vampire: Some Reflections on Current Linguistic Theories on the Etymology of the Word Vampire", *Vampires: Myths and Metaphors of Enduring Evil*, (der.) Peter Day, Amsterdam, Rodopi, 2006.

Krstic, Tijana, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları: 15-17. Yüzyıllar*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

—, "Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization", *Comparative Studies in Society and History*, 51(1), 2009.

Lawson, J. C., *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910.

Le Fanu, Sheridan, *Carmilla*, Londra, 1871-1872. [*Carmilla*, çev. Zeynep Bilgin, Can Yayınları, İstanbul, 2011]

Levack, Brian Paul, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Longman, Londra, 1993.

Lowry, Heath Ward, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany, New York, State University of New York Press, 2003. [*Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010]

Marsham, Andrew, "Attitudes to the Use of Fire in Executions in Late Antiquity and Early Islam: The Burning of Heretics and Rebels in Late Umayyad Iraq", *Violence in Islamic Thought: From the Qur'an to the Mongols*, (der.) Robert Gleave, Istvan Kristo-Nagy, Edinburgh University Press, Edinburg, 2015.

McClelland, Bruce, *Slayers and Their Vampires: A Cultural History of Killing the Dead*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2006.

McConnell Stott, Andrew, *The Poet and the Vampyre: The Curse of Byron and the Birth of Literature's Greatest Monsters*, Pegasus Books, 2014.

Meyer, Stephanie, *Alacakaranlık*, çev. Hüseyin Baran, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2006.

—, *Yeni Ay*, çev. Öncü Saraç Tüzüner, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2006.

—, *Tutulma*, çev. Eren Abaka, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2007.

—, *Şafak Vakti*, çev. Demet Adıgüzel, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2008.

Morrissette, Jason J., "Marxferatu: The Vampire Metaphor as a Tool for Teaching Marx's Critique of Capitalism", *The Teacher*, Temmuz 2013.

Neocleous, Mark, "The Political Economy of the Dead: Marx's Vampires", *History of Political Thought*, cilt XXIV, sayı 4, Kış 2003.

Özay, Yeliz, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Acaib Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi", *Milli Folklor*, sayı 103, 2014.

Özcan, Abdülkadir, "Önsöz", *Anonim Osmanlı Tarihi 1099-1116/1688-1704*, (ed.) Abdülkadir Özcan, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Perkowski, Jan L., *The Darkling: A Treatise on Slavic Vampirism*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1989.

Policante, Amedeo, "Vampires of Capital: Gothic Reflections Between Horror and Hope", *Works and Days*, 59/60, sayı 30, 2012.

Polidori, John William, *The Vampyr; a Tale*, Londra, 1819.

Politis, N., *Paradoseis, tomos B*, Istoriki Erevna, 1. baskı, Atina, 1904.

Pócs, Éva, *Between the Living and the Dead: A Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*, Central European University Press, Budapeşte, Ithaca, New York, 1999.

Pul, Ayşe, "Kefe Sancağı'nın 1. Selim'in Tahtı Mücadelesinde Oynadığı Role Dair Bazı Değerlendirmeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, cilt 6, sayı 27, 2013.

Redhouse, Sir James W. (der.), *A Turkish and English Lexicon Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, 3. baskı, A.H. Boyajian, İstanbul, 1890.

Richard, P. Françoise, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable a Sant-Erini, Isle de l'Archipel*, Paris, 1657.

Robinson, Sara Libby, *Blood Will Tell: Vampires as Political Metaphors Before World War I*, Brighton, Academic Studies, Massachusetts, 2011.

Sariyannis, Marinos, "Of Ottoman Ghosts, Vampires and Sorcerers: A n Old Discussion Disinterred", *Archivum Ottomanicum*, 2013.

Senn, Harry A., *Were-Wolf and Vampire in Romania*, Boulder, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1982.

Seyfi, Ali Rıza, *Kazıklı Voyvoda*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928.

Smith, Jane, Yvonne Yazbeck Haddad, *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*, Oxford Unversity Press, New York, 2002.

Smith, L.J., *Vampir Günlükleri Cilt 1 Uyanış ve Savaş*, çev. Selim Yeniçeri, Artemis Yayınları, İstanbul, 2009.

—, *Vampir Günlükleri Cilt 2 Öfke ve Karanlık Buluşma*, çev. Selim Yeniçeri, Artemis Yayınları, İstanbul, 2010.

—, *Vampir Günlükleri Cilt 3 Dönüş: Çöken Karanlık*, çev. Selim Yeniçeri, Artemis Yayınları, İstanbul, 2010.

—, *Vampir Günlükleri Cilt 4 Dönüş: Gölge Ruhlar*, çev. Beril Tüccarbaşıoğlu Uğur, Artemis Yayınları, İstanbul, 2010.

—, *Vampir Günlükleri Cilt 5 Dönüş: Gece Yarısı*, çev. Beril Tüccarbaşıoğlu Uğur, Artemis Yayınları, İstanbul, 2011.

St. Clair, Stanislas Graham Bower, Charles A. Brophy, *Twelve Years Study of the Eastern Question in Bulgaria: Being a Revised Edition of "A Residence in Bulgaria"*, Londra, Chapman & Hall, 1877.

Stoker, Bram, *Dracula*, New York, Barnes&Noble, 2015. [*Dracula*, çev. Zeynep Bilge, Can Yayınları, İstanbul, 2003]

Summers, Montague, *Vampire; His Kith and Kin,* Kegan Paul, Trench&Co, Londra, 1928.

Şemseddin Sami (der.), *Kamus-i Turki*, 1. baskı, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1901.

Takvim-i Vekayi, sayı 68, 21 Cemaziyülevvel 1249 (Miladi: 6 Ekim 1833).

Terzioğlu, Derin, "Where *Ilmihal* Meets Catechism: Islamic Manuals of Religious Instruction in the Ottoman Empire in the Age of Confessionalization", *Past and Present 220,* 2013.

Tournefort, Joseph Pitton de, *A Voyage Into the Levant: Letter 3 Volume I*, Londra, 1741. [*Tournefort Seyahatnamesi,* (haz.) Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay ve Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013]

Ursinus, Michael, "Osmanische Lokalbehörden Der Frühen Tanzimat Im Kampf Gegen Vampire? Amtsrechnungen aus Makedonien im Lichte der Aufzeichnungen Marko Cepenkovs (1829-1920)", *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes 82*, 1992.

User, Hatice Şirin, "Vampir", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2010/2, TDK Yayınları, Ankara, 2010.

Voltaire, "Vampires", *A Philosophical Dictionary*, c. VII, 1764 (*The Works of Voltaire, A Contemporary Version*, John Morley'in eleştirisi ve biyografik katkısıyla, Tobias Smolett'in notlarıyla, çev. William F. Fleming, New York, E.R. DuMont, 1901). [*Felsefe Sözlüğü*, çev. Lütfi Ay, İnkılap Yayınevi, 2 cilt]

Waite, G. K., *Heresy, Magic, and Witchcraft in Early Modern Europe*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003.

Walsh, Robert, *A Residence at Constantinople During a Period Including the Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, Westley&Davis, Londra, 1836.

Wilson, M. Katherina, "The History of the Word: Vampire", *Journal of the History of Ideas*, cilt 46, sayı 4, Ekim-Aralık 1985.

Witzenrath, Christoph, *Eurasian Slavery, Ransom and Abolition in World History, 1200-1860*, New York, Routledge, 2015.

Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe: The Map of the Civilization on the Mind of the Enlightenment,* Stanford, Stanford University Press, Kaliforniya, 1994.

Yaltırık, Mehmet Berk, "Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları", *Tarih Okulu Dergisi*, yıl 6, sayı XVI, Aralık 2013.

Yaşar, Murat, "Evliya Çelebi in the Circassian Lands: Vampires, Tree Worshippers and Pseudo-Muslims", *Acta Orientalia* 67, sayı 1, 2014.

Yerasimos, Stefanos, "The Caucasia of Turks: In Between Exoticism and Geopolitics II" ["Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında II", *Toplumsal Tarih*, çev. İrvem Keskinoğlu, cilt 37, 1997]

Zopfius, Johannes, *Diseratio de vampirus Serviensibus,* 1733.

Filmler & TV dizileri

Buffy the Vampire Slayer [Vampir Avcısı Buffy], Proje Tasarım: Joss Whedon, Mutant Enemy Productions, Sandollar Television-Kuzui Entertainment-20th Century Fox Television, ABD, Kaliforniya, 1997-2003, TV Dizisi.

Dracula, Yönetmen: Tod Browning, ABD, 1931, Film.

Dracula, Yönetmen: Terence Fisher, Birleşik Krallık, Hammer Film Productios, 1958, Film.

Dracula Untold [Drakula: Başlangıç], Yönetmen: Gary Shore, Legendary Pictures, Michael De Luca Productions, ABD, Kaliforniya, 2014, Film.

Drakula İstanbul'da, Yönetmen: Mehmet Muhtar, And Film, İstanbul, 1953, Film.

Interview with the Vampire [Vampirle Görüşme], Yönetmen: Neil Jordan, ABD, Kaliforniya, Geffen Pictures, 1994, Film.

Nosferatu, eine Symphonie des Grauens, Yönetmen: F.W. Murnau, Almanya, Prana Film, 1922, Film.

The Twilight Saga: New Moon [Alacakaranlık Efsanesi: Yeni Ay], Yönetmen: Chris Weitz, Kaliforniya, Temple Hill Entertainment-Imprint Entertainment-Sunswept Entertainment, 2009, Film.

The Twilight Saga: Eclipse [Alacakaranlık Efsanesi: Tutulma], Yönetmen: David Slade, Kaliforniya, Temple Hill Entertainment-Maverick Films-Imprint Entertainment-Sunswept Entertainment, 2010, Film.

The Twilight Saga: Breaking Dawn-Part I [Alacakaranlık Efsanesi: Şafak Vakti-Bölüm I], Yönetmen: Bill Condon, Kaliforniya, Temple Hill Entertainment-Sunswept Entertainment, 2011, Film.

The Twilight Saga: Breaking Dawn-Part II [Alacakaranlık Efsanesi: Şafak Vakti-Bölüm II], Yönetmen: Bill Condon, Kaliforniya, Summit Entertainment-Sunswept Entertainment-Temple Hill Entertainment, 2012, Film.

The Vampire Diaries [Vampir Günlükleri], Proje Tasarım: Kevin Williamson, Julie Plec, ABD, Kaliforniya, Outer Banks Entertainment-Alloy Entertainment-CBS Television Studios-Warner Bros. Television, 2009-2017, TV Dizisi.

True Blood, Proje Tasarım: Alan Ball, ABD, Kaliforniya, Your Face Goes Here Entertainment, 2008-2014, TV Dizisi.

Twilight [Alacakaranlık], Yönetmen: Catherine Hardwick, Kaliforniya, Temple Hill Entertainment-Maverick Films - Imprint Entertainment-DMG Entertainment, 2008, Film.

Salim Fikret Kırgi, sinemada, televizyonda, edebiyatta, popüler kültürde adeta bir fenomen olan "kurgusal vampir"in "folklorik" boyutuna bakıyor. *Osmanlı Vampirleri* "folklorik vampiri" çoğunlukla "Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Sla[redacted] toplulukların takip[redacted] inanışı" olarak tanı[redacted] eğilimin göz ardı et[redacted] eğiliyor: Folklorik v[redacted] çıkış yeri olan coğra[redacted] bölümünün, fenom[redacted] meydana çıkıp tartışılmaya başlandığı 15.-18. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde olmasına.

Vampirlerle ilgili verilmiş fetvalara, vampirlerle ve doğaüstü varlıklarla ilgili yazılmış eserlere, seyahatnamelere de göz atarak Osmanlı Avrupası içerisindeki dinî-etnik toplulukların birbirleriyle etkileşimleri çerçevesinde vampir mitinin tarihine katkı sunan bir çalışma.

THG 0234401 NBG

"Osmanlı ulemasının vampir salgınlarıyla mücadele konusundaki görüşleri, mahkemelerin konuyla ilgili almış [redacted]rı kararlar neydi? [redacted] olduğuna [redacted]n Müslümanlar [redacted]dı ve -eğer öyleyse- [redacted] cesetleri de [redacted]nıp yakılıyor muydu? Müslüman Osmanlıların vampir farkındalığı ne koşullar altında şekillendi ve halk inanışının Batı Avrupa'da kazandığı tanınırlık sonrası ne yönde gelişti?"

SALİM FİKRET KIRGİ

19 44

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2455-4

9 789750 524554